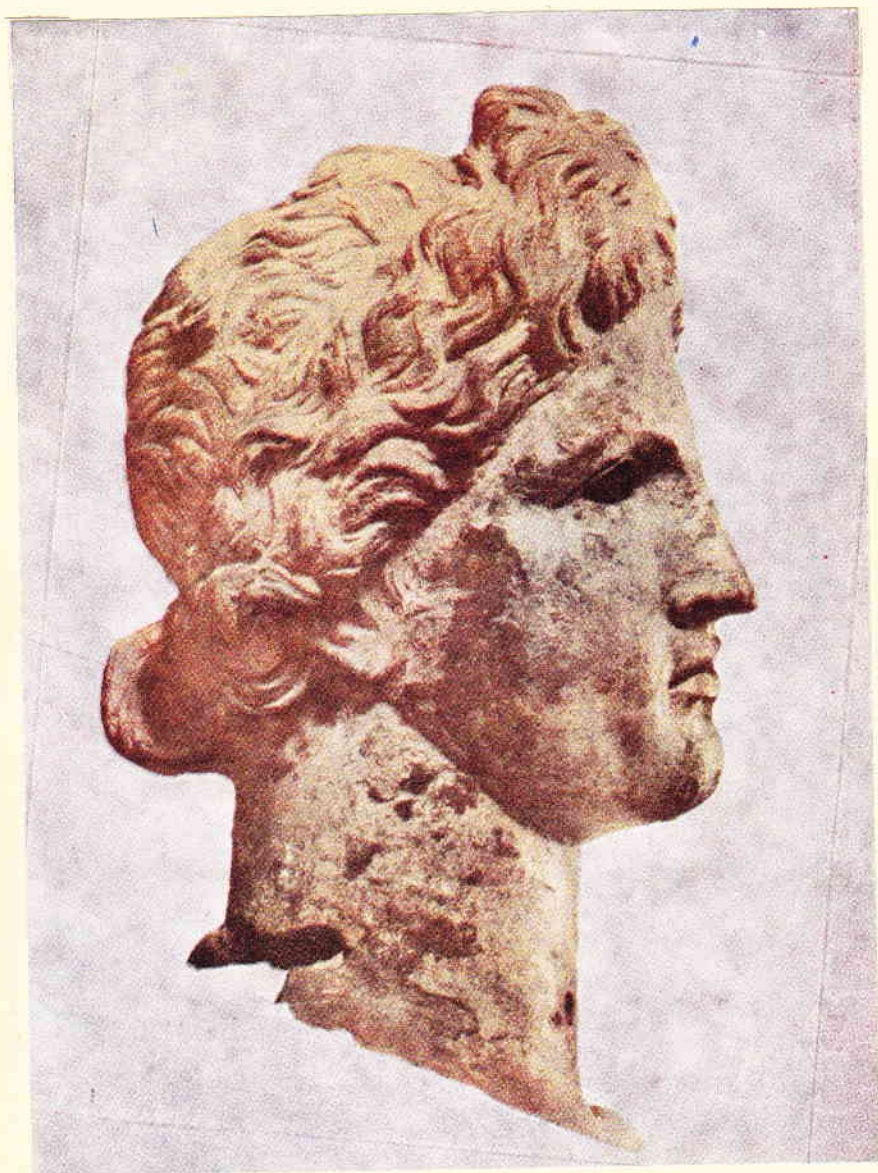

АРХЕОЛОГИЯ

ГОДИНА IV

1962

КНИГА 4

На корицата:

Позлатена бронзова глава на Аполон от София — римска епоха

Фото: П. Хлебárov

Sur la couverture:

Tête d'Apollon de Sofia (bronze doré) — époque romaine

Foto: P. Hlébarov

АРХЕОЛОГИЯ

Орган на Археологическия институт и музей
при Българската академия на науките

Год. IV • 1962 • Кн. 4

Богдан Николов

Славяни и прабългари в старобългарската култура

Станчо Станчев

Археологията е историческа наука и веществените паметници, които тя открива, са преди всичко източници за историята на дадена култура. Тези веществените паметници са нещо дадено, нещо определено и са най-достоверните и безпристрастни източници. За да се превърнат обаче в пълноценни исторически извори, те трябва да бъдат преди всичко добити по пътя на една точна методика, каквато археологията притежава, а след това интерпретирани по пътя на една истинския научна методология. Археологията у нас като идеологическа наука се ръководи от принципите на диалектическия материализъм и от тези позиции интерпретира и оценява фактите, с които работи.

При оценката на културното наследство археологията като историческа дисциплина изхожда от предпоставката, че работническата класа, трудовият народ като цяло, стопанинът на нашата страна, е законен и пълноправен наследник на всички материални и духовни ценности, постигнати от поколенията преди нас. Днешната българска социалистическа нация има с какво да се гордее в своето близко или далечно минало. Тя се гордее както с героичната си съпротива срещу фашизма, така и с делото на великите братя Кирил и Методий, както с Левски и Петлешков, така и с поп Богомил, Симеон и Крум, както с Димитровград, така и с развалините на Плиска, Мадара и Преслав. Всичко това е наше национално богатство, то принадлежи на целия наш народ.

В областта на културата и на културната революция марксизмът съвсем не е отрицател на постигнатото до него.¹ Марксизмът утвърди в живота и в науката равноправието на народите и на културите, той няма нужда от извърщаване на фактите, за да доказва приоритета на една култура в миналото пред друга. Затова днешната българска археология гледа като на зловредни плевели на опитите, които

навремето Б. Филов, Г. Фехер и др. правеха, за да омаловажат ролята на славяните в ранната българска култура, опитите на всяка цена да се издигне и подчертае ролята на прабългарите. И с право една от най-важните задачи на българската археология през първите години след 9. IX. 1944 г. беше да се очисти научното наследство от тия плевели. Трябваше да бъде очистена атмосферата на научните институти и музеите за сериозна и плодотворна научна работа. При оценката на постигнатото в проучването на ранната българска култура преди 9. IX. 1944 г. беше необходимо зряло и внимателно да се отдели шовинистично-националистическата тенденция в писанията на учени или публицисти, които използваха твърденията им за други цели, от здравите и обосновани научни факти. Организираните бяха сесии, дискусии, активна роля в тоя очистителен процес вземаха не само археолозите и историците, особено от по-младото поколение, но също така и ръководни научни и партийни работници. Естествено трябваше в тази идеологическа борба да се използват всички научни факти, за да се докаже, че българите по своя произход и култура са славянски народ, истина, която в същност беше ясна на всички. Никой сериозен учен обаче не си позволи тогава да отрече напълно ролята на прабългарите в ранната българска култура. Нещо повече, сам др. Т. Павлов предупреждаваше българските археолози при по-нататъшната им работа за опасността от обратната тенденция, да се премълчава културата на прабългарите или тяхната култура да се обявява за славянска.²

¹ В. И. Ленин, Отчет на ЦК пред VIII конгрес на РКП (б), Съч., т. 29, София, 1953, стр. 146. В. И. Ленин, За пролетарската култура, Съч., т. 31, София, 1953, стр. 317.

² Дискусия за задачите и състоянието на българската археология, ИАИ, т. XVII, стр. 449 и сл.

Проучванията и разкопките на ранните български паметници през последните години хвърлиха нова светлина върху пътищата, по които се е формирала културата на България през първите три века от съществуването ѝ, върху племенните традиции на славяни и прабългари, върху формите на местното византийско влияние. Всички постижения на българската археология след 9. IX. 1944 г. бяха в съгласие с основните факти, установени още в края на миналия век в Плиска и Преслав. Те опровергаваха само тенденциозните наклонения от периода между двете войни, но здравето зърно на археологическата дейност до 9. IX. 1944 г. оставаше, за да даде кълн на едно ново, сериозно отношение към проблемите на ранната българска култура.

Вместо това в последно време започна да се проявява в археологията на ранната българска култура една тенденция, която няма нищо общо нито с фактите, нито с марксизма, нито с правилното разбиране на националните интереси. Това е тенденцията да се отрича каквато и да било роля на прабългарите във формирането на ранната българска култура. Тя се проявява, наистина от малцина научни работници, по различни начини. Правят се опити да се ревизират някои тълкувания на паметници, разкопани преди Девети септември. Новоустановени факти се тълкуват съвсем произволно, без сериозна научна обосновка. Във всички тези случаи с научните факти се оперира не със стремеж да се установи научната истина или да се обясни правилно установеният факт, а да се подкрепи една преднамерена идея, да се доказва на всяка цена, че във формирането на ранната българска култура освен славяните и местното население не са играли никаква роля прабългарите.¹ Фактите, с които разполага българската археология, се тълкуват по един съвсем превратен и догматичен начин. Те се преиначават и нагласяват според една твърде проста схема. Излиза се от следните положения: а) българите са славянски народ; б) фашистите умишлено преувеличаваха ролята на прабългарите; в) следователно ние, които сме против фашизма и националния шовинизъм, трябва да правим обратното — да омаловажаваме ролята на прабългарите.²

Общопризнат факт е, че ранната българска култура има три компонента — културата на славяните (основен и най-масов), културата на прабългарите и на последно място местната византийска култура. Като се омаловажава или свежда до нула ролята на прабългарите и на тяхната култура в тоя процес, се оставят като съставки на ранната българска култура само двете — славянската основа и византийските влияния.

Българските археолози направиха решителни усилия след 9. IX. 1944 г. в изучаването на славянската материална култура в нашите земи. Много изследвания бяха насочени както към откриването на славянски паметници отсам Дунава, така и към проучването на славянските

традиции в народния бит през следващите векове. На тези задачи посветиха усилията си не само много сътрудници на Археологическия институт при БАН, но също така и археологически работници от цялата страна. Това се отрази изобщо благоприятно на изучаването на проблемите на ранното българско средновековие, като им даде не само широта, която те нямаха дотогава, но и по-голяма задълбоченост. Като резултат ние можем да кажем днес, че българската археология реабилитира пред нашата общественост културата и ролята на славяните в създаването на българската народност. Но тази задача далеч още не е завършена. Нещо повече, основната задача на проучванията в областта на българската средновековна археология си остава с право славянската култура или по-точно — културата на ранните славянски племена, които влизат през следващите векове в основата на новата славянска народност на Балканите — българската народност.

Но всред археологическия материал, с който разполагаме предимно от Североизточна България от времето на Първата българска държава, има паметници, които не са славянски по своя характер и които могат да се обяснят само като дело на втория компонент — прабългарите. Тогави на тези, които отричат прабългарите и омаловажават тяхната роля, остава алтернативата да припишат тези паметници или на славяните, или на някакво местно антично наследство, с други думи, на съвременна Византия. Става дума главно за монументалните строежи на Плиска и Преслав, за Мадарския конник, както и за битови материали, които явно имат неславянски произход. И понеже някои паметници на монументалната архитектура в двете столици представят формално едно продължение на местните късноантични и ранновизантийски традиции, тръгва се по най-лекая път — всички тези паметници се обявяват за антични, за ранновизантийски, за заварени от българите и славяните и т. н. Така в последна сметка нараства неоправдано в работите на такива изследвачи относителният дял на античното наследство в ранната българска култура.

През последните години изследванията на раннобългарски находки в Североизточна България показват твърде интересни страни от бита

¹ По-подробен разбор на някои от тия опити правя в своята работа, Pliska — théories et faits. Byzantinobulgaria, I, 1962. стр. 351 и сл.

² С. Георгиева. По въпроса за характера на ранносредновековната българска култура, Археология, IV, 3, стр. 2, сочи, че „тезата за културното и художествено надмощие на прабългарите в ранния период от съществуването на Българската държава“ била „синтезирана“ в моята работа Pliska und Preslav, ihre archäologischen Denkmäler und deren Erforschung. Antike und Mittelalter in Bulgarien, Berlin, 1960, стр. 261. По въпроса за фактите в тая моя работа ще се спра по-нататък. Тук ще изтъкна, че едно абсолютизиране на ролята на славянската култура в България е методологически неправилно не само от научна гледна точка. То връща в българската археология положението, което въпросът за отношенията между славяни и прабългари е имал преди 9. IX. 1944 г., само че в обратен смисъл.

и културата на населението, което е живяло в степиците или в селищата, пръснати в гористостепенната област на Южна Добруджа и Лудогорието. Тия изследвания показваха резултати, напълно идентични с резултатите, постигнати от румънските археолози на територията на Мунтения и на Северна Добруджа на румънска територия, и с резултатите от изследванията на съветските учени в областта на Приазовието и поречието на р. Дон и р. Донец. Да хвърлим поглед върху резултатите у нас.

В цялата територия на север и изток от Плиска, която с право можем да наречем гористостепна, са разположени неукрепени селища, които по предварителни данни наброяват не по-малко от 150. Те са пръснати по полегати склонове, над долове или в самите суходоллия. Следите им заемат площ често до няколко десетки декара. По жилищата в тях и по целия битов археологически материал тези селища не се отличават от комплекса на Плиска, като се изключат, разбира се, монументалните дворцови сгради. Но битовият археологически материал в дворците е в своята цялост същият, какъвто е материалът в тези поселения, независимо от различното устройство на жилищата. Всички тези комплекси се датират според материала в тях все в периода VIII—X в. и достигат до първата половина на XI в. Такива са поселенията и археологическите комплекси и на румънска територия в тази епоха и това показва, че Плиска като укрепен център с монументална архитектура е тясно свързана с археологическата среда по целия район на Долния Дунав от тази епоха.

За етническия състав на обитателите на тези селища може да се каже, че това е едно смесено население от славяни и прабългари, че то е именно част от тая вече славянска народност, която носи името българи. Ако анализираме отделните форми на материалната култура на това население, ще видим, че общият външен характер на поселението в тази част на страната по нищо не се отличава от поселенията на алано-българските племена в поречието на р. Дон и Донец от същата епоха. А масовото жилище в Североизточна България е землянката или полу-землянката и това е вече едно типично славянско жилище, жилище на едно отседнало земеделско население. Между тези землянки ние срещаме и едно овално наземно жилище, което е типично за население, в чийто бит има още неизживени номадски черти. С основание можем да смятаме, че тоя тип жилища е присъщ на прабългарите. Освен това юртата е установена засега само на едно място (Градището при с. Кладенци, Толбухинско) между много десетки землянки в няколко селища все в тази област. Ако сравним аналогичните данни от алано-българските поселения в Южна Русия, гдето юртата е засвидетелствувана вече твърде често в тях, веднага ще проличи колко бързо чертите на прабългарския бит са изчезвали на юг от Дунава. Още по-ясна картина на бързи етнически промени може да се забележи дори и в малкото некрополи от тази епоха, проучени

чрез системни разкопки — Нови пазар и Разделна.

Нови пазар е некропол, който в своята цялост е типичен за прабългарите. Това са погребения чрез трупополагане в изпънато или повече или по-слабо свито положение. Ориентацията и целият инвентар отделя този некропол от типичните раннославянски погребални паметници, гдето господствува трупоиъгарянето. Краят на VIII в. може да се смята за установена дата на тоя некропол. В Разделна има само трупоиъгаряне. Изгорените кости са положени в урни, но някои гробове са оформяни като малки камери от тухли или камък. Преобладаващата част от материала обаче, главно от керамиката, е типично прабългарска и това съчетание на славянски елемент с прабългарския показва именно процеса на етническо сливане. Докато в Нови пазар, т. е. в края на VIII в., имаме само две погребения в яма с трупоиъгаряне, а останалите са трупополагане, то в Разделна, датирана засега в първата половина или средата на IX в., трупоиъгарянето е станало господствуващ обред. Следователно тия два паметника показват различни етапи на тоя процес на славянизация на прабългарското население в Североизточна България.

Колкото и да са оскъдни тия данни и колкото и сумарно да се спираме на тях, очевидно е, че славяни и прабългари са живели в едно дълготрайно съжителство, което е позволило взаимното проникване на отделните етнически елементи по пътя на създаването на общата славянобългарска култура на IX и X в. Няма да се спираме на пътищата, по които са се развивали тези взаимни влияния, и промените в бита и материалната култура на двата основни елемента при формирането на българската народност в Североизточна България. Ще посочим само известния пример на прабългарина ичиргу боила Мостич, който в средата на X в. нарича своята длъжност, наследена от прабългарската държавна и военна организация, с по-славянчената титла чръгубилъ. Тоя факт, който показва дълбокото славянизиране на българската държава и нейната култура, сочи също трайните елементи на прабългарската традиция в държавната организация дори в епоха на пълен разцвет на славянската култура в България.

Един твърде важен проблем във връзка с взаимоотношенията между славяни и прабългари поставят данните от разкопките на славянското селище в м. Джеджови лозя при с. Попина. Установено е там, че културният слой, който съдържа останките от раннославянското селище—VI—VII в., е отделен от културния слой над него, който съдържа следите на едно старобългарско селище от епохата на Първата българска държава — VIII—X в. Връзка между тези два слоя няма. Следователно в епохата на VIII в. ние не можем да проследим пряката връзка между раннославянската и славянобългарската или старобългарската култура на мястото. При тези данни остава засега да се приеме, че в славянизирането на старобългарските селища в

Североизточна България и на самата столица Плиска са играли роля не тия славяни, които са установени в Попина, а други.

И действително процесът на образуването на ранната българска народност не може да се ограничава в тесните рамки на Североизточна България. Важна роля във формирането на българската народност е играло славянското население в останалата част на страната. Археологическите следи от това население се намират в западната част на Долна Мизия (днешна Северна България) — например Букьовци, отчасти Якимово — и особено на юг от Хемус, гдето това население се настанява в добре запазени и живи византийски градове като Сердика, Филипол, Хисаря. По предварителните и оскъдни данни, с които разполагаме, е очевидно, че материалната култура на това славянско население се отличава по някои белези от материалната култура на населението в Североизточна България. Славянското население на всички територии, присъединени към Българската държава през IX в., участва в тоя процес на образуването на българската славянска народност. Цялото това население, а не само населението на Северна и Североизточна България дава по преимущество славянски характер на българската народност и насища със славянско съдържание културата на североизточните окрайнини на държавата и на нейните политически центрове.

Културата на Североизточна България и на столиците Плиска и Преслав следователно е резултат от развитието на славянската и прабългарската култура и от тяхното взаимно проникване, чиито пътища тепърва ще се установяват и изследват. По своето устройство обаче и по своя външен вид Плиска и Преслав заедно с аула при с. Цар Крум и другите аули в Плисковското поле нямат характера на славянски селища. Те са резултат от развитието на собствено прабългарската култура през първите 150—200 години в живота на държавата, когато тая култура е могла да играе действена роля в новоформиращото се раннофеодално общество. Появата на дворците и крепостите на Плиска и Преслав, тяхната уникалност може да се разбере именно когато те като археологически паметници се интерпретират в тясна връзка с общественото развитие на младата раннофеодална държава. Това е силна централизирана държава с една млада и силна управляваща феодална класа, чиито върхове се заемат главно от прабългарската племенна аристокрация. Много естествено е, че крепостната и дворцовата архитектура в Плиска, а също така и в аулите около столицата ще отговаря на изискванията, разбиранията и вкусовете на тази прабългарска аристокрация, ще отразява преди всичко прабългарските племенни традиции в областта на материалната култура и изкуство.

За да обясним правилно появата на тия върхове, до които достига културата на феодалната класа в ранната българска държава, трябва добре да разберем източниците на прабългар-

ската култура. Твърде формалистично и откъснато от развитието на прабългарското общество е да се твърди, че монументална архитектура прабългарите не са имали във Велика България на р. Кубан и следователно не са имали своя архитектурна традиция, за да приемем, че дворците в Плиска и Преслав са дело на тая традиция. Във Велика България и в Приазовските степи прабългарите не са имали нужда от дворци, защото все още са живели със своя номадски бит, защото именно общественото им развитие не е изисквало още както появата на държава като тази, която те създават на Балканите, така и неизбежно свързаната с това поява на масивни дворци и храмове. И в този момент изпъква ролята на византийското влияние, което е живият носител на антични традиции и което упражнява все още ненапълно разбрано въздействие върху културата на родо-племенната аристокрация у прабългарите. Имайки пред вид именно дълговековното влияние на късноантичната и ранновизантийската култура в най-разнообразните ѝ форми върху прабългарите, упражнявано от страна на северночерноморските антични и византийски градове над населението на степния хинтерланд, можем да си обясним защо, когато е било вече възможно и нужно, прабългарските канове се обръщат към византийските архитекти и скулптори, за да им бъдат издигнати и украсени дворци и храмове. Но докато по техника на изпълнението тия строежи са едно продължение на местни строителни традиции в Долна Мизия, Мала Скития и Северното Черноморие, по плановете и замисъл тия градежи нямат нищо общо с известните ни същинско византийски строежи на епохата. Техните прототипове трябва да търсим по-далеч на изток — в Предна Азия, чиято култура очевидно е играла немаловажна роля при формирането на ранната българска култура още в старите живелища на прабългарите в Предкавказието. Заради това именно крепостите и дворците на Плиска и Преслав с основание се смятат за дело на прабългарите независимо от възможното участие на византийски архитекти, и то само при някои от сградите. Много естествено е също, че строителството като цяло е било изпълнявано от български майстори строители, които без съмнение са се учили от византийците.

Също така формалистично и откъснато от същинската история на прабългарското общество бе разгледан напоследък и въпросът за керамиката на прабългарите.¹ Изхожда се от предпоставката, че еднаквите глинени съдове в Североизточна България и в степната област на поречието на р. Дон и Донец, датирани по едно и също време — VIII—IX в., изключвала възможността прабългарската керамика в североиз-

¹ С. Георгиева, К вопросу о материальной культуре славян и праболгар на нижнем Дунае, Изследования в чест на Марин Дринов, София, 1960, стр. 357 и сл. Също С. Георгиева, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 18—35.

точна България да води началото си от керамиката на прабългарите по техните стари живелища. И като най-приемлива бе изложена тезата, че керамиката с врязани линии у прабългарите е в същност една славянска керамика, а пепелявосивата с лъскави ивици била местно антично наследство.

Преди всичко мисълта, че керамиката с врязани линии е славянска и само славянска, не е нова. За такава я смятахме погрешно всички, които се занимавахме с нея. Трябва обаче ясно вече да се разбере, че голяма част от керамиката с врязани линии, намерена в Плиска, Нови пазар, Разделна и др. находища, не може да се смята за славянска по традиция, че тя само на пръв поглед има много общо със същинската славянска керамика в същинските славянски територии. При работата с тази керамика трябва внимателно да се изучава не само украсата, но също така формата и техниката. На наша територия в Североизточна България това е толкова по-трудно, като се има пред вид, че съвместният живот на прабългари и славяни е довел до създаване на хибриди в керамиката, при които много трудно се отделя прабългарската от славянската съставка във форма или украса. Затова изключително значение за нас има сравняването на нашите находки с находките от тия територии в Южна Русия, гдето са живели през VIII—IX в. прабългари и гдето по това време не е имало между тях никакви славяни.

Прототиповете на прабългарската керамика с врязани линии са засега наистина твърде неустановени и неизучени, но такива прототипове, датирани в VI—VII в. на Северен Кавказ, вече са намерени в ясна археологическа обстановка. Но дори и при липса на достатъчно достоверни примери, може с увереност да се твърди, че едновременната поява и оформянето на масовия керамичен тип заоблено гърне с врязани линии в степните живелища на прабългарите, които остават по старите си земи под властта на хазарите, и в новите територии, заети по Долния Дунав от прабългарите на Аспарух, е резултат от едно и също явление в живота на тяхното общество — пълното отмиране на номадското стопанство, отсядането на родовете и племената на постоянни живелища, бързото развитие на земеделието и създаването на класова структура, която окончателно изменя физиономията на прабългарското общество и неговата култура. Вътрешните промени в живота на това общество са свързани и с големите външнополитически сътресения, които то преживява с разпадането на големия съюз, изграден на родов принцип, известен под името Велика България, нахлуването на хазарите и разселването на четирима от петте кубратови синове и създаването на две нови, трайни обществени (вече държавни) организации — на р. Волга и Кама и по Долния Дунав. Тези големи събития в живота на прабългарското общество са били свързани очевидно с големи промени в бита на това население, с появата на нови форми, които настъпват едновременно както у останалите на

място, така и у тези, които напускат Приазовските и Севернокавказките степи. Само така могат да се обяснят изумително еднаквите форми на материална култура и бит у населението на Средното Поволжие, у това на степната област в поречието на р. Дон и на Долния Дунав. Нямаме за цел тук да се спираме на конкретните форми и пътищата, по които според нас се е създавал новият керамичен тип на заоблено гърне с врязани линии у прабългарите. Ще изтъкнем само обстоятелството, че вторият тип пепеливосиво гърне или кана с излъскани ивици, неизменно срещан заедно с гърнето с врязани линии навсякъде по тия територии, има своите ясно установени типологични предходници в една късносарматска археологическа среда по същите тия територии, гдето ранните прабългарски племена живеят много векове съвместен живот с аланите — едно сарматско по своя произход, сиреч иранско племе.¹ Разбира се, аз съвсем не изключвам, а, напротив, подчертавам античните северночерноморски гръцки и римски, а след това и византийски влияния върху материалната култура на това население и специално върху керамиката му. Но това влияние не е и не може да бъде тукашно или само тукашно след идването на аспаруховите българи на Долния Дунав. Това влияние има своите дълбоки корени в Северното Черноморие още през античната епоха.

Още един важен момент при разглеждането на тоя въпрос е установен от съветски археолози. Това е взаимното влияние между керамиката на алано-българската (така нар. салтовомаяцка) култура и културата на славяните в градищата, непосредствено съседни на алано-българските поселения. У славяните се появяват подражания на салтовски форми, а у алано-българите — съдове, напомнящи по форма и техника славянски гърнета. Но винаги салтовската алано-българска керамика е работена на леко грънчарско колело, когато по същото време славянската керамика е лепена на ръка. Салтовската алано-българска керамика познава врязаната линия като елемент на украса, когато по същото време славяните правят неукрасени гърнета. Очевидно е следователно, че грънчар-

¹ С. Георгиева, По въпроса за характера на ранната българска култура, Археология, IV, 3, стр. 2, смята, че характеристиката, която давам на културата на прабългарите от епохата преди заселването им на Балканския полуостров, „съдържа редица неизяснени и спорни понятия“. Тук не мисля да се спирам подробно на този въпрос. Ще посоча, първо, че авторката е разбрала моята теза твърде елементарно, а някъде и неправилно, което личи от превода на отделни мои мисли в разглежданата от нея моя работа. Второ, фактите, с които разполага археологията и антропологията в СССР по въпроса за произхода на прабългарите, са вече твърде много и твърде единодушни. Произходът и формирането на прабългарската култура на днешната съветска територия са наистина сложни и аз съм изразил това, макар и много кратко. Но характеристиката, която давам на тая култура, е вярна и когато един научен работник се заложи да критикува дадена теза, трябва преди всичко да положи повече усилия, за да вникне по-добре в нейните подробности.

ското колело там преминава от алано-българите у славяните, че връзаната линия върви по същия път. Техният произход следователно е югът, Черноморското крайбрежие, византийските градове по това крайбрежие.

Това явление на взаимно проникване на форми и техники, което се наблюдава между алано-българското смесено население в степната област, от една страна, и славянското население в лесостепната област на Южна Русия, от друга страна, както и придвижването на техническите новости в керамичното производство предимно от юг към север, от по-високо културната област на черноморските градове към близкия и по-далечен хинтерланд, трябва да се предполага в много по-интензивни размери на наша територия, гдето прабългари и славяни живеят в непосредствена близост в рамките на една държава и при условията на единен икономически живот. Това явление на наша територия е усложнено и с друг насрещен процес — постепенното настъпване на славянско население от западните части на страната към Черноморската област. На този въпрос обаче тук няма да се спираме.

И така съвсем определено може да се каже, че в сложния процес на образуването на единна

славянска народност на Балканите под името българи и на образуването на единна старобългарска народностна култура, славянска по своя характер, имат своето самостоятелно значение както славянската, така и прабългарската племенна култура. И въпреки относително по-високата си материално-битова култура, въпреки че в свои ръце са държали дълго време ръководството на държавата, прабългарите е трябвало да изчезнат от етническата карта на Първата българска държава, да се стопят, оставяйки един здраво организиран държавен апарат и своето име на една млада славянска народност. В светлината на тия факти изпъква още по-ясно голямата историческа роля на славяния компонент в ранната българска култура. Славяните въпреки всичко са били в епохата на ранното средновековие по-прогресивният елемент именно защото са били земеделци, били са здраво отседнали и майстори в това производство, което при условията на настъпващия феодализъм на Балканите се оказало най-жизнеспособно и осигуряващо най-голяма икономическа самостоятелност — земеделското производство. Икономическият фактор в последна сметка е изиграл решаваща роля при срещането между двата етнически елемента в държавата.

Разкопки на Калето в гр. Свищов

Въло Вълов

Южно и непосредствено до пристанището на гр. Свищов се издигат стръмните и непристъпни скатове на Чукленския баир. Върху най-високата му част, почти на върха, са разположени останките на средновековно укрепление, което е познато в околността с турското название Калето. От това място се откриват пред погледа широкият простор на румънската бла-тиста низина около гр. Зимнич и наклонената към Дунава панорама на гр. Свищов. Доминиращото разположение на хълма и обзорът над течението на Дунава са определили мястото на изградената тук в миналото крепост. Освен нейните останки върху хълма се намират и други по-стари археологически паметници.¹

Всред писмените източници обаче не намираме сведения за селище или крепост на това място по-рано от XII в. Дори споменатият от Идриси Субест-Кастру² е все още трудно да се локализира с крепостните останки на нашия хълм.³

Най-ранното сведение за гр. Свищов и неговата крепост, което ние приемаме за сигурно, се намира у немския хронист Ханс Леонклау и се отнася към 1392 г. Описвайки похода на Али Паша в Северна България през 1388 г., той казва следното: „След това той (Али паша — б. м.) продължил да напредва по брега на Дунава и завзел всички кули, така турците наричат малките замъци, заедно с кастелите, които срещнал по пътя си, и поставял в тях охрана от свои хора. След това бил изпратен един от неговите хора до българския княз в Свищов (Zistoua), за да заповяда на същия да предаде града. Този обаче бил така дързък, че затворил градските врати и се опълчили на турците.“⁴

Друг немски автор от тая епоха Иван Шилтбергер също споменава гр. Свищов (Siltaw, Siltaw).⁵

По-определени и обилни данни за нашата крепост намираме в

съчиненията на турските писатели и пътешественици от първата половина на XVII в. Така например в съчинението на Хаджи Калфа „Румелия и Босна“ при описанието на Никополския санджак за свищовската крепост е казано следното: „Свищов има малка крепост върху един хълм, понеже е малко навътре от Дунава вода (в нея — б. м.) се внася с коли.“⁶

¹ С. Стефанов, Принос към старата история на Свищов до средата на XVII в., сб. Сто години народно читалище Свищов 1856—1956 г., Свищов, 1958, стр. 337—365.

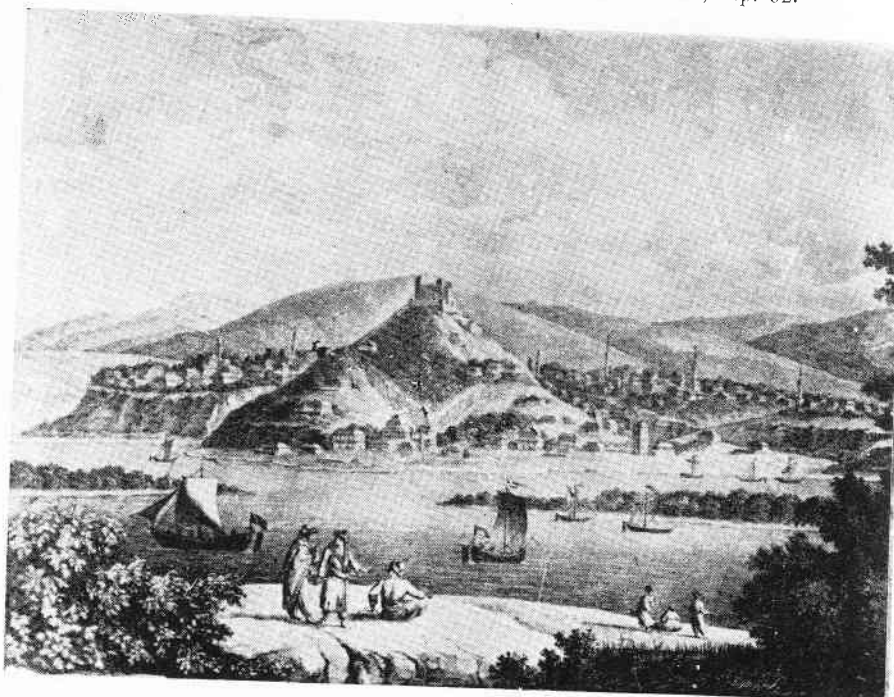
² В. Недков, България и съседните ѝ земи през XII в. според Идриси, София, 1960, стр. 79.

³ С. Стефанов, цит. съч., стр. 345 и 357.

⁴ Б. Джонов, Калето в нашата история според една немска хроника от 1595 г., в. Дунавско дело, бр. 15 от 13. IV. 1957, стр. 2.

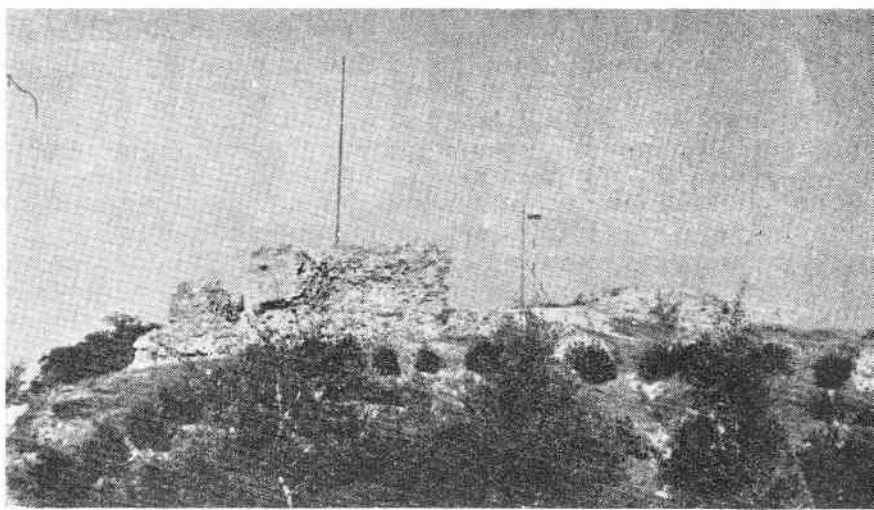
⁵ Ф. Браун, Путешествия Ивана Шилтбергера по Европе, Азии и Африке, Зап. Имп. Новор. Университета, т. I, 1868, т. I, стр. 2.

⁶ С. Аргиров, Арх. ПП, г. I, 1938, кн. 2, стр. 92.

1 Свищов през 1791 г. според немска гравюра
Svistov en 1791 d'après une gravure allemande

Пътешественикът Евлия Челеби, минал през Свищов през 1651 г., е оставил по-пълно описание на крепостта му. За нея той пише: „Когато Гази Худавендигяр предприел завоеванието на Румелия, влашкият атаман „Свищов“ се уплашил и издигнал тази крепост, която после била завладяна от султан Баязид Вели. Свищов е войвода̀тк и кааза от сто и петдесет акчета в Никополския санджак. Има кехая и сердар. Крепостта е край Дунава на една стръмна височина. Направена е от камък и има форма на четверо̀гълник. Не зная каква окръжност има (т. е. каква обиколна дължина — б. м). На източната страна има една врата, а вътре са: къщата на коменданта на крепостта, една джамия, една казарма, достатъчно джеб-хана, няколко топове „шахи“ и канали, през които водата тече в Дунава. Върховете на седемте кули са покрити с тънки дъски. Варошът е извън крепостта пак на дунавския бряг.“¹

2 Останките от напречната стена и укреплението преди разкопките заедно с блокажа *Vestiges du mur transversal et fortifications avant les fouilles avec les blocs du mur d'enceinte*

Почти до края на XVIII в. свищовската крепост се губи в описанията на преминалите през града европейски и руски пътешественици. Едва по време на войната от 1787—1791 г., когато в него се водят мирните преговори между Австрия и Турция, в австрийската преса се появяват репортажи, илюстрирани с графични панорами на Свищов. Почти у всичките на преден план е изобразена крепостта на Калето (обр. 1).²

За нашата крепост вече нямаме сведения от първата половина на XIX в. По това време тя вече е в развалини.³ Само останки от нея е заварил Ф. Каниц, който е посетил Свищов през лятото на 1862 г.⁴

Приведените сведения сочат недвусмислено, че днешният град Свищов е възникнал и се е оформил около крепостта и склоновете на Чука̀та. Сега значителна част от тая площ е застроена, а останалата е паркоустроена. Въпреки това едно

¹ Д. Г. Гаджанов, Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в., ПСн., кн. 70, стр. 656. Там са дадени и обясненията на името Гази Худавендигяр (Мурад I) и титлата на Баязид II — Баязид Вели (свят, светия).

² Графиката на обр. 1 е публикувана най-напред в книгата на прот. Ст. Ганчев, Свищов — принос за историята му, Свищов, 1929, стр. 26. Освен нея в нашата литература са известни още две от същото време. Едната е публикувана най-напред във в. Дунавско дело, бр. 15 от 13. IV. 1957, а другата в цит. съч. на Стефанов, стр. 356.

³ Г. п. Христов, Свищов в миналото, Свищов, 1934, стр. 149.

⁴ F. Kanitz, La Bulgarie Danubienne et le Balkan, études de voyage 1860—1880 an, Paris, т. II, 1882, стр. 27—28.

3 Междинният вход след окончателното му разчистване, гледан от запад *L'entrée centrale après le déblaiement définitif vue de l'ouest*

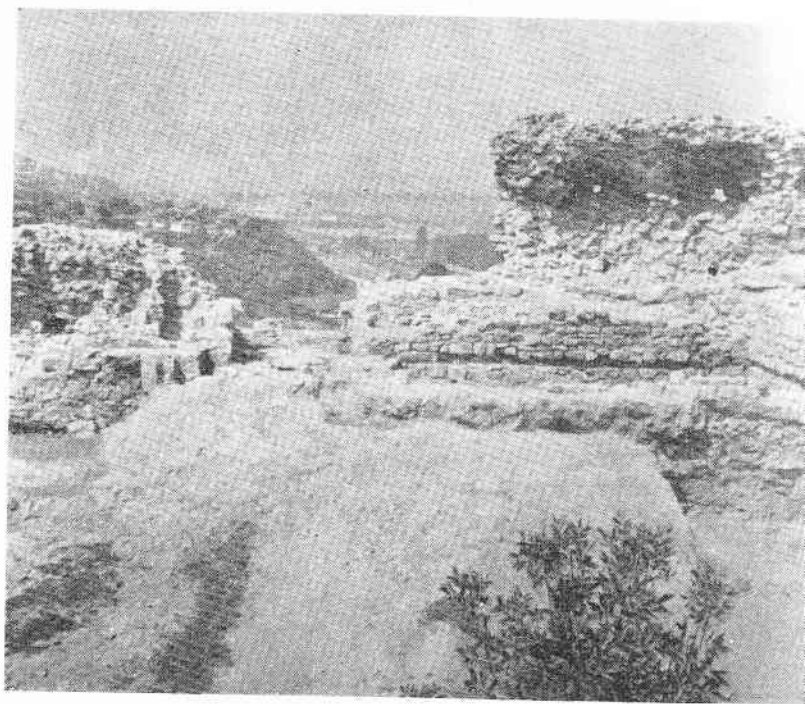
предварително проучване чрез сондажни разкопки стана възможно през август 1961 г. Резултатите от тия разкопки описваме по-долу.

Непосредствена и главна задача на нашето проучване беше разчистването на строителните насипи около останките на укреплението на върха на хълма и прокопаването на един или два сондажни изкопа за изясняване стратиграфията на терена, върху който се намира строежът. Необходимо бе също да се изясни състоянието както на видимите останки от крепостта, така и на околния терен.

Полуразрушените стени на укреплението очертаваха един неправилен четириъгълник с размери 10,80 на 14,50 м, ориентиран почти по посоките на света (обр. 2). От север и от юг те продължаваха в източна посока и загатваха наличието на още една долепена до четириъгълника част. Над повърхността стърчаха на височина, по-голяма от човешки ръст, само две перпендикулярни една към друга стени. Едната от тях е северна страна на правоъгълника и има обща дължина 19,5 м. Западно от ъгъла на пресичането с перпендикулярната ней тя е дебела 1,60 м. Източната част на тая стена е по-широка и масивна и откъм стръмния скат на баира достига до 7 м височина. Вътрешното ѝ лице тук е почти разрушено, а дебелината ѝ е 2,6 м.

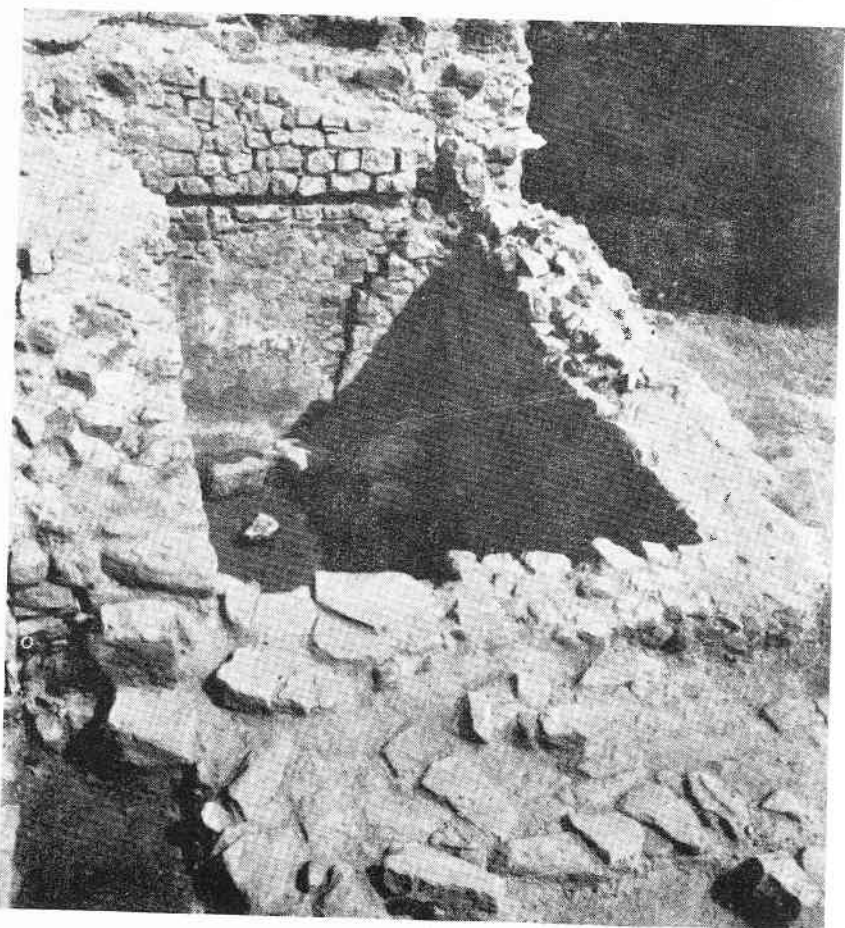
Перпендикулярната стена върви в посока север—юг и има следните размери: дължина 7 м, деб. 2,6 м, вис. от 3,2 до 5,8 м. Лицата ѝ са изронени, особено източното, а западното е запазено само по високите части, където ръката на рушителя не е могла да достигне облицовъчните камъни. Това лице пресича изцяло ширината на северната стена, склуквайки с източната ѝ половина външен ъгъл. В южна посока тая стена се скриваше под насипа, покрит с къси циментови съоръжения. Вдясно на около 30—40 см е излята бетонна поставка за триангулационна точка. Тези наслоения не позволяваха да се определи точно посоката на стената и връзката ѝ с масивния блокаж в югоизточния ъгъл на правоъгълника (обр. 2).

Откъм юг и изток тоя блокаж имаше височина от 1,5 м до 1,8 м. Лицевите му камъни всякъде липсват, а на места той е разрушен до основи. При това състояние той е широк от 6,30 до 3,40 м. Откъм юг почвата бе отнесена от порои и основите бяха напълно оголени, а откъм север целият блокаж бе покрит със строителен насип.

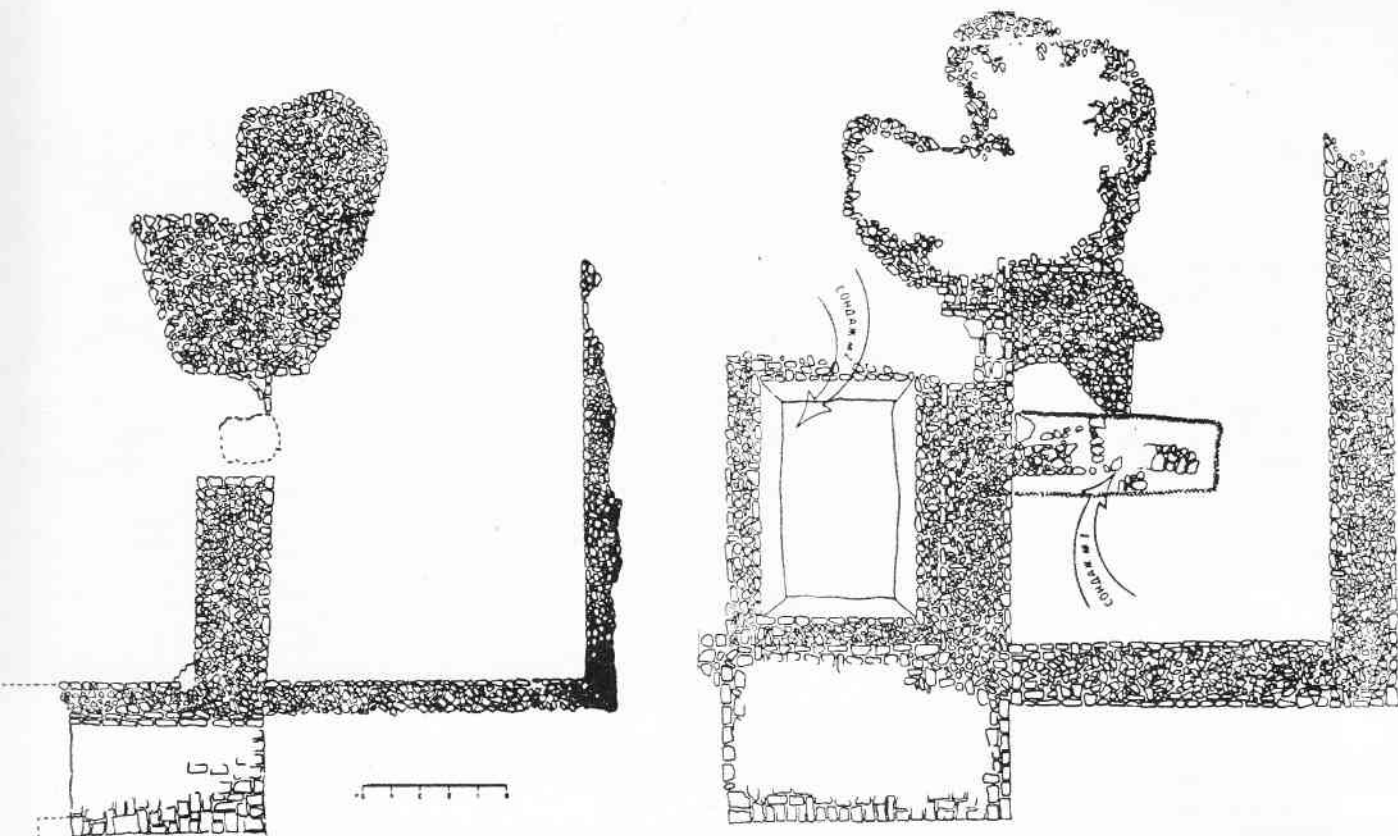
4

Останки от укреплението след разкопките, гледани от изток $\triangle$ Vestiges des fortifications après les fouilles vues de l'Est

5

Щерната с останките от каменната настилка откъм южната стена на същата $\triangle$ La citerne avec les restes du pavage de pierre Mur sud de la citerne

6 *Схема на укреплението преди и след разкопките*
Schéma des fortifications avant et après les fouilles

Западната страна на правоъгълника представя зид с обща дължина 10,5 м. Външното му лице е разрушено до основи (обр. 2), а вътрешното е запазено само на около 6 м дължина от северозападния ъгъл.

Описаните части на крепостта са изградени от обикновени ломени камъни, подредени с лицевата си част към външните страни на стените. Вътрешният пълнеж (блокажът) се състои от чисто бял, изключително твърд хоросан и дребни камъни. Устойчивата връзка е била осъществена посредством мрежа от дървени греди (сантрачи), вздани в стените на разстояние 1,20 м по височината им. По външните лица на стените се забелязват сега само леглата на напречните греди.

Поради разрушения и изкопни работи теренът около крепостта представляваше преди разкопките купчини от рохкава пръст и насипи. Разчистването им започнахме от югоизточната част на четириъгълника, покрай западното лице на напречната стена и около останките на дворна настилка. Тя е направена от едри камъни и плочи, положени направо върху пръст. Открихме северното лице на блокажа. То има триъгълен план и сключва прав ъгъл с част от същия блокаж. Отстранихме останките от циментовите съоръжения и установихме, че при изграждането им е засегнат един междинен

вход, който е пресичал напречната стена в нейната най-южна част (обр. 3).

Още в началото на работата ни в източния сектор попаднахме на два долепени до крепостните стени зида. На 1 м дълбочина пред нас се очерта едно правоъгълно помещение с размери $3 \times 5,8$ м, изпълнено изключително със строителен насип. Когато последният бе изчистен окончателно, установихме, че това са останки от разрушена щерна за вода (обр. 4). Тя има правоъгълен план. Стените ѝ са малко наклонени и стесняват пода. Изградена е от камъни и хоросан. Отвътре е измазана с два пласта хоросанова мазилка, примесена със счукани тухли, поради което е придобила червен цвят. Долният пласт на мазилката е по-груб и върху него са полепени дребни късове от водопроводни тръби и обикновени домашни съдове. Горният пласт е по-фин, с повече вар и ситен пясък и ситно счукани тухли. Тая мазилка е покривала по всяка вероятност цялата вътрешна повърхност на щерната, но до днес е достигнала в добро състояние само по долните части на стените и върху пода. Покривната конструкция е разрушена, но по запазените на северната стена следи личи, че това е бил полуцилиндричен свод от бигорни камъни. Най-голяма дълбочина при северната стена е 3,55 м, а при южната 2,40 м. Върху пода ѝ по ъглите не открихме отвори или други приспособления за

изчистване на замърсената вода. Вероятно отвор е съществувал върху сводестата част, откъдето се е пълнела щерната и се е черпела със съдове необходимата вода.

Разчистването на насипите в източния сектор ни разкри картината на пълното разрушение на стените и частите на крепостта в това направление (обр. 4). Само около входа и южната стена на щерната открихме останки от плочеста настилка (обр. 5). Тя е била свързана с настилката западно от входа, независимо че последната се намира на 0,30 м по-ниско от нея. Връзката между тях, както и първоначалното състояние на входа са разрушени.

На входа бе запазена на място масивна мраморна плоча, употребена вторично за праг. От лявата ѝ страна личеше полусферична дупка, издълбана от въртенето на портата. Ширината на входа близо до прага е 2,10 м. Два странични издатъка стесняват вратата и не са позволявали тя да се отваря в западна посока.

Съставът на насипите и в двата сектора е еднороден. Това са предимно строителни отпадъци. Заедно с едрите камъни и бялата пръст от разпадналия се хоросан в тях се откриваха изгнили греди, дълги ковани гвоздеи, много цели и части от чугунени гюлета за разнокалибрени артилерийски оръдия. Изобилствуваха фрагменти от късносредновековна керамика: биконични или фуниевидни устия и чучурки от обикновени домашни стомни, често покрити с успоредни хоризонтални пояси от бяла боя, фрагменти от дъната на широки едноцветно глазирани блюда, лулички, части и цели глинени полуконични чашки от стенни печки (джамали). По-рядко се срещаха фрагменти от средновековната кухненска керамика с излъскани ивици, а така също и керамика сграфито. Някои от последните фрагменти бяха споени в хоросанови буци, което показва, че са попаднали в хоросановия пълнеж на стените на укреплението. Всред тия насипи попаднахме на няколко вторично употребени римски тухли и керемиди, на фрагменти от обработен мрамор. Повечето от находките в насипите както тия от турското, така и тези от българското средно-

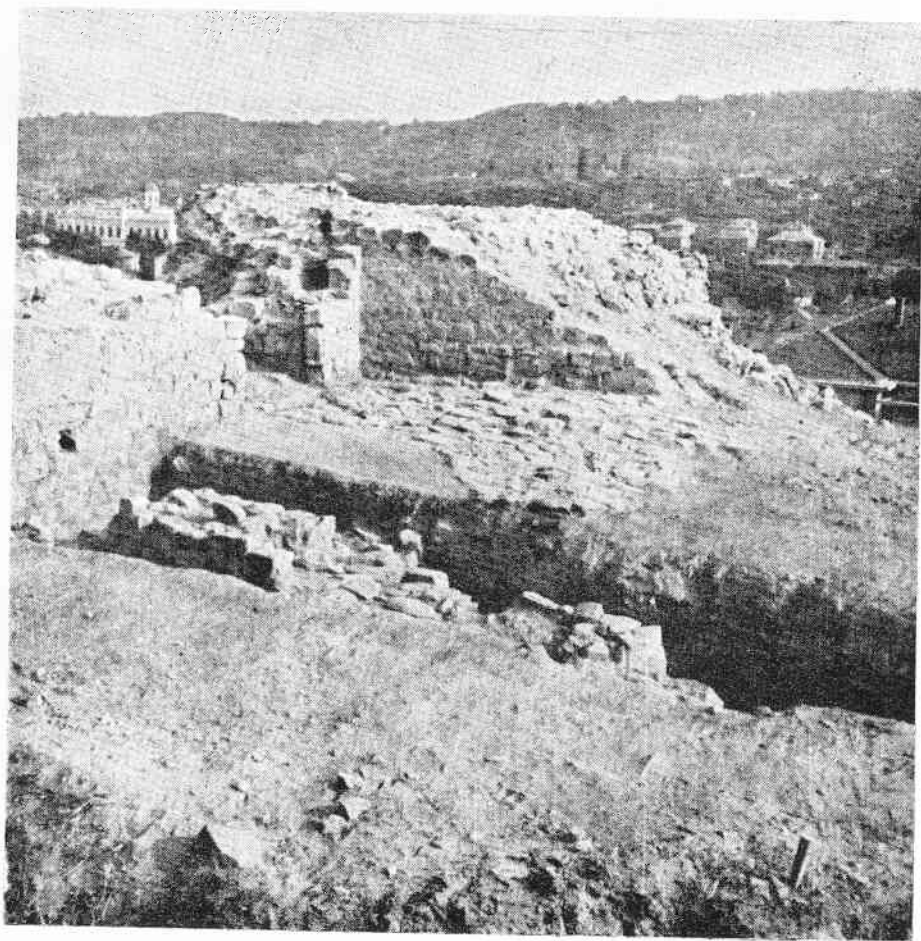
вековие, произхождат от изхвърлените отпадъци и смет из дворовете по скатове на хълма. В най-долните пластове на щерната почти на самия под открихме голямо количество сграфито керамика и фаянс от втората половина на XVIII в.

Разчистванията (обр. 6) уточниха плана на укреплението фактически само с открития вход. Това обстоятелство ни затруднява да посочим успоредици на нашата крепост по отношение на плана. Градежът обаче е типичен за всички наши средновековни крепости от времето на развития феодализъм — Търново, Червен, Видин. Особено близки до свищовското кале са средновековните крепости по горното течение на Тополница (Ахиевското кале),¹ крепостите в Родопите,² а така също и някои калета по Дунава — Оряховското и Никополското. Въз основа на тези успоредици се установява само една ориентировъчна датировка, изказана вече от някои автори.³

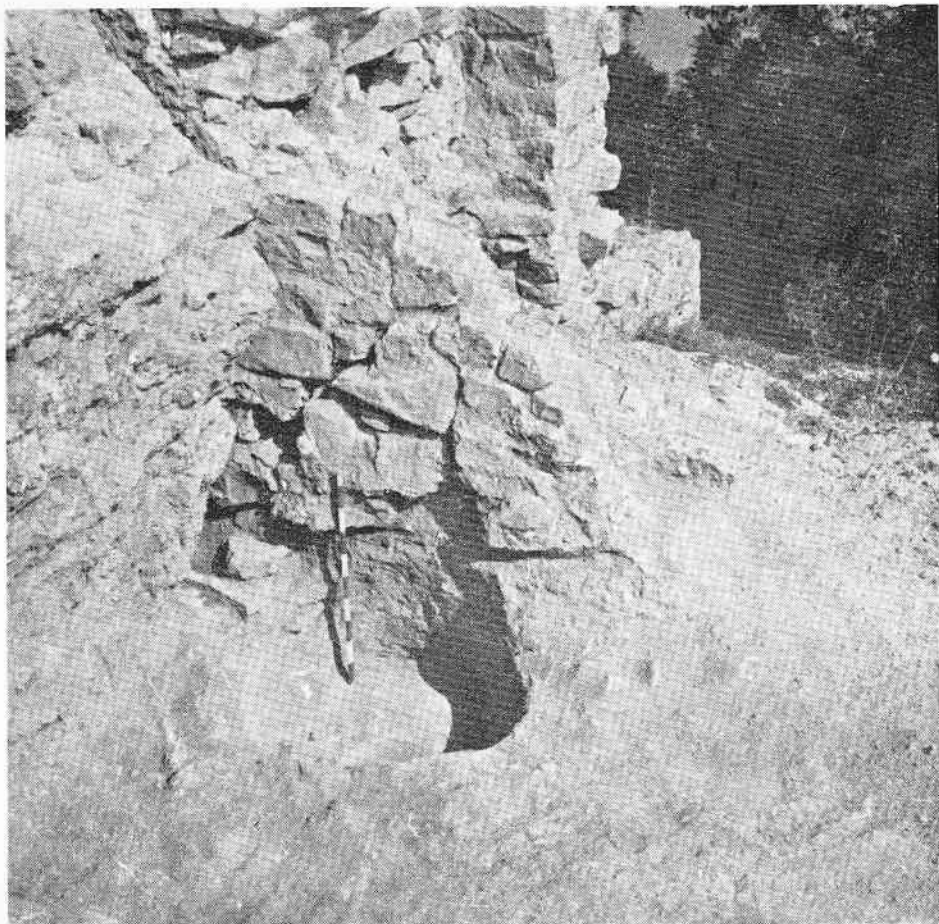
¹ П. Мутафчиев, Стари градини и друмове по течението на Стряма и Тополница, София, 1915.

² Д. Цончев, Родоските крепости южно от Перущица, ИИД, XII—XXI; Д. Цончев, Кричим пред средновековието, ГПНМБ, 1935.

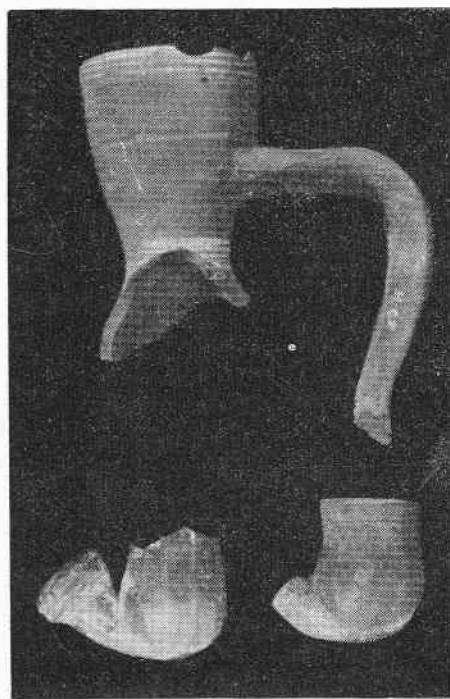
³ К. Шкорпил, Некоторые из дорог Восточной Болгарии, ИРАИК, т. X, стр. 458; С. Стефанов, цит. съч., стр. 357.

7 Сондаж № 1. Дворната настилка и откритото лице на блокажа △ Sondage n° 1. Pavage de la cour et le mur d'enceinte de la forteresse

8 Сондаж № 2 с елипсовидната яма
Sondage n° 2 avec la fosse ellipsoïde

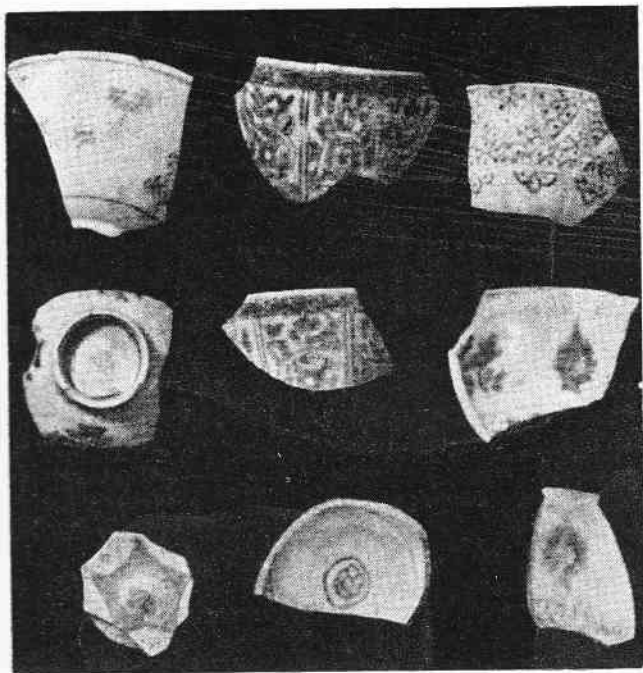
9 Фрагменти от обикновени домашни съдове от
турско време, открити в насипите △ *Fragments
de vases ordinaires à usage domestique de l'époque
turque découverts dans les déblais*

Един сондаж в западното пространство бе заложен на 1,35 м северно от открития вход (обр. 7). Изкопът имаше първоначални размери 1,5 м ширина на 7 м дължина. На 0,20 м дълбочина попаднахме на останки от кален зид, който върви перпендикулярно на крепостната стена (обр. 7). Проследихме го на дължина до 6,5 м. Дебелината му не навсякъде бе запазена и достигаше най-много до 1,20 м. Изкопът бе задълбочен до 1,2 м, при която дълбочина достигнахме материков пласт.

Културните напластявания се очертаха по следния начин. На нивото на калния зид преобладаваше насипната сивопепелява пръст, примесена с дребни хоросанови буци, парчета керемиди и фрагменти от късносредновековна керамика. Тоя пласт постепенно ставаше по-дебел, като от 0,40 при напречната стена достигаше до 0,65 м в западния край на изкопа. Под него, респ. и под калния зид, се откри 10—15 сантиметров горял слой, в който наред с голямото количество въглени се срещаша обгорели парчета глинена мазилка с опушен, кафяв цвят. На места тоя слой, а така също и по-долният бяха засегнати от калния зид. Третият пласт се състоеше от жълто-кафява пръст, примесена с фрагменти от обикновени тънкостенни домашни съдове с излъскани ивици и сграфито керамика. Той имаше обща дебелина от 0,60 м до 0,80 м и следваше непосредствения наклон на терена.

10 Глазирана керамика и сграфито от насипите и сондаж № 1
 Céramique lustrée et sgraffito des déblais et de sondage n° 1

11 Фаянсови фрагменти от насипа в щерната
Fragments de faïence du déblai de la citerne

Наличието на средновековен български пласт под нивото на калния зид и дворната настилка отнася последните към по-късно време и ги свързва с турски преправки и преустройства. Що се отнася до крепостната стена, установихме, че средновековният български пласт започва над нейната хоросанова подложка, която бе вкопана в материковия пласт на дълбочина 0,25 м. Разбърквания на пластове около стената не установихме. Тия обстоятелства синхронизират българския културен слой с изграждането на стената.

Втори сондаж заложихме в ъгъла, сключен от северната крепостна стена и източната стена на щерната (обр. 6 и 8). Той имаше размери 2×2 м. Най-горният слой до 0,30 м бе от сивопепелява пръст с голямо количество късно-средновековна керамика, корубести керемиди, кости от птици, мидени черупки и кости от риба. След него следваше горял слой до 0,45 м дълбочина, а непосредствено след последния — до 1,10 м средновековен културен слой с голямо количество сграфито керамика. По-нататък до 1,25 м следваше културен пласт, наситен с фрагменти от сива латенска керамика и от съдове, изработени от груба, непресята глина на бавно въртящ се кръг.

Тук бе важна констатацията, че щерната е изградена след турското нашествие. Подобни щерни в средновековните крепости на Царевец в Търново,¹ в Асеновата крепост,² Перущенската крепост и тая край Кричим³ показват общи неща преди всичко в изолационната хоросанова смес по вътрешните стени, в сводестата конструкция и т. н. Тия белези се явяват само като продължение на наследените строителни

традиции от миналото, където червеният хоросан е познат още на римското и ранновизантийското водоснабдяване.⁴ Съществена отлика е липсата на приспособления за източване на мръсната вода. Това можем да си обясним само с предположението, че щерната е пълнена не с атмосферна вода, събирана от покривите на кулите, а е била зареждана с вода от Дунава по описания от Хаджи Калфа начин.⁵

При тоя сондаж можахме да установим връзката на стената с културните пластове. Нейната основа бе засегнала значително латенския културен слой, а хоросановата ѝ подложка минаваше непосредствено по ръба на една елипсовидна яма⁶ (обр. 8), която имаше ширина 1,30 м и дълбочина 0,45 м. Тя бе издълбана в материковия глинесто-песъчлив пласт и съдържахше горели въглени и дървесна пепел. Средновековният културен слой бе разбъркан само в непосредствена близост със стената на щерната. Около основите на стената той бе непокътнат, което още веднъж потвърди принадлежността на крепостната стена към епохата на българското Средновековие от XIII—XIV в.

Подвижният археологически материал произхожда от насипи, примесени с боклучни отпадъци, около стените на укрепления (обр. 9 и 10) и от културните пластове на сондажите. По своя вид той е сравнително еднообразен. Преобладава керамиката, и то в изключително фрагментарно състояние. Според хронологическата ѝ принадлежност и количественото съотношение между отделните типове последната можем да групираме по следния начин:

1. Късносредновековна (турска) керамика:
а) фрагменти от домашни съдове 102 бр.;
б) лулички 25 бр.; в) фаянс — 25 бр.

2. Средновековна българска от XIII—XIV в.:
а) сграфито 87 бр.; б) обикновена монокромна керамика — 17 бр.; в) обикновена кухненска керамика с излъскани ивици — 25 бр.

3. Римска и ранновизантийска: а) вторично употребени фрагменти от строителна керамика — 4 бр.; б) фрагменти ст съдове — 18 бр.

4. Сива латенска керамика — 51 броя фрагменти.

На второ място след керамиката идват металните предмети и фрагментите от стъклени съдове. Но докато първите произхождат от времето на българското Средновековие, предимно гвоздеи от сантрачни греди, то стъкле-

¹ Я. Николова и арх. И. Тунев, Търново — водач за старините, София, 1957.

² Д. Цончев и арх. С. Стоилов, цит. съч., стр. 22—25.

³ Д. Цончев, Водоснабдяването на крепостите, ГПНБМ, 1935.

⁴ К. Шкорпил, Стратегически постройки в черноморската област, *Byzantinoslavica*, II, 1930, стр. 206.

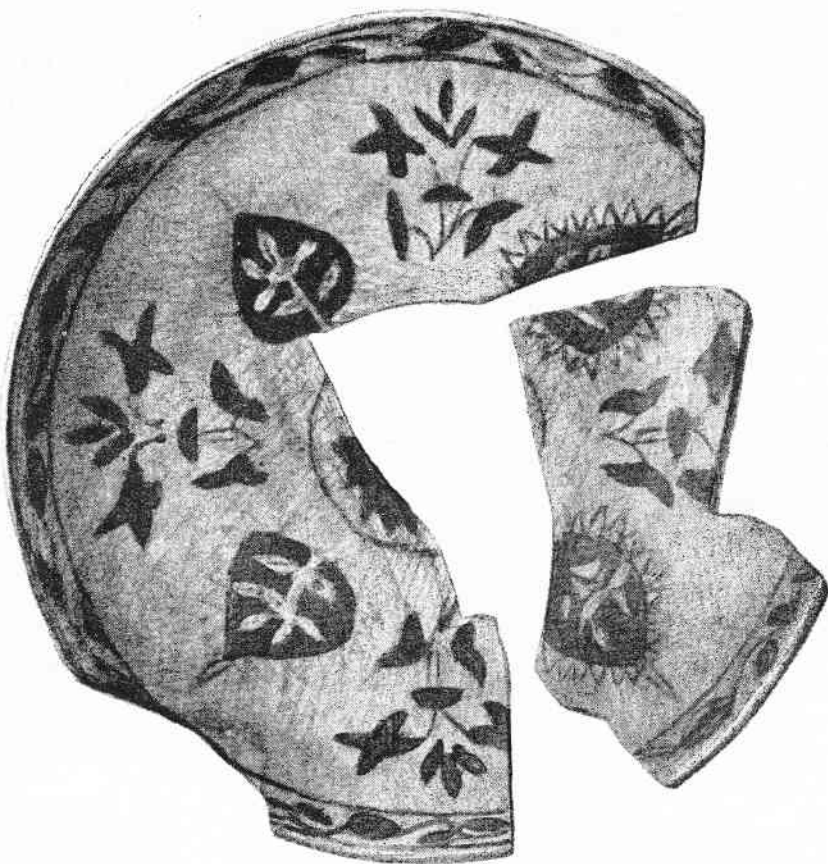
⁵ Вж. Б. Джонов, цит. съч.; Ф. Браун, цит. съч.; С. Аргиров, цит. съч.

⁶ По сведения на др. Джонова, бивш уредник в музея, и др. Ст. Стефанов такива ями със същото съдържание са откривани на още няколко места по хълма и в съседство с крепостта на провеждането на паркоустройствените работи през 1956—1958 г.

ните фрагменти са от съдове от турско и най-ново време.

Археологическият материал не предлага нещо ново и е типичен за всички наши обекти от епохата на Второто българско царство — Царевец и Търново,¹ крепостта Баба Вида² във Видин, Несебър и др. По-особеното в случая са фрагментите от фаянсовите съдчета, предимно от филджани и купички от типа на късната кютахия³ (обр. 11 и 12). В тонално и декоративно отношение сред тях преобладават растително-геометричните мотиви в синьо върху бял фон, а стилизацията в повечето случаи е взела връх над реалистичния израз в рисунката. Срещат се няколко фрагмента в лимоненожълто и виолетово, но и те са към групата на дребните филджани от края на XVIII в. Отличителната черта на нашите фрагменти е липсата на знаци-марки върху повечето от запазените дъна на съдчета, нещо което се приема като най-характерната особеност на типа късни кютахия.⁴

В заключение можем да направим следните изводи. Укреплението на хълма Калето произхожда от два строителни периода: първия — от времето на българското Средновековие (XIII—XIV в.), втория — от турското владичество. Отнасянето на строежа на крепостта към времето на византийското владичество и по-точно към епохата на Мануил I Комнен⁵ въз основа на намерените по скатове на хълма монети е неубедително, тъй като там се срещат монети и от много по-ранни владетели.⁶ Турските приспособления и преустройства — черната и калдаръмената настилка — можем да отнесем към средата на XVI в., когато Турция води продължителни сражения на изток в Персия и Грузия,⁷ а по нашите земи разполага силни гарнизони за поддържане на своя тил,

12 Фаянсово подносче от насипа в черната
Petit plateau de faïence du déblai de la citerne

който след поражението при Виена през 1529 г. не е бил така сигурен, както в началото на турските завоевания.

¹ Н. Ангелов и Я. Николова, Крепостни стени и крепостни съоръжения на средновековната българска столица Търново, ИОМТ, т. I, 1962, обр. 4, 6, 7, 8.

² С. Михайлов, Археологически проучвания на крепостта Баба Вида във Видин, Археология, II, 1960, кн. III, стр. 5.

³ М. Станчева, Турски фаянс от София, ИАИ, т. XXIII, стр. 123.

⁴ Пак там.

⁵ С. Стефанов, цит. съч., стр. 358.

⁶ Пак там, стр. 352.

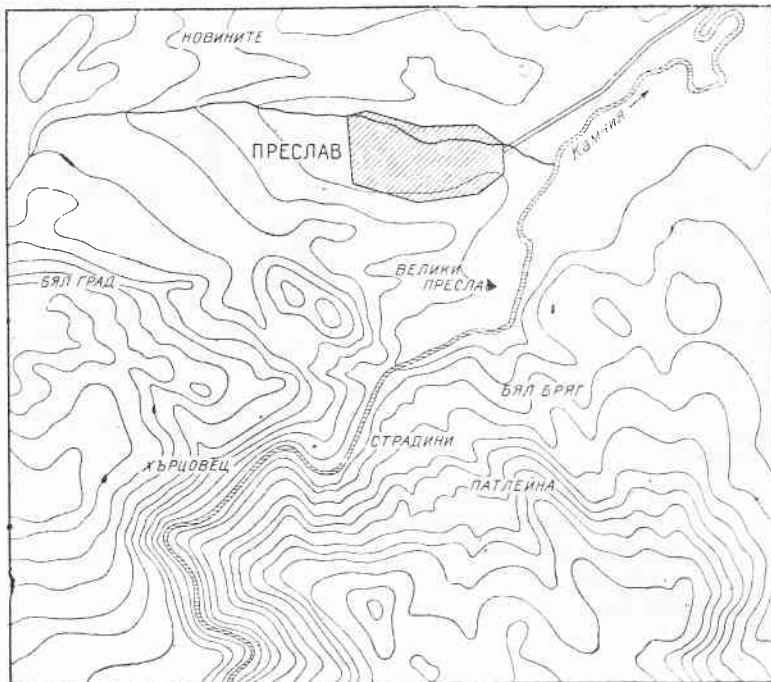
⁷ Всемирная история, т. IV, стр. 544.

Към проучването на укрепителната система около средновековен Преслав

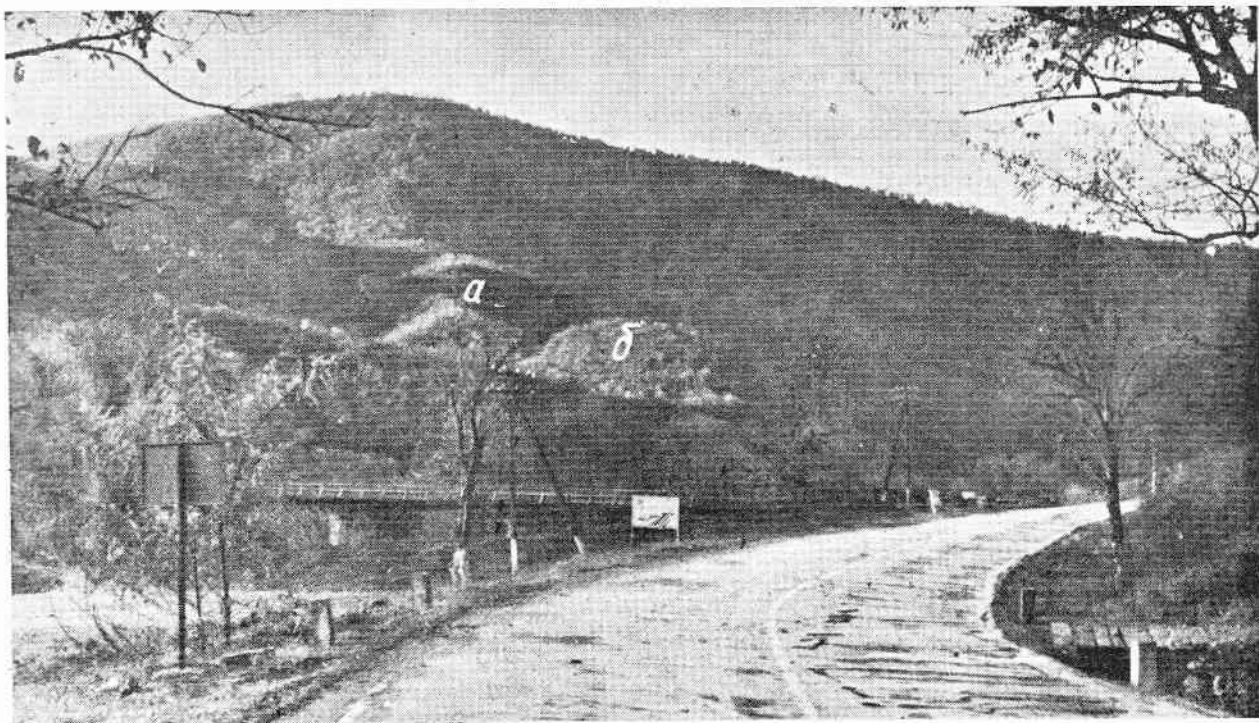
Георги Джингов

Укрепителната система около старата българска столица Велики Преслав (IX—X в.) е сравнително слабо проучена. Почти всички изследвания са правени въз основа на данни от писмените извори и на бегло обхождане на разглежданите места.¹ Археологически разкопки не са предприемани. Досега не е публикуван планът на нито една от тези крепости. Не е поставен и въпросът за времето на тяхното възникване, съществуване и разрушаване. Естествено при това положение не може да се изясни връзката между отделните кре-

¹ Срв. К. Шкорпил, Старобългарска съобщителна мрежа около Преслав и крепостите по нея, БИБ, год. II, т. 2, 1929, стр. 80—111; В. Аврамов, Юбилеен сборник Плиска — Преслав, София, 1929, ч. I—III; В. Търпкова-Займова, Крепости и укрепени градове през Първото българско царство. Според сведения от византийски автори. ВИСб, XXV, 1956, кн. 3, стр. 40—61; Към въпроса за военните пътища през Първото българско царство, ИП, год. XIV, 1958, стр. 58—73.

1 Карта на Преславската околност
Carte des environs de Preslav

2 Устието на Герловския пролом с Горните (а) и Долните (б) Страдини
L'entrée du col de Gerlovo avec les localités dénommées „Gorni Stradini“ (a) et „Dolni Stradini“ (b)

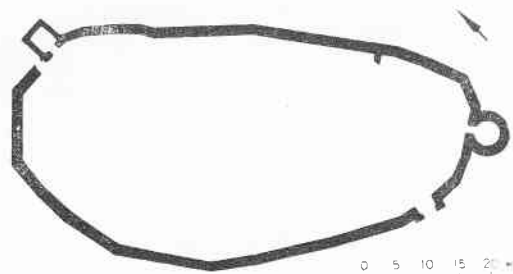
пости, от една страна, и тяхното място като цяло в укрепителната система на столицата, от друга страна.

Ето защо проучването на крепостните съоръжения около Велики Преслав е крайно необ-

пускащ се от най-високия ѝ връх ~~Каребурун~~ към р. Тича. Върху него се издигат две зоблени възвишения, разделени от седловина — южно, наречено Горни Страдини (обр. 2 а) и северно, наречено Долни Страдини (обр. 2 б). Върху тези две възвишения е имало укрепления, останки от които все още личат на повърхността.

Укреплението на Горните Страдини е почти напълно унищожено и само разхвърляните ломени камъни със следи от хоросан подсказват неговото място. Същевременно те създават впечатлението, че се касае не за крепост, а по-скоро за една отбранителна стена, с ориентация изток — запад, която е легнала почти по средата на хребета напречно на неговото било. Карел Шкорпил, който е посещавал това място преди около четиридесет години, при наличието на относително повече следи от зидове е писал, че общата форма на крепостта е била четириъгълник, до 120 крачки широк и 100 крачки дълъг. Още тогава обаче и той е забелязал, че крепостта представлява повече планинска преграда, отколкото крепост, за което свидетелствувала и здравата направа на южния зид.³

Сравнително много по-добре е запазено укреплението на Долните Страдини в северния край на хребета, до самия десен бряг на Тича. Върхът има издължена форма от юго-

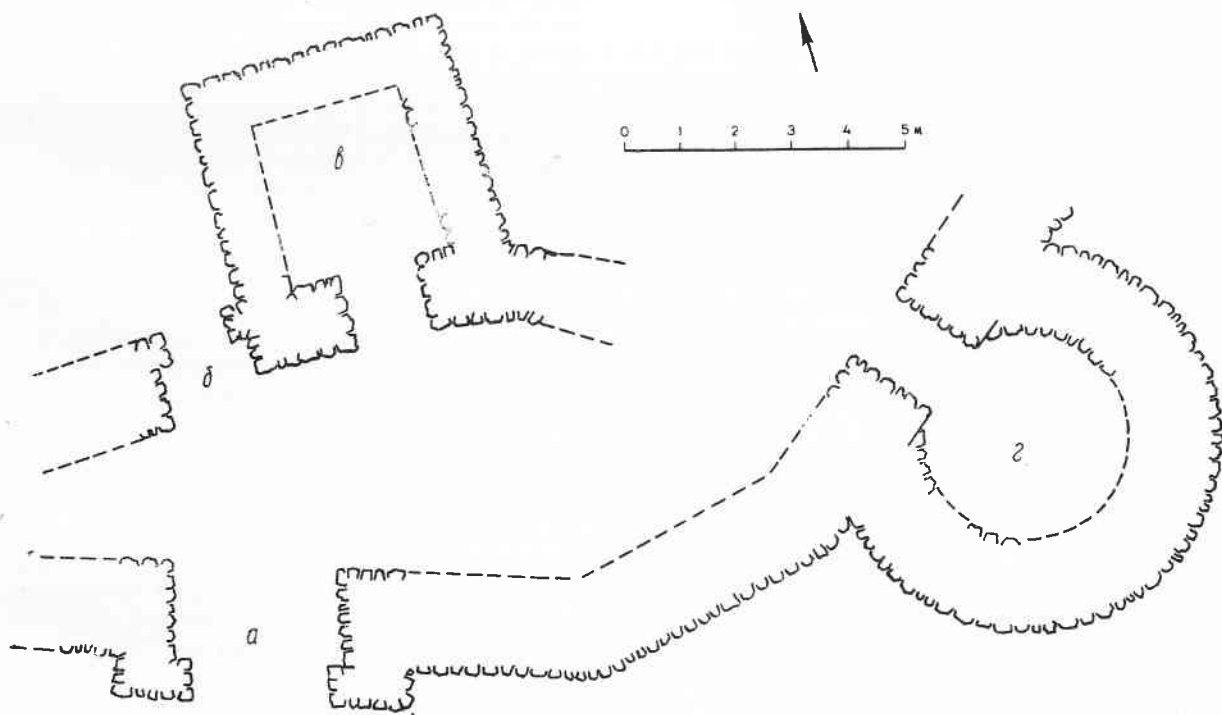
3 План на крепостта върху Долните Страдини $\triangle$ Plan de la forteresse des Dolni Stradini

ходимо като предпоставка за по-цялостно и правилно разглеждане на въпроса за укрепителната система. Във връзка с това е настоящото съобщение, което има за цел да даде предварителна характеристика само на две от крепостните съоръжения върху височината Страдини, в непосредствена близост до Преслав.

Височината Страдини (Настрадините или Настражините)¹ се намира в северозападната част на Драгоевската планина, където р. Голяма Камчия, някогашна Тъча, напуска Герловския пролом и образува така нареченото „Устие“ (обр. 1). В същност това е един от хребетите

¹ К. Шкорпил погрешно съобщава и името „Средините“. То се отнася до съседното възвишение — хребета между Батаклия и Патлейския дол, известно повече с турското название „Орта голеш“. Срв. К. Шкорпил, цит. съч. стр. 86.

² К. Шкорпил, пак там, стр. 87.

4 Детайли от крепостта върху Долните Страдини: а) главна порта; б) порта; в) четириъгълна кула; г) кръгла кула $\triangle$ Détails de la forteresse des Dolni Stradini: а) porte principale; б) porte; в) tour carrée; г) tour ronde

5 Главният вход и част от крепостната стена $\triangle$ L'entrée principale et une partie du mur de la citadelle

изток към северозапад, със стръмни, но все пак преодолими склонове. Най-леко достъпен е от югоизток през споменатата по-горе седловина. Обраснал е с гъста гора от бук, дъб, люлякови храсти и друга растителност. Всред тях и под нападалата шума се виждат останки от градеж, който опасва върха от всички страни. Обстоятелството, че Горското стопанство в Преслав започна изсичане на дърветата и терасиране на западния склон на Страдините позволи да се извърши предварително проучване на надземно запазените останки чрез незначителни леки разчиствания на стената само в няколко отделни пункта.

Крепостната стена, която следва контурите на възвишението, има обща дължина около 205 м. Тя затваря пространство с неправилна елипсовидна форма, ориентирано югоизток — северозапад (обр. 3). От вътрешната страна стената изглежда напълно разрушена до повърхността на земята, но от външната страна отделни нейни части, най-вече от североизток, север и северозапад, стоят открити на височина до 1,5 м. Дебелината на стената според измеренията в няколко сектора е 1,75 м.

В югоизточната най-лесно достъпна част на крепостта има кръгла кула, която със своето

местоположение доминира над цялото укрепление. Тя има външен диаметър 7,00 м, дебелина на стената 1,65 м, широчина на входа 1,30 м и е издадена напред до 5,10 м. Гледана отвън, кулата се намира в конструктивна връзка с крепостната стена, докато отвътре те изглеждат долепени. Тази особеност вероятно се дължи на допълнително вътрешно надебеляване или частичен пълнеж на кулата (обр. 4 г).

Почти в противоположната северна част на крепостта има и една четириъгълна кула, с приблизително квадратна форма. Външната ѝ широчина е 4,80—5,00 м, дебелина на стените 1,10 м, широчина на входа 1,35 м и е издадена напред до 4,00 м. Прилежащите непосредствено към кулата части от крепостната стена, които се намират в конструктивна връзка с нея, са сравнително по-тънки — от 1,30 до 1,40 м (обр. 4 в).

Главната порта на крепостта се намира от юг, на 14 м западно от кръглата кула (обр. 5). Нейният проход, широк 3,00 м, е фланкиран външно от два правоъгълни стълпа, които го стесняват на 2,40 м. Така създалият се масив с размери 5,30×2,50 м в горната си част е бил може би оформен като кула (обр. 4 а; 5). Освен този главен вход в северната част на крепостта има и една авторостепенна порта. Тя се намира непосредствено от западната страна на четириъгълната кула. Проходът ѝ е широк съответно 1,60 и 1,05 м (обр. 4 б).

Крепостните стени и кулите са изградени от местни, сравнително малки ломени камъни, наредени по лицата на стената с по-гладките си страни, споени с твърд бял хоросан (обр. 6). Само на едно място, при вътрешния западен ъгъл на главната порта, видяхме конструктивно употребена половинка от кремава квадратна тухла с дебелина 0,04 м. Все около това място при разравяне на хумусния пласт намерихме още няколко къса от подобни кремави тухли. Според непълната възстановка една от тях има размери 0,28/0,26/0,04 м и вдлъбнати линии, направени с пръсти преди изпичането (обр. 7). Върху стените на кулите и портите са запазени останки от бяла хоросанена мазилка. При изграждането на крепостните зидове са употребени дървени скели. Като следи от тях ние смятаме запазените дупки за греди по външното лице на североизточната стена, до сегашното ниво на терена. Те са в хоризонтален ред на 1,60—1,90 м една от друга, имат отвор 0,16/0,16; 0,16/0,10 и дълбочина до 0,40 м. Мрежи от напречни и надлъжни дървени греди (сантрачи) не се установяват.

Включеното в крепостните стени пространство е около 2 декара. То е леко наведено по главната ос към северозапад. При сегашното състояние на терена следи от постройки във вътрешността не могат да се установят без разкопки. Изключение прави само една незначителна част от каменна стена с дебелина 0,85 м, опираща се перпендикулярно на крепостния зид, северно от кръглата кула. По всяка вероятност това е ъгъл от постройката, дълга 36 и ши-

6 *Détail от външното лице на крепостната стена*
Détail de la façade extérieure du mur de la citadelle

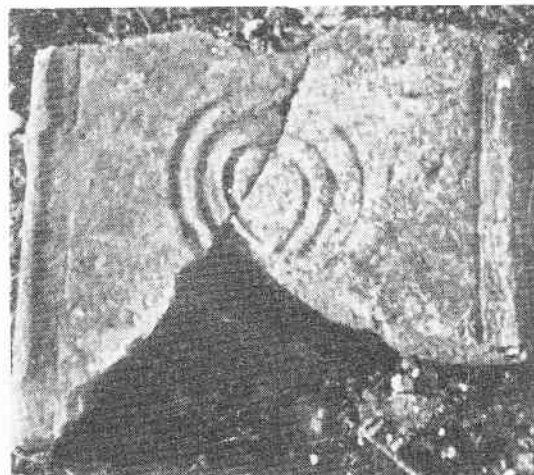
рока 14 крачки, за която споменава К. Шкорпил.¹

Във вътрешността на крепостта и по склоновете на възвишението намерихме фрагменти предимно от ранносредновековни български и само няколко от ранновизантийски глинени съдове. И едните, и другите са работени изключително на грънчарско колело.

Към първата група спадат фрагменти от гърнета без дръжки, с плоско дъно, къса шийка, профилирано навън устие и с врязана украса от прави хоризонтални линии, понякога в съчетание с ямички. Този керамичен тип се среща у нас в селищата от времето на Първото българско царство и обикновено се датира в IX—XI в.² От същото време датира и един фрагмент, вероятно от стомна, с жълто-зелена глазура и водоравен широк, леко изпъкнал жълт пояс (обр. 8).

Към втората група спадат фрагменти от съдове, за чиито форми не може да се каже нещо определено, с гладка повърхност или украсена от дълбоко врязани хоризонтални линии. Те са характерни за ранновизантийско време (V—VI в.).³

Събраните керамични фрагменти дават основание да датираме крепостта от IX—XI в., т. е. от времето на Първото българско царство. Същевременно няколко къса от по-ранна керамика, макар и количествено недостатъчни, позволяват да се допусне, че възникването на крепостта е станало по-рано — през ранновизантийската епоха. Отсъствието на данни за дървени мрежи, които са характерни за епохата на развития феодализъм (XI—XIV в.),⁴ в известна степен потвърждава изведената от наличния керамичен материал датировка.

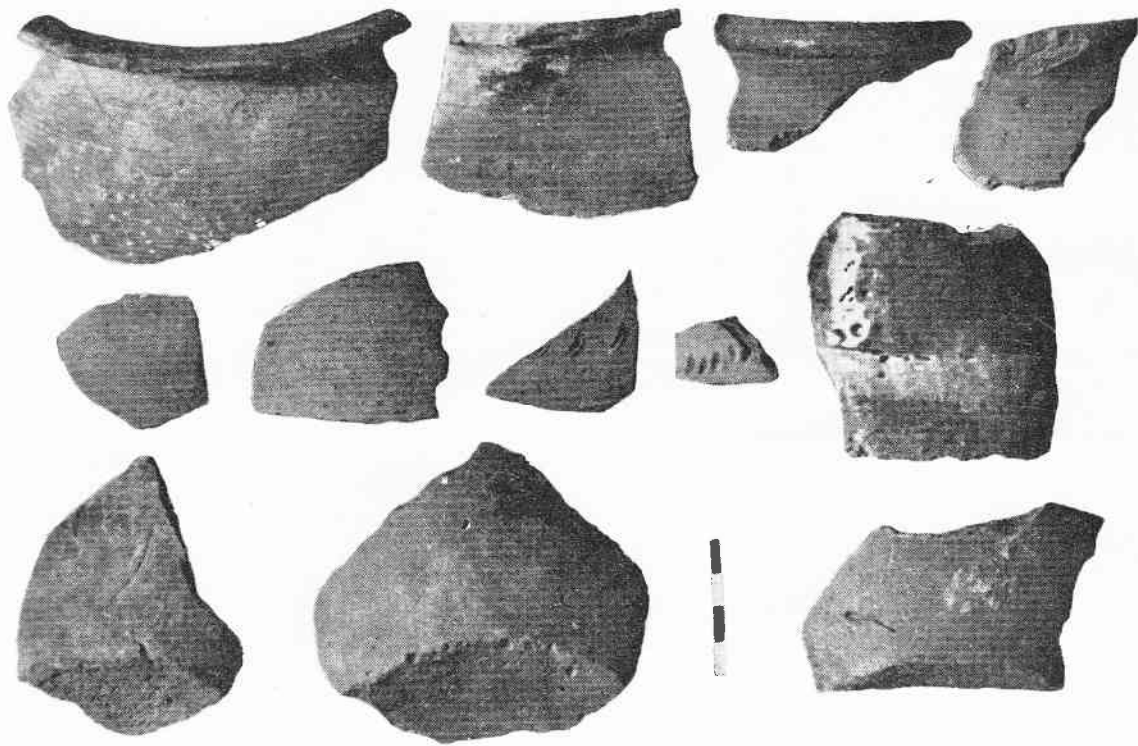
7 *Тухла от „Долните Страдини“*
Brique de Dolni Stradini

¹ К. Шкорпил, цит. съч., стр. 88.

² К. Миятев, Славянската керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана. София, 1948; С. Михайлов, Разкопки в Плиска през 1945—1947 г., РП, III, 1949, стр. 215 и сл.; от същия: Археологически материали от Плиска, ИАИ, XX, 1955, стр. 49—181; С. Станчев, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949, стр. 129—140; Р. Попов, Материали от разкопките през 1934—1935 г., сб. Мадара, II, 1934, стр. 43 и сл.; Ж. Вържарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 37 и сл.

³ С. Георгиева, Разкопки на обект 5 в Горно градище при с. Кадъкой. ИАИ, XVIII, 1952, стр. 272—283, обр. 259; И. Велков, Разкопките на Момина крепост до Търново, ГИМ, VII, 1943, стр. 71, обр. 46.

⁴ D. Cončev, Traits caractéristiques dans la construction des forteresses bulgares et byzantines aux temps féodaux. Byzantinoslavica, XVI, 2, 1955, стр. 265—269; К изучению особенностей строительства болгарских и византийских крепостей эпохи развитого феодализма. Византийский временник, XVIII, 1961, стр. 206—215.

8 *Фрагменти от средновековни глинени съдове*
Fragments de vases d'argile du Moyen Age

Следователно крепостта на Долните Страдини е съвременна на Велики Преслав, който е бил столица на българската държава от края на IX и през X в. За съжаление останките или по-скоро следите от крепостното съоръжение върху Горните Страдини не дават определени хронологически указания. Все пак най-общи съображения и еднаквият строителен материал дават основание да отнесем и него към същото време.

Хронологическите изводи, местоположението на двете укрепления в самото устие на пролома, тяхната планировка и размери позволяват да ги

разглеждаме като едно от важните звена в укрепителната система на столицата с чисто стратегическо, военно предназначение. Макар и да са разположени върху неголеми височини, те са заемали изгодно положение. От тях погледът на юг е бил наистина ограничен върху част от пролома, но на север се е откривал към столицата и много по-надалеко, до Шуменските височини и Плисковското поле. Същевременно те са преграждали тесния пролом, охранявали са моста, който съединявал двата бряга на реката недалеч от южния ъгъл на Преславската крепост и пътищата, свързани с него.

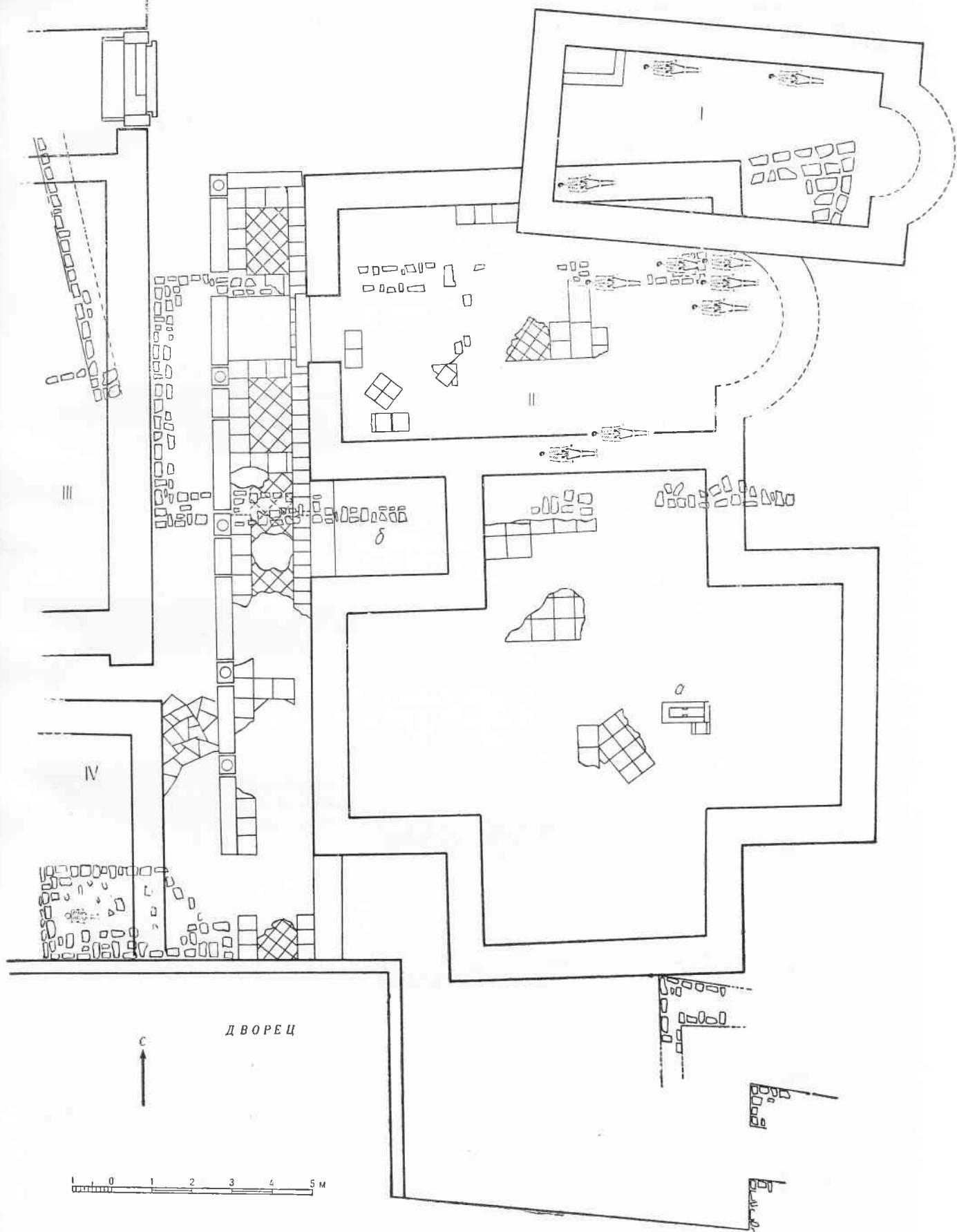
Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г.

Никола Ангелов

През 1961 г. Окръжният народен музей в Търново започна направата на парк-музей на хълма Царевец, гдето се намират едни от най-важните археологически паметници от Втората българска държава (1187—1393).

При прокарането на алеи около разкрития дворцов архитектурен комплекс при изкопните работи за стълбища и площадки на същото

място започнаха да се откриват основи от стари постройки. Те се групират главно на север от главния вход на двореца и на юг от неговата крепостна оградна стена. Работата в тези участъци бе преустановена временно, за да се извършат необходимите спасителни археологически разкопки. Бяха направени също сондажни археологически проучвания в района между

1 План на църква № 1 и църква № 2 северно от двореца
 Plan de l'église n° 1 et de l'église n° 2 au nord du palais

дворцовия архитектурен комплекс и Лобната скала, за да се установи дали в тази посока има свободни терени за прокарване на проектираните алеи.

Като се взеха под внимание получените резултати от спасителните и сондажни археологически разкопки на хълма Царевец през 1961 г., посоката на някои алеи се измени, други проектирани алеи и площадки изцяло се отмениха, а прокарването на алеи и направата на паркови съоръжения в пространството между дворцовия архитектурен комплекс и Лобната скала се отложи до завършване на цялостното археологическо проучване в този район.

Тук ще разгледаме само резултатите от спасителните археологически разкопки северно и южно от дворцовия архитектурен комплекс поради тяхното особено значение за историята на хълм а Царевец.

Обект А — северно от двореца. Разкопана бе площ от 400 кв. м, ограничена на юг от дворцовия архитектурен комплекс, на изток от сградата на археологическата база на запад от основите на турската джамия. Преди разкопките теренът представляваше заравнена площадка, през която преминаваха временните алеи около двореца и към Лобната скала. По повърхността стърчаха единични камъни от турски гробища. Разкопките започнаха на три метра западно от сградата на археологическата база и постепенно се разширяваха в западна и южна посока. През време на тези разкопки се разкриха основите на две църкви и една кръстовидна сграда.

Църква № 1

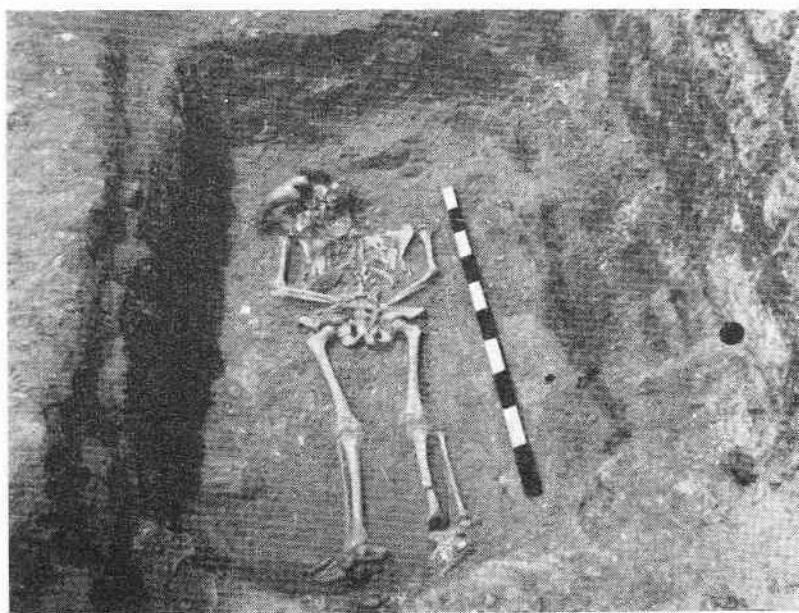
Основите на тази църква се разкриха западно от археологическата база на разстояние 20 м от главния вход на двореца (обр. 1 /). Дължината ѝ с апсидата е 10,70 м, а ширината

5,55 м. Дебелината на основите е 0,90 м. Те достигат дълбочина 1,60 м от днешното ниво на терена и са направени от ломени камъни, споени с бял хоросан без спазване на редова зидария. Целият терен бе зает от турско гробище, което се е намирало на изток от джамията. В очертанията на църквата се откриха 15 гроба. Те достигат най-голяма дълбочина 1,20 м от днешното ниво. Тези погребения пресичат на много места основите на църквата и са размесили културния пласт. По тази причина не се откриха никакви остатъци от под, нито се установи мястото на входа. В северозападния ъгъл на църквата на дълбочина 1,00 м се откри зидан малък гроб, дълъг 1,30 м и широк 0,65 м. В него не се откриха следи от погребение. На дълбочина 1,60 м се откриха три християнски погребения. Двете от тях бяха в една линия покрай северната стена, а третото в югозападния ъгъл. Ориентирани са изток—запад с ръце, свити на гърдите. Върху черепите на първите две се откриха остатъци от тънка сърмена материя (обр. 2).

При разчистването на културния пласт в църквата се откриха голям брой късове от хоросанена мазилка със стенописи. Освен това тук се намериха и 20 правилни блока от бигор, по които също имаше части от хоросанена мазилка със стенописи (обр. 3). Някои от тези блокове са се намирали в ъгли, а други, които имат клиновидна форма, са стояли на свод.

Културният пласт в църквата и около нея изобилствуваше с фрагментирани и цели декоративни глинени тръбички с четирилистници и панички със зелена глеч, а също и части от тухли. В насипа около църквата се откриха цели и фрагментирани глинени съдове от двата типа: кухненска (обр. 4) и трапезна керамика (обр. 5), датирана в XIII и XIV в. Един глинен съд от типа трапезна керамика е с високо столче и наподобява по-скоро потир за причастие (обр. 6). Върху един фрагмент от глинен съд е гравирано името вероятно на търновския патриарх Теодосий (обр. 7). Това ще да е патриарх Теодосий II, който е живял през времето на българския цар Иван Александър (1331—1371). В културния пласт около църквата се откриха следните български и други средновековни монети: Иван Александър и Михаил — 3 бр., Иван Шишман — 2 бр., Алексий III Комнин — 1 бр., западноевропейска от XIV в. — 1 бр.

Намерените архитектурни елементи от тази малка църква и нейните основи показват, че тя е била еднокорабна, едноапсидна, без преддверие, с цилиндричен свод, стенописвана от вътрешната страна, а от външната страна украсена с редуващи се пояси от каменна зидария и тухли, слепи

2 Погребение в църква № 1 северно от двореца
Sépulture dans l'église n° 1 au nord du palais

арки и декоративна керамика. Частите от стенописи, намерени в нея, са напълно сходни по стил и начин на изпълнение със стенописите в църквите на хълма Трапезица.¹

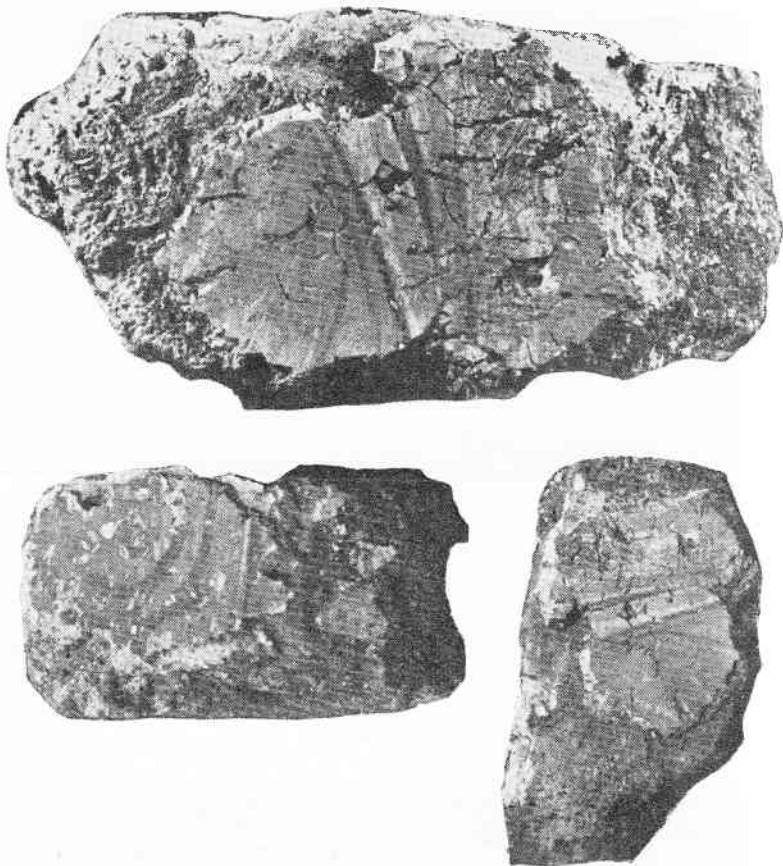
Въз основа на плана, стенописите, строителните материали, декоративната керамика, глинени съдове и намерените монети тази малка църква се датира през XIII и XIV в.

Тя е съществувала едновременно с двореца на българските царе от Втората българска държава и се е намирала непосредствено пред главния му вход. По всяка вероятност е била посветена на някой светец—пазител и покровител на входа в дворцовата крепост.

Църква № 2

Отчасти под основите на църква № 1 и в пространството между нея и двореца се разкри още една църква и конструктивно свързана с нея кръстовидна сграда (обр. 1 II). Пред двете сгради има общ коридор с колонада, широк 1,95 м. Църквата и кръстовидната сграда имат обща ширина 20,20 м. Само църквата с апсидата е дълга 12,80 м и широка 7,70 м. Кръстовидната сграда има ширина в посока север—юг 13,35 м, а дължина в посока изток—запад — 14 м. Входът на църквата, широк 1,60 м, е добре оформен с монолитен варовиков праг. Пространството в коридора пред входа е заето също от една варовикова плоча. Дебелината на основите и на двете сгради е 0,90 м. В църквата има запазени части от тухлен под. Една редица от варовикови плочи е разделяла тухления под на две. В източната половина на църквата тухлите са били положени върху хоросанена подложка, а в западната половина — направо върху пръстта. Тухлите на пода имат размери 44/44/3,5 и 30/31/3,5 см. Коридорът с колонадата също е бил покрит с тухлен под. Тухлите имат същите размери, както в църквата, и са положени направо върху пръстта. Части от тухлен под се откриха и в кръстовидната сграда. Тухлите тук имат размери 50/50/4 см. В източната половина на кръстовидната сграда непосредствено под тухления под се откри малко скривалище от две камери (обр. 1 а). То е зидано с тухли и хоросан. Дължина 0,79 м и ширина 0,26 м. Едно турско погребение е разрушило горната част на скривалището. В него не се намери нищо. Вероятно е било ограбено при изкопаването на гроба.

Основите на този комплекс от църква и сграда до нея са разрушени в повечето случаи до под нивото на пода. Само в западната част те са запазени до 0,60 м над тухления под. И тук, както при църква № 1, разруше-

3 Части от стенописи от църква № 1 северно от двореца Fragments de peintures murales de l'église n° 1 au nord du palais

нията са предизвикани от турските гробове. В западната част, где основите са по-добре запазени, гробове почти нямаше.

Основите на църква № 2 и на кръстовидната сграда до нея са вкопани дълбоко и са положени върху скалата, която се намира средно на 0,40 м под нивото на тухления под и на 2,00 м дълбочина от днешното ниво на терена. При основите се наблюдава една особеност. Под нивото на пода те са зидани с ломени камъни, споени с жълта глина, а на нивото на пода и над него за спойка е употребен хоросан, в който има голям примес баласта и едро счукани тухли. В кръстовидната сграда спойката и над пода е жълта глина. При нареждането на камъните се забелязва тенденция за спазване на редова зидария.

Коридорът с колонада, който се намира пред двете сгради, се ограничава от външната страна с варовикови продълговати блокове с различна дължина, и еднаква ширина — 0,45 м. Колоните, които се намират между отделните блокове, не са на еднакво разстояние една от друга. Запазени са на място пет варовикови бази, една цяла колона от варовик с дължина 2 м и диам. 0,34 м, която се е намирала в северозападния ъгъл, и една половина от колона.

¹ В. Димов, Разкопките на Трапезица в гр. Търново, ИБАД, V, 1915, стр. 112—176.

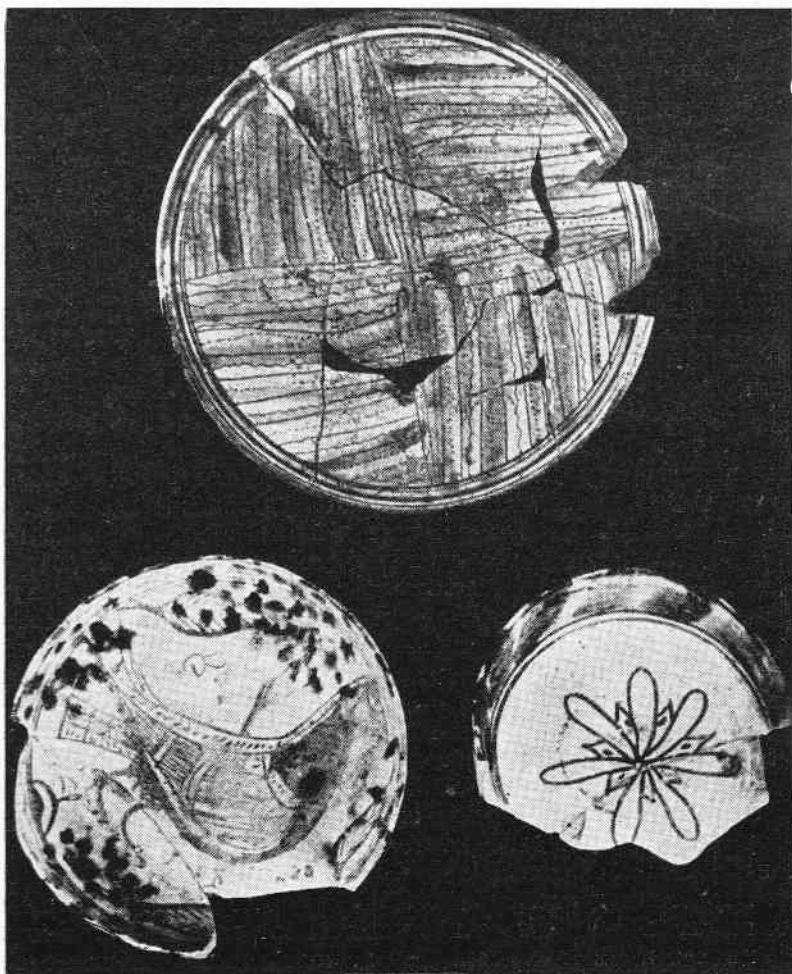
4 Кухненска керамика (XIII — XIV в.) от църква № 1 северно от двореца
Céramique de cuisine (XIII—XIVe s.) de l'église n° 1 au Nord du palais

Освен това при цялата колона се откри и капител в коринтски стил (обр. 8). Базите, както и варовиковите блокове са поставени направо без стилобат върху трамбованата пръст.

Един малък зид прегражда пространството, заключено между южната стена на църквата и западното рамо на кръстовидната сграда. По такъв начин се образува малко помещение с размери 2,82 м на 2,30 м, вероятно баптистерий (обр. 1 б).

Между многото погребения (над 25 — открити в очертанията на този комплекс) имаше и седем християнски. Те бяха групирани на две места. Пет погребения до южния зид на църква № 1 и две погребения върху южния зид на църква № 2. При тези погребения, ориентирани изток—запад, с ръце, свити на гърдите, имаше медни копчета, остатъци от сърмена тъкан и тънки превръзки на черепите също от сърмена тъкан. Горните седем погребения се намират на 0,20 м под нивото на тухления под. По всяка вероятност тези погребения са във връзка с църква № 1.

Комплексът от по-старата църква с кръстовидна сграда е бил опожарен. Насипът от опожаряването и разрушаването е запазен незасегнат само в северозападната му част, где то нямаше турски гробове. Стратиграфският разрез на този насип дава следната картина: най-долу върху тухления под лежи слой от пепел и въглени и много късове плоски стъкла. Над този слой следват натрошени керемиди (*tegulae* и *imbrices*) и ломени камъни, примесени с хоросан, плоски стъкла и фрагменти от глинени съдове от V и VI в., черни гърнета с канелирани дръжки, похлупаци, амфори с дълбоко врязани с гребени линии, подобни на съдовете, намирани при разкопките на Мо-

5 Трапезна керамика (XIII—XIV в.) от църква № 1 северно от двореца
Céramique de table (XIII—XIVe s.) de l'église n° 1 au Nord du palais

мина крепост).¹ Най-много части от такива глинени съдове бяха намерени в малкото странично помещение — баптистерий (обр. 9). На това място освен това имаше и много късове от стъклени съдове, две глинени лампички и две медни монети от Юстин I и Маврикий (обр. 10). От този вид керамика се откриха общо в църква № 2 1148 фрагмента. Над горелия слой, чиято дебелина е 0,80 м, започват хумусните образувания. На дъното на хумусния слой се намират единични фрагменти от старобългарска керамика с врязани линии от VIII—X в. (обр. 11). Те са примесени с късове от глинени съдове от типична за XIII и XIV в. трапезна и кухненска керамика. Последният вид керамика се среща в целия слой на хумусните образувания.

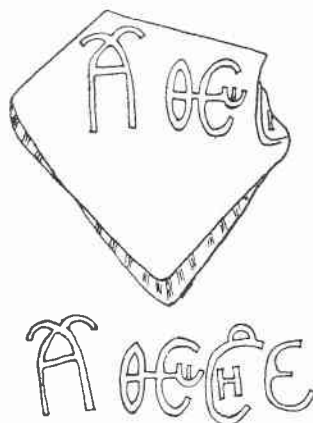
Все в същия слой се откриха и средновековни български монети от Иван Александър и Михаил — 6 бр., Иван Шишман — 2 бр., византийски монети от Комнените — 5 бр.

В пластовете под нивото на пода на този комплекс се намират части от глинени съдове от сивата тракийска керамика.

От югозападния ъгъл на западното рамо на кръстовидната сграда започва един зид в южна посока. Успоредно с този зид продължава и тухленият под на коридора. Друг зид започва от южното рамо на тази сграда и продължава също в южна посока. Изглежда, че нови помещения от този комплекс продължават на юг, но са пресечени и разрушени при построяването на дворцовия комплекс.

Съчетанието на църква с кръстовидна сграда дава основание да се предполага, че към църквата тук има Martyrium.² В нашия случай

кръстовидната сграда е с големи размери. Освен това зидовете, които започват от нея и отиват към юг, са едно указание, че към този комплекс на юг е имало още помещения, които остават под основите на дворцовия комплекс.

Част от глинен съд с името на патриарх Теодосий II Δ Fragment de vase d'argile avec le nom du patriarche Théodose II

7

На запад от разкрития комплекс започват нови две сгради (обр. 1 III и IV). Между двата обекта има свободно пространство, широко 1,55 м. Вероятно това е било улица, тъй като в южната част е запазена частично настилка от плочи. Източната стена на сграда III е със смесена зидария. Тухлените пояси са от четири реда тухли. Начинът на градежа на тези нови сгради е подобен на църква № 2. В културния пласт, получен от опожаряването и разрушаването им, се намират части от глинени съдове от V—VI в. Дали тези две сгради са съществували едновременно с църква № 2 и кръстовидната сграда, ще се изясни след завършване разкопките в този район.

Върху очертанията на църква № 2 и отчасти върху кръстовидната сграда има остатъци от основи на друга сграда, която е зидана от ломени камъни и кал. В тази спойка има примесени части от кухненска керамика от XIII—XIV в. Сградата е имала правоъгълна форма. Източната ѝ част е с напълно разрушени основи. Последните достигат на дълбочина до нивото на по-стария тухлен под. Северният зид на тази сграда е разсякъл едно от християнските погребения до църква № 1 (обр. 1). Тази постройка отнасяме към турската епоха. Тя е съществувала до превръщането на това място в турско гробище. На две места в основите

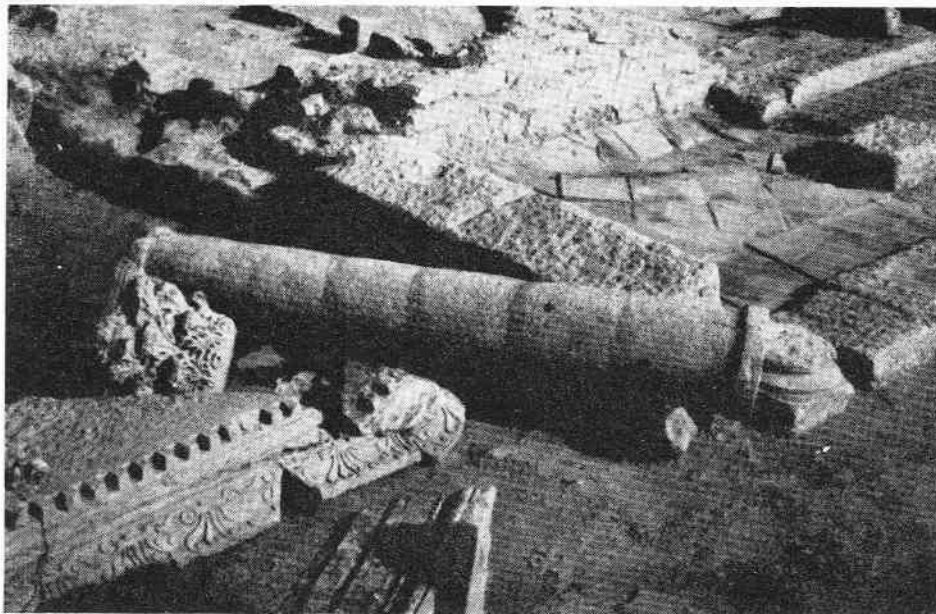

6

Потир за причастие от църква № 1 северно от двореца Δ Ciboire de l'église n° 1 au Nord du palais

¹ И. Велков, Разкопките на Момина крепост до Търново, ГИМ, VII, 1942, стр. 61—71.

² A. Grabar, Martyrium, т. I, Architecture, Paris, 1946, стр. 604, обр. 57; стр. 599, обр. 42; стр. 599, обр. 44; стр. 612, обр. 80.

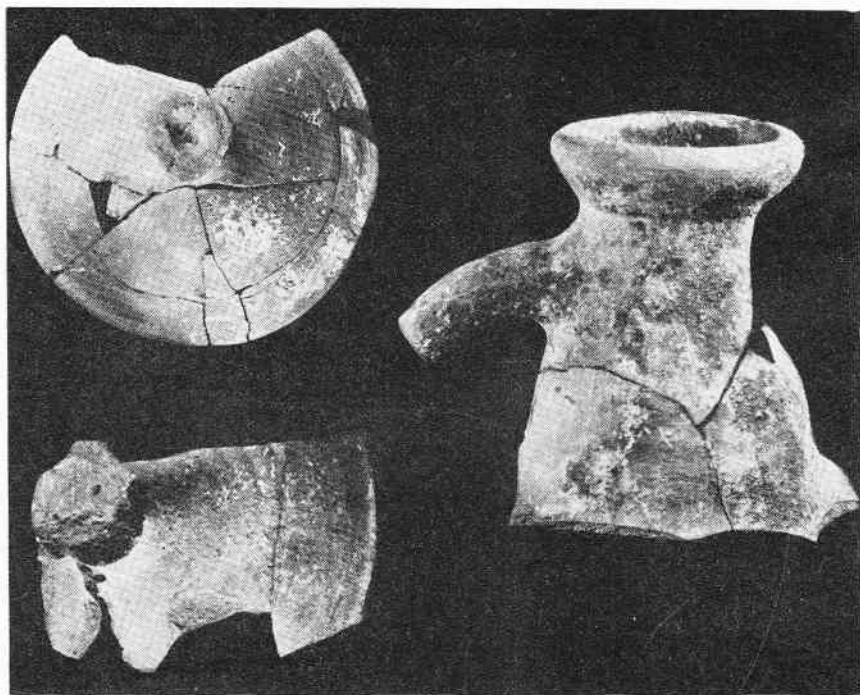
8 Северозападен ъгъл на църква № 2 и част от колонадата
Angle nord-ouest de l'église n° 2 et une partie de la colonnade

на тази сграда се намират турски погребения, които са разрушили зидовете.

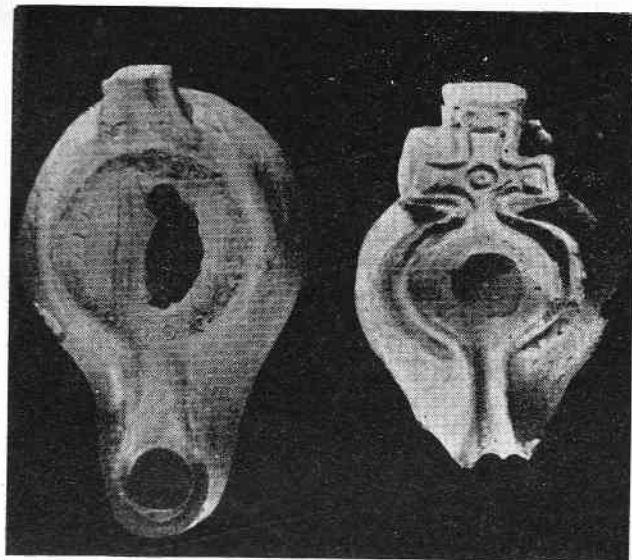
Разкопките в този район не са завършени. Те трябва да продължат в западна и южна посока, за да се види в каква връзка се намира разкритата църква № 2 и кръстовидната сграда с постройките, които започват да се разкриват под основите на турската джамия. Засега откритият комплекс от църква и кръстовидна сграда още не може да се датира с положителност. Все пак обстоятелството, че основите му се намират под основите на църква № 1 и под дворцовия комплекс (датиращ безспорно от XIII и XIV в.), е едно сигурно доказателство, че е съществувал преди построяването на последните. Очертават се следователно две строителни епохи. Между тези епохи непосредствена приемственост няма, тъй като по-късните строежи (църква № 1 и дворцовият комплекс) са издигнати независимо и без да се съобразяват със съществуващите основи на по-стари сгради. Не може да се говори също за преустройство и разширяване на съществуващи от по-ранен период постройки. Между тези две строителни епохи е изтекло дълго време. Очевидно те са строени от различно по произход население, което е обитавало тези места в набелязаните исторически епо-

хи. Археологическите находки (глинените съдове и монети), особеният план, различните строителни материали и строителна техника, направените наблюдения върху стратиграфията на културните наслоявания подкрепят нашите предположения за две строителни епохи и позволяват да се даде една предварителна датировка на по-старата към V и VI в.

Сбгкт Б — сграда южно от двореца. При изкопни работи за направа на площадка южно

9 Глиненi съдове (V—VI в.) от църква № 2 северно от двореца
Vase d'argile (V—VIe s.) de l'église n° 2 au Nord du palais

10

Глинени лампички от църква № 2 северно от двореца *Petites lampes d'argile de l'église n° 2 au Nord du palais*

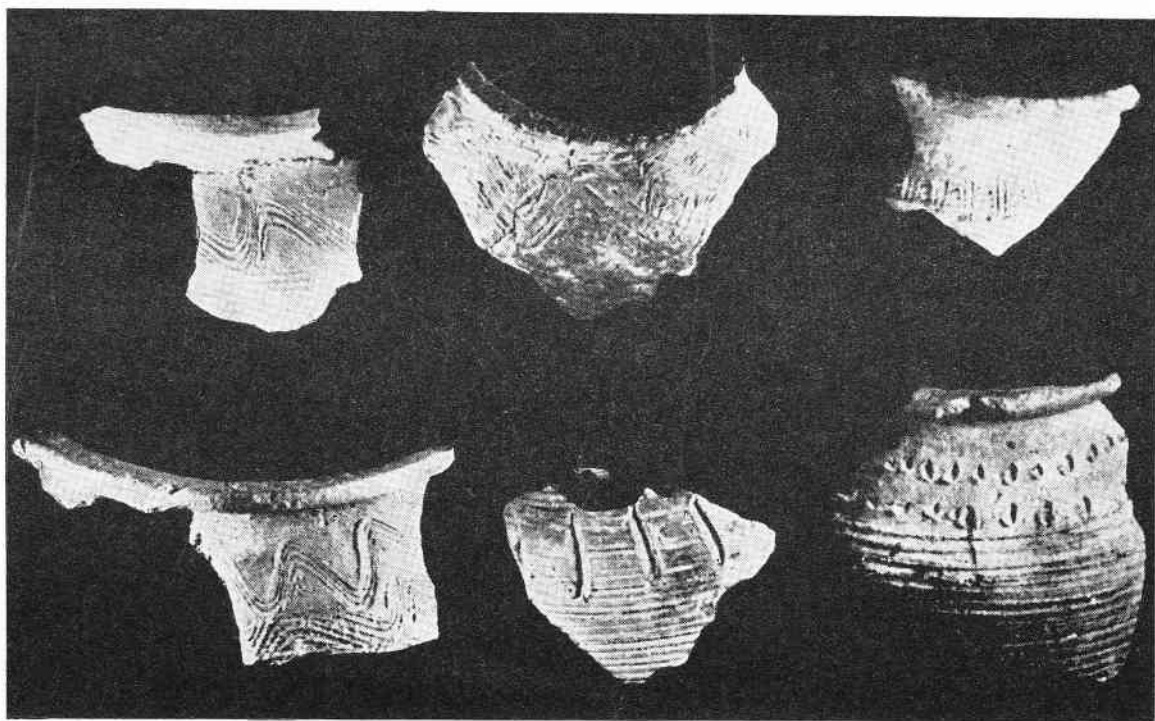
от двореца също бяха открити основи на стара сграда. Спасителните разкопки на това място обхванаха площ от 250 кв. м. Откриха се основите на сграда с пет помещения (обр. 12). В северния край основите на тази сграда се пресичат от южната крепостна стена на двореца. И тази постройка е била унищожена от пожар. По отношение на крепостната стена тя

се намира на 30,80 м южно от западната кула на двореца.

Западната част на тази сграда се състои от три помещения, които са разположени в посока север—юг. По-голямата част от северното помещение и малка част от средното са останали под дворцовия комплекс. Входът, широк 1,40 м, се намира на източната стена на средното помещение. Пред входа от външната страна има плочник. В средното помещение са запазени основите на две правоъгълни зидани подпори. На изток тесен коридор отделя тези помещения от останалата част на сградата. Източната част на сградата се състои от две нееднакви, с неправилна четириъгълна форма помещения. Входът се намира на източната стена на южното помещение. В последното има зидана правоъгълна шахта, дълга 1,50, широка 0,65 м и дълбока 0,45 м.

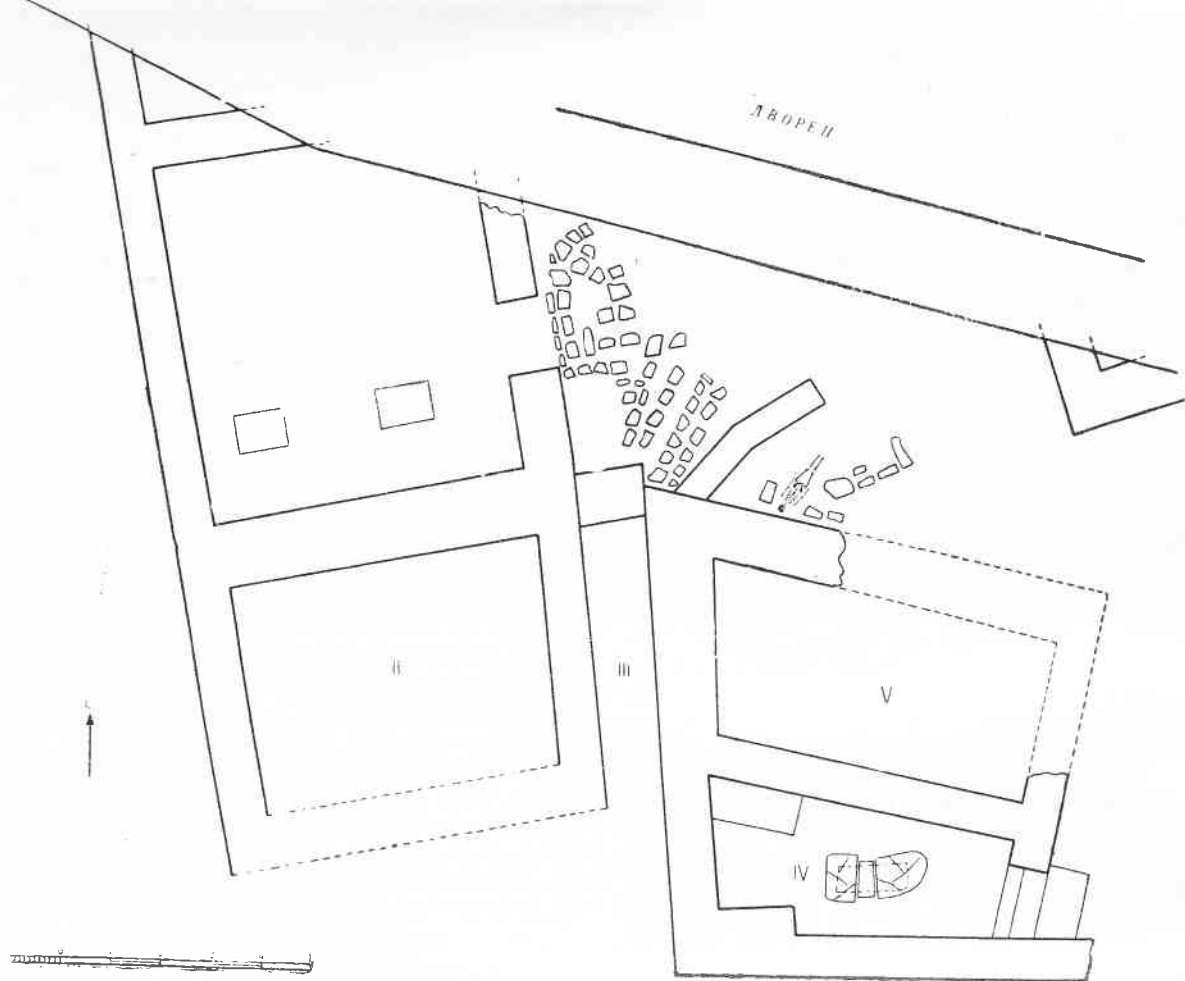
Запазените основи на тази сграда лежат средно на 0,40 м под днешното ниво на терена. Те са зидани от ломени камъни с жълта глина. В три помещения (I, IV, V) горелият слой достига дебелина 0,90 м и се състои от камъни, отухлени кирпичи, горяла пръст, много натрошени керемиди (*tegulae* и *imbrices*), въглени и пепел. Над този слой следват хумусните образувания. От строителните материали става ясно, че тази сграда е била строена в долната си част с ломени камъни, а в горната — с кирпичи (обр. 13). При камъните се забелязва тенденция за редова зидария.

Находките от този обект се разделят главно на две групи. В горелия слой, в който ня-

11

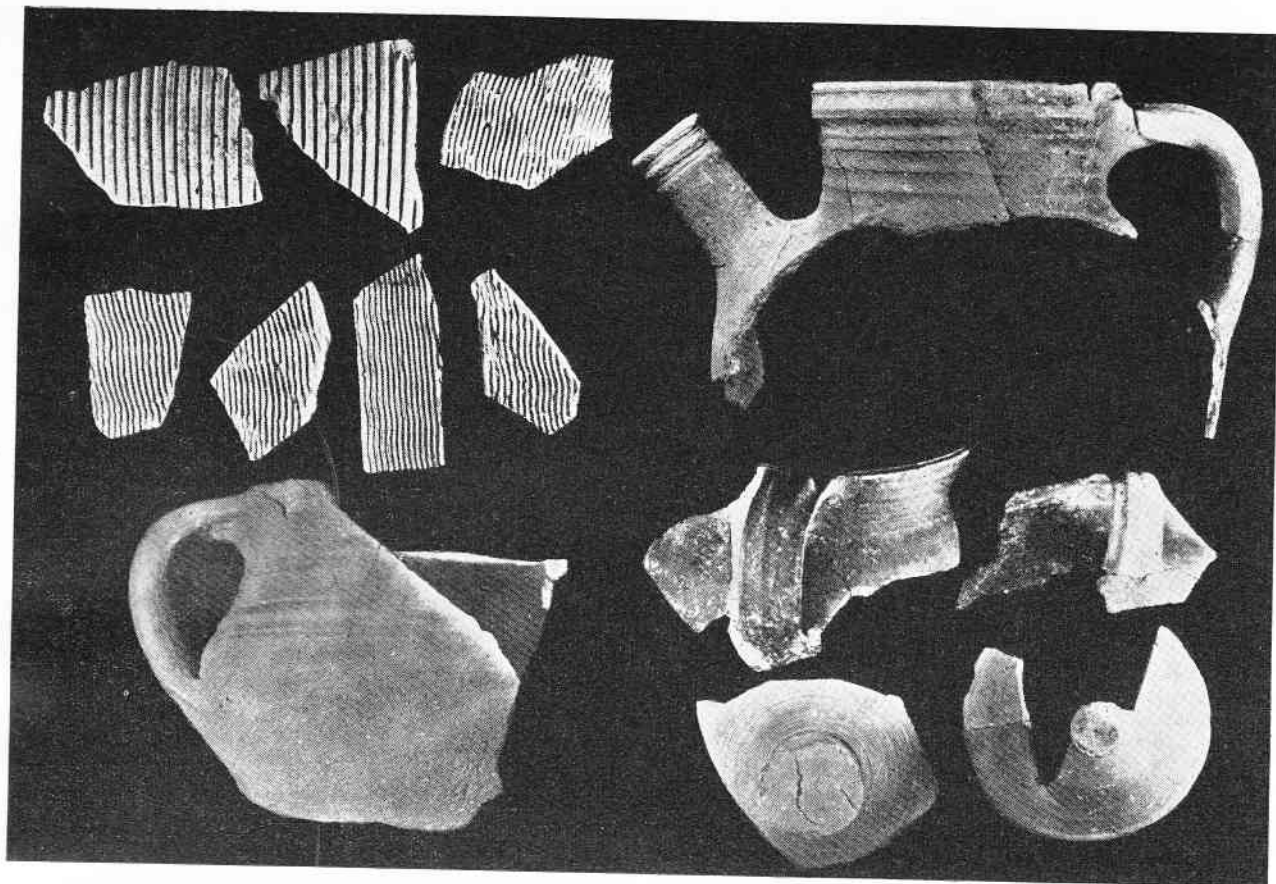
Частии от старобългарска керамика (VIII—X в.) от църква № 2 северно от двореца *Fragments de céramique ancienne bulgare (VIII—Xe s.) de l'église au Nord du palais*

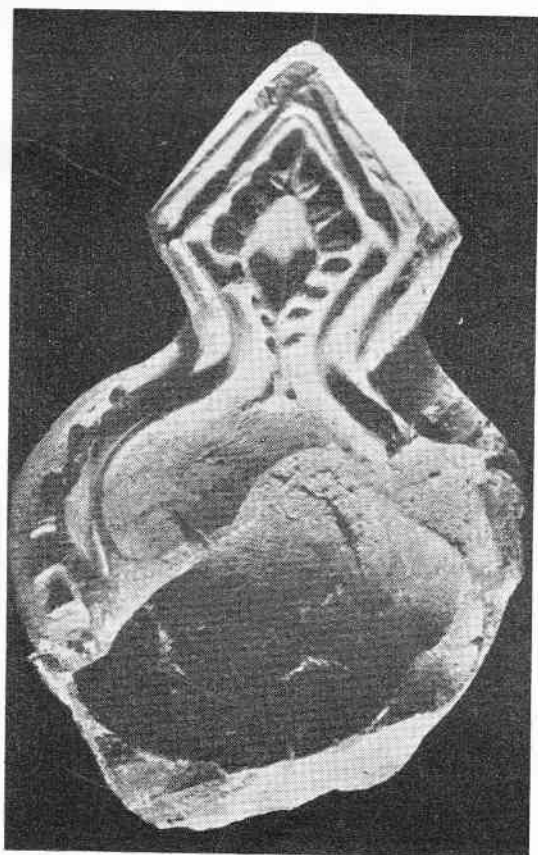
12 План на сграда южно от двореца
Plan d'un édifice au Sud du palais

13 Кирпичи от сградата южно от двореца
Briques de l'église au Sud du palais

14 Глинени съдове от сградата южно от двореца
Vases d'argile de l'édifice au Sud du palais (V—VIe s.)

15 Глинена лампичка от сградата южно от двореца
Petite lampe d'argile de l'édifice au Sud du palais

маше вторични разравяния, се намериха много части от глинени съдове, датиращи от V—VI в. (обр. 14). Подобна керамика се откри и в църква № 2 северно от двореца. Общият брой на керамичните късове от този вид е 1939. В този пласт се намери и една глинена лампичка (обр. 15) и седем медни монети от Юстин I до Ираклий. Все в този слой се намериха и части от сива тракийска керамика, също обгорели от пожар. Над този културен пласт в съвсем тънък слой се намират части от старобългарска керамика от VIII—X в. В повечето случаи тази керамика се среща в хумусните образувания. В най-горния пласт (същинския хумусен пласт) се срещат изключително находки от XIII и XIV в. Това са части от глинени съдове и български монети от Михаил Асен до Иван Шишман, общо 6 бр.

По всичко изглежда, че тази сграда е била жилище. Въз основа на находките в нея и начина на градеж я отнасяме към същото време, както и църква № 2. Тази сграда е престанала да съществува в началото на VII в., откогато са монетите на Ираклий. Самото ѝ положение спрямо крепостната стена на двореца също показва, че тя е съществувала много време преди него.

Един занаятчийски център в Долна Мизия

Богдан Султов

На 10 км северозападно от гр. Павликени се намира с. Бутово, името на което е добре известно в науката. От неговите околности произхождат много археологически и епиграфски материали, което е дало основание на много изследователи на нашата античност да търсят тук едно значително римско селище, разположено в територията на римския град Никополис ад Иструм,¹ на границата между римските провинции Тракия и Долна Мизия² и край важния римски път, който е свързвал Никополис ад Иструм с Мелта.³

През зимата на 1962 г. тук започнаха изкопни работи за водоснабдяване на Бутово, при което се откриха в самото село останки от грънчарска пещ. За находката беше съобщено веднага в Окръжния музей в Търново. При направените спасителни археологически разкопки бяха открити още няколко грънчарски пещи и работилници заедно с грънчарския инвентар и готовата продукция, която се състои от глинени амфори, паници, подноси, чашки и др., изработени от добре пречистена глина и покрити отгоре с кафяв фирнис. Много от откритите глинени съдове са с релефна украса (обр. 1).

Откритият грънчарски инвентар се състои от глинени калъпи за изработване на глинени подноси с растителни и животински орнаменти (обр. 2), за глинени панички и чашки с релефна украса (обр. 3), за детски играчки (кончета, козлета, петли и др.) (фиг. 4, 5), а също така и за изработване на глинени лампи (обр. 6). Бяха открити и няколко лампи модели,⁴ които са били изработвани по всяка вероят-

ност най-напред в глинения калъп и изпичани преди още да им бъдат пробити дупки на фитилника и резервоара. От тези лампи модели майсторът грънчар е изработвал своите калъпи за глинени лампи (обр. 7).

Особено интересни са откритите калъпи за изработване на глинени оброчни плочки с изображения на различни божества. Те са подобни на калъпите, открити край Михайловград.⁵ Между тях особен интерес представя глиненият калъп с изображение на Орфей, заобиколен от диви животни.

Покрай пещите бяха открити и основите на грънчарските работилници. Те са малки постройки, изградени с камък и кал в основата, а нагоре с нетраен материал (кирпич или плет, измазан с глина). В миналото, все около откритите от нас материали, при изкопни работи за нови постройки или при обработване на дворните места, са били откривани много грънчарски пещи, глинени калъпи, лампички, подноси, детски играчки и др., на които не се е обръщало внимание и са били разпiliaвани и унищожавани. Откритите грънчарски пещи и работилници

¹ Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ГСУФФ, XLVII, 1950/1951—1951/1952, стр. 112.

² Южно от с. Бутово е открит пограничен стълб от 136 г., който сега се намира в църквата на с. Недан. За това вж. Б. Геров, Северната граница на провинция Тракия, ИАИ, XVII, 1950, стр. 20 и сл.

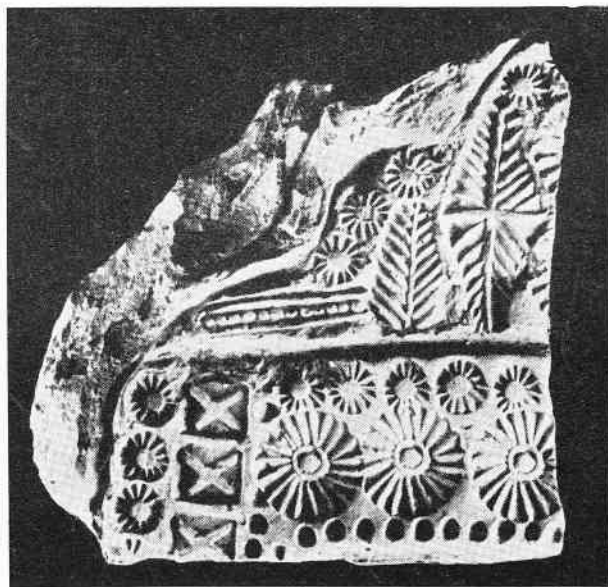
³ К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905, стр. 478 и сл. В статията се описват античният път и старините около Бутово.

⁴ М. Чичикова, Калъпи за антични глинени лампи от Мизия, ГНМПЛ, II, 1950 стр. 149.

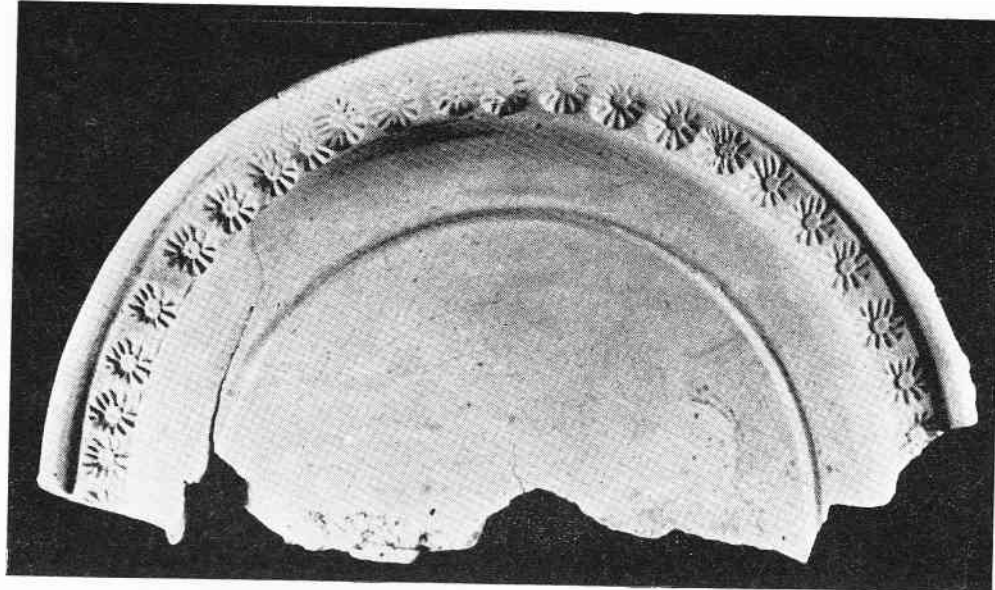
⁵ ИАИ, XIV, 1940/1942, стр. 183—189.

1 Глинено съдче с релефна украса от с. Бутово $\triangle$ *Petit vase d'argile avec décor en relief du village Butovo*

2 Фрагмент от глинен калъп за подноси от с. Бутово $\triangle$ *Fragment d'un moule d'argile pour plateaux du village Butovo*

3 Глинен калъп за глинени панички от с. Бутово
Moule d'argile pour soucoupes d'argile du village Butovo

4 Глинен калъп за детски играчки от с. Бутово
Moule d'argile pour jouets d'enfants du village Butovo

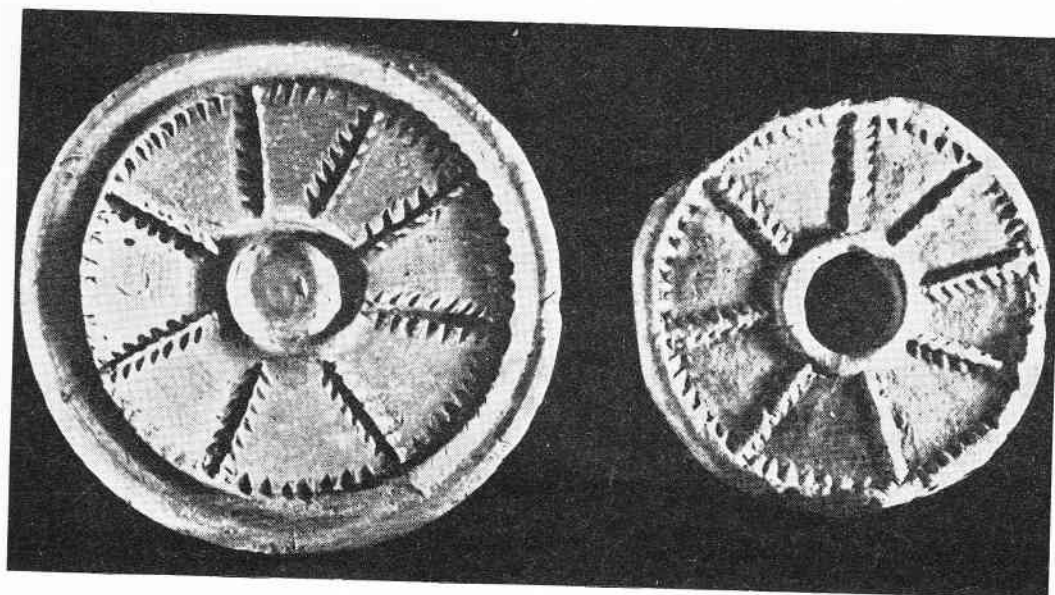

са били групирани по десния бряг на малката рекичка Ломия и са образували един керамичен квартал.

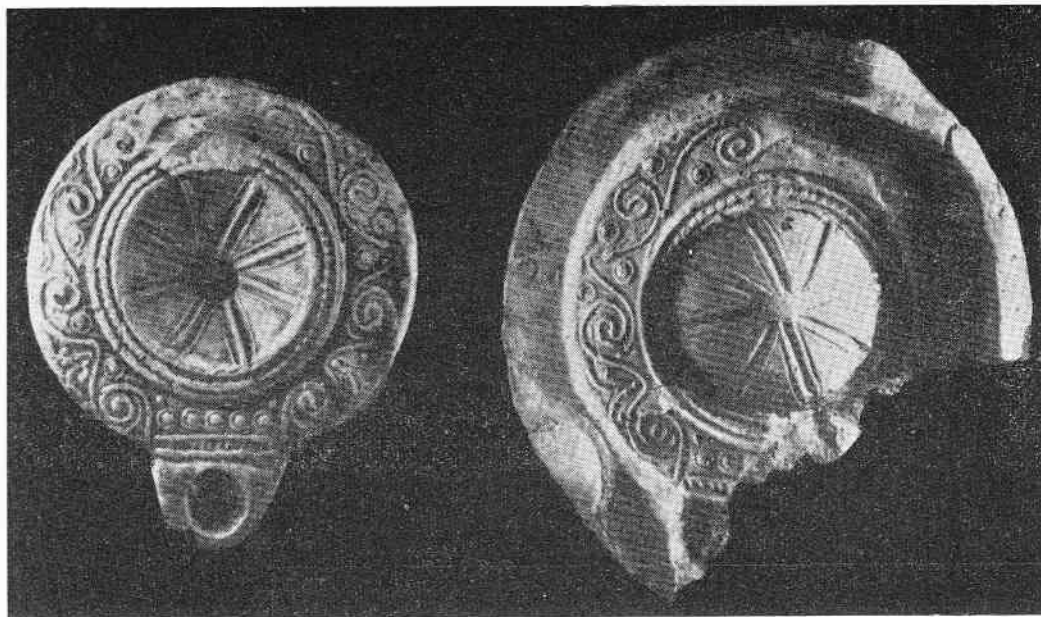
За доброто качество на произвежданите в Бутово грънчарски произведения е спомагала и хубавата глина, която античният майстор е вземал недалеч от своята работилница.¹

При спасителните разкопки попаднахме и на голям крепостен зид и основи на големи постройки, строени с ломени камъни и червен хоросан, които се намират на север от кера-

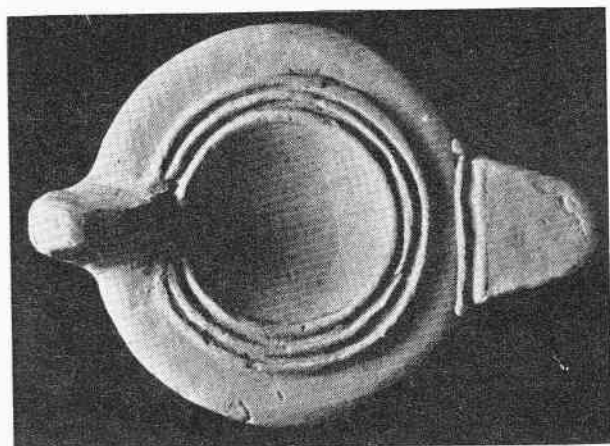
¹ Днес край с. Бутово се намира един от най-големи керамични заводи в нашата страна.

5 Калъп за ко-
ла на детски
играчки заедно
с изработено-
то в него колел-
це от с. Бу-
тово Moule
d'argile de
jouets d'enfants
avec la petite
roue qui y a
été coulée du
village Butovo

6 Горна част от калъп за глинени лампи заедно с изработената в него глинена лампа от с. Бутово $\triangle$ Partie supérieure d'un moule à lampes d'argile avec l'objet qui y a été coulé du village Butovo

7 Лампа модел от с. Бутово
Lampe-modèle du village Butovo

мичния квартал. Тук са били откривани колони, капители, бази и други архитектурни фрагменти, много от които са запазени още в дворовете на земеделските стопани. Напълно е възможно тук да е съществувало укрепено селище с обществени и частни постройки, а на юг от него да е бил кварталът на занаятчиите.

Край античното селище е имало не само грънчарски работилници, но и каменоделски ателиета, където са били изработвани саркофази, оброчни плочки, надгробни паметници и др.¹ Някои от които са достигнали до нас в незавършен вид.

На около 4 км североизточно от с. Бутово в м. Хърка² е открита преди повече от 40 г.

¹ Б. Султов, Нови археологически открития. В. Борба, бр. 68 от 7. VI. 1962 г.

² К. Шкорпил, цит. съч., стр. 479.

8 Надгробна плоча от варовик, открита край с. Бутово $\triangle$ Dalle funéraire de calcaire découverte aux alentours du village Butovo

9

Надгробна плоча от варовик, открита край с. Върбовка. *Dalle funéraire de calcaire découverte aux alentours du village Varbovka*

Дясната странична плоскост на плочата е също така оградена от двойно профилирана рамка и украсена с лозови клонки, които излизат от малък съд.

Върху горната и долната основа има по един жлеб, което показва, че под и над надгробната плоча е имало други елементи.

Подобен надгробен паметник ние открихме и при с. Върбовка,¹ което отстои на 8 км юго-западно от гр. Павликени. И при този паметник всички полета са включени в една рамка, украсена с лозови орнаменти, което е характерно за надгробните плочи от III—IV в.² И при двата паметника, произлезли вероятно от едно ателие, майсторът е оформил с колонките и фронтоната една архитектурна фасада.

Двете надгробни плочи, въпреки че произхождат от областта между Осъм и Янтра, където преобладават полукръглият тип фронтони,³ се приближават към надгробните плочи от Ескус от тази епоха, които са с триъгълен фронтон (обр. 8 и 9).

¹ Б. Султов, Принос към епиграфиката на Долна Мизия, Изследвания в памет на Карел Шкорпил, 1961, стр. 239 и сл.

² Д. П. Димитров, Надгробните плочи от римско време в Северна България, София, 1942, стр. 65 и 67.

³ Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 101—102.

10

Горна част от надгробна плоча от варовик, открита край с. Бутово. *Partie supérieure d'une dalle funéraire en calcaire découverte près de Butovo*

една правоъгълна варовикова плоча, висока 2,26 м, шир. 1,07 м и деб. 0,68 м. Лицевата страна на плочата е оградена от двойно профилирана рамка, украсена със стилизирани лозови клонки, които излизат от съд с две дръжки, включен в полето между успоредните профили на рамката.

В рамката е включено надписното поле, високо 0,94 м. Над него върху две колонки е представен триъгълен фронтон, в полето на който има щит с образа на Медуза върху него и две кръстосани копия. Под фронтоната между колонките са изобразени бюстовете на мъж и жена, чийто образи са недовършени. В полетата на триъгълниците, образувани от фронтоната и ограждащата рамка, има по една палмета. Върху надписното поле няма изчукан надпис.

11

Долна част от надгробна плоча от варовик, открита край с. Бутово
Partie inférieure d'une dalle funéraire en calcaire découverte près de Butovo

Части от незавършени надгробни плочи заедно с много архитектурни фрагменти се намират и на 1 км северно от м. Хърка в едно полузаблатено мочурище, сега превърнато в оризище, които са били пренесени тук в по-ново време.¹ Ние ще опишем само две незавършени надгробни плочи:

1. Горна част от надгробна варовикова плоча без надпис, която е висока 1,60 м, широка 0,91 м и дебела 0,31 м. Надписното поле е със сложно профилирана рамка. Фронтонът е с петогълна форма — една разновидност на свободния тригълен фронтон с притъпени ъгли.²

Фронтонното поле е украсено с венец,³ фланкиран от две розети. С розети са били украсени и страничните акротерии (обр. 10).

2. Част от долна половина на варовикова плоча без надпис. Висока 1,40 м, широка 0,87 м и дебела 0,25 м. Надписното поле е със сложно профилирана рамка, заобиколена от лозови клонки, които излизат от малко съдче (обр. 11).

Изхождайки от археологическия материал, можем да датираме открития занаятчийски център край с. Бутово към средата на III в. — един период на задълбочаване на социално-икономическата криза в Римската империя, което още повече допринася за икономическото обособяване на отделните римски провинции и до децентрализиране на търговията и промишлеността.

И в нашите дунавски провинции, които не са се развивали откъснато от общия икономически живот на Римската империя, се забелязва стремеж към заместване на скъпите вносни стоки с местни имитации, особено при предметите за широка употреба.⁴

В това отношение новооткритият керамичен център, който е уникален за нашата страна, ще допринесе твърде много за изясняване на редица проблеми, свързани с развитието на занаятите в нашите земи през античността.

¹ За нас е необяснимо с каква цел са били пренесени тези материали, още повече, че на това място не се откриват следи от старо селище. По сведения на стари хора тук е имало само един турски вал, който е бил построен по време на кърджалиите. За турско укрепление край с. Градище споменава и Шкорпил, цит. съч., стр. 479.

² Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 60.

³ Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 73.

⁴ Н. А. Машкин, История на древния Рим, 1949, стр. 477, 483 и 554.

Нов паметник на Диана и Актеон

Атанас Милчев и Димитър Пеков

През 1961 г. бе публикуван фрагмент от една оброчна релефна плочка, намерена в местността Кожух при с. Мулетарово, с изображение на сцена, чийто сюжет е взет от античния мит за Актеон.¹ В тази статия бе изказано мнение, че наред с широко разпространения всред траките култ на Артемида е бил почитан, макар и не в така големи размери, и Актеон и че двата култа са били органически свързани един с друг.²

През 1954 г. в източната част на с. Мърчево, Михайловградско, е била случайно открита една оброчна плочка с изображение на Диана и Актеон³ (обр. 1). В близост до мястото, където е открита плочката, има следи от старо римско селище, което не е проучено досега.

Село Мърчево се намира по течението на р. Огоста. Сведения за открити старини в землището му дава само Борис Дякович, но и те са твърде оскъдни. Той споменава само, че при това село има доста значително „латинско кале“, без обаче да посочи местността, в която е разположено то, има ли тук някакви крепостни съоръжения и какви находки са откривани в него. Б. Дякович съобщава, че от същото кале произлиза една колона, която била прибрана от „бившия миров съдия Кипровски“,⁴ която не е публикувана досега и за съдбата ѝ не се знае нищо.

Новата оброчна плочка от с. Мърчево не е изцяло запазена (обр. 1). Долната ѝ половина е отчупена, а част от горната полукръгла рамка, върху която имало надпис, е очукана. Лицевата ѝ повърхност е добре обработена, а гърбът ѝ е грубо очукан, като личат следи от дълбоки врязвания.

В днешния си вид плочката е висока 19,7 см, а ширината ѝ варира между 20,4 и 4,5 см, тъй като към горния си край тя е стеснена и заоблена. Дебелината на

плочката е почти навсякъде еднаква и достига до 1,7 см (без релефните изображения) и 2,6 см (с тях).

Релефното поле е обградено с рамка широка 2 см. Върху полукръглата част на рамката е имало надпис, началото на който е отчупен, но може лесно да се възстанови. Текстът гласи: ... conservatrici.

Релефното поле, разделено чрез пояс на две части, е изцяло запълнено от две сцени от по три фигури. Двете така оформени полета са с различна височина и ширина, като горното е много по-малко — височината му е едва 4,5 см, докато долното е високо 11,3 см.

¹ А. Милчев, Култът на Актеон по долината на Средна Струма, Археология, III, 1961, кн. 1, стр. 41—47.

² Пак там, стр. 46.

³ Плочката е била открита в двора на Никола Янков Николов при почистването на дъното на стар кладенец.

⁴ Б. Дякович, Археологически излет в Крайдунавска България, СБНУ, кн. XX, София, 1904, стр. 30.

1 Оброчна плочка на Диана и Актеон от с. Мърчево
Diane et Actéon. Dalle votive de Mărcevo

В горното, по-малко поле е представен Актеон, заобиколен от две кучета. Актеон е изобразен до кръста, облечен в дълъг хитон, надиплен в долната си част. Обърнат е анфас. С дясната ръка героят пипа главата си, а с лявата се подпира на релефния пояс, отделящ двете сцени. Косата, очите и кръстът са очертани с недълбоки връзвания. Носът не е съвсем ясно очертан. В изработката на фигурата личи схематизъм и скованост.

Коренно различно е положението и стойката на двете кучета, фланкиращи героя. Дясното от тях е в скок, изправено на двата си задни крака и насочило муцуната си към главата на мъжа. Другото, намиращо се вляво, е почти допряло муцуната си до дясното му рамо. Безспорно изобразеният на горната сцена е Актеон.

Няма да повтаряме отново мита на Актеон.¹ Ще припомним само, че се касае за древногръцкият герой беотиецът Актеон,² синът на Аристей и на Аутоноя, дъщеря на основателя на гр. Тива — Кадъм. Според мита Актеон е бил превърнат от богинята на лова Диана в елен и разкъсан след това от собствените петдесет кучета, които не са могли да го познаят след неговата метаморфоза. Върху причините на това преобразяване античните автори са изказали противоречиви мнения. Въз основа на откритите досега паметници както у нас (м. Кожух при с. Мулетарово), така и в чужбина, от една страна, и сведенията на античните автори, от друга, могат да се отбележат два основни момента: първият — наблюдаване на къпещата се Диана от Актеон и вторият — метаморфозата и гибелта на Актеон.

Кучетата в описаната горе сцена ни насочват към втория момент от мита, т. е. нападение на Актеон от кучетата му. Главните атрибути на Актеон са рогата и оръжието му (стрела, меч или гега), с което той се отбранява от нападащите го кучета.³ Новооткритият паметник е интересен с това, че при него откриваме отстъпление от приетата иконография. В случая той е изобразен без рога и без оръжие. Това налага да се спрем по-подробно на това обстоятелство, което не може да бъде случайно.

Известни ни са и други случаи, при които Актеон е представен без рога (метопата от Херайона в Селинунт). В случая той държи дълга разклонена в края си гега, с която се защитава от нападащите го животни.⁴

Върху една червенофигурна ваза, чийто произход не ни е известен, е изобразена също сцена от мита за Актеон. Тук той е също без рога и се отбранява упорито с гега от нападащите го три кучета.⁵

Следователно изобразяването на Актеон без рога не би трябвало да ни смущава, тъй като се срещат и други аналогични в това отношение паметници.

По-другояче стои въпросът с оръжието му. То не липсва върху никой от познатите ни паметници, в това число и върху разгледаните погоре. Актеон обикновено е въоръжен с гега,

която държи във вдигнатата си нагоре дясна ръка. В нашия случай тази ръка също е вдигната нагоре, но в нея той не държи нищо, а, както казахме, се задоволява само да допре с нея косата си, като че ли иска да пипне нещо на главата си. Освен това при останалите паметници нападащите кучета са най-често три, като третото захвапва героя за лявото му рамо. Такъв е случаят например при цитираната от местността Кожух плочка.⁶ В новия паметник кучетата са само две — третото липсва. Ако се спрем на изображението на животните, ще видим, че само при лявото куче може да се говори за захвапване, докато дясното е дадено само в момент на скок нагоре. Освен това в разгледания паметник няма следи от някаква борба на Актеон с кучетата, както при останалите случаи. Навсякъде другаде е представена с по-голяма или по-малка динамичност, водеща до една раздвижена жива сцена.

Нашият нов Актеон не се защитава. Той е вдигнал ръка, но не за да прогони кучетата, а за да пипне главата си. Това му действие би могло да се обясни така: според митът той е нападнат внезапно от собствените си кучета. С дясната си ръка в случая той пипа инстинктивно главата си. За пръв път сега ще усети, че са започнали да му израстват рога. Следователно той не е подготвен за предстоящото нападение. Затова и кучето още не го е захвапало. Тук е изобразен само един миг — началото на това нападение, докато в останалите паметници е представена самата борба. Обстоятелството, че Актеон е без рога и гега, е свързано с представената тук сцена.

Защо обаче майсторът не е следвал установената традиция в античното изкуство и не е предал самата борба? Това не е случайно. Още първоначално посочихме, че за цялата горна сцена майсторът е имал на разположение много ограничено по размери място, с което е трябвало да се съобразява. Това го е принудило например да представи не цялата фигура на Актеон, а само горната част на тялото му. Въпреки това фигурата е зела по височина пак цялото поле и косата му се опира в ръба на рамката, така че няма абсолютно никакво място за представяне на Актеон в цял ръст, а камо ли на неговите рога, които в изкуството обикновено се представят големи и разчленени. Майсторът не е могъл да мисли в случая за изобразяване и на гега или друго оръжие. Пак по

¹ А. Милчев, цит. съч., стр. 42—43 и посочената литература.

² W. H. Roscher, *Mythologischer Lexikon*, I, 1, Leipzig; 1884, стр. 214—217. Pauly—Wissowa, RE, I, 1, Stuttgart, 1894, стр. 209. O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religion*, II, München, 1906, стр. 968 и сл.

³ А. Милчев, цит. съч., стр. 44—45 и посочената там литература.

⁴ S. Reinach, *Répertoire des reliefs grecs et romains*, I, Paris, 1905, стр. 309, обр. 3; Springer, *Handbuch der Kunstgeschichte*, I, 12, Leipzig, 1923, стр. 248.

⁵ S. Reinach, *Cultes, mythes et religions*, III, Paris, 1908, стр. 29.

⁶ А. Милчев, цит. съч., обр. 1, 2.

същите обстоятелства той е бил принуден да избегне третото куче. Нека припомним само, че докато плочката от м. Кожух, където тялото на Актеон е също счупено и запазено до кръста, е висока 18,5 см, в нашия случай майсторът е разполагал с една височина от 4,6 см, т. е. четири пъти по-ниска площ. Това крайно ограничено пространство е принудило скулпторът да търси друг момент от мита, който би могъл да се спомене в дадените рамки. Такъв момент бива намерен и избран твърде сполучливо. Тук майсторът показва своя характер на творец, който не винаги и не съвсем стриктно спазва установените канони в гръко-римското изкуство, а търси начин и средства, за да реши поставената пред него задача. И ако във фигурата на Актеон откриваме скованост и схематизъм, тя би трябвало да се обясни не само с някаква неловкост и неумелост на скулптура, а повече с ограничаващите го в случая размери. Това личи, когато разгледаме фигурите на кучетата, където той е бил по-свободен да създаде живи, реалистични изображения. С майсторство са предадени крайниците и муцуните на кучетата.

Обаче за способностите на майстора говори по-добре долната сцена, където той е имал много повече място на разположение, за да разгърне таланта си. Тук представената сцена се открива веднага с художествената си изработка. И тук, както и в горната сцена, фигурите са три — Диана в средата, заобиколена от други две жени. Особено грижливо е представена Диана. Тъй като плочката в долната си част е отчупена, краката на две от фигурите и цялата долна част от тялото на третата фигура липсват. Централната женска фигура е седнала надясно с извита наляво глава. Тя е гола. Дясната ѝ ръка е спусната надолу, слабо превита в лакътя. С нея тя докосва един съд, държан от жената, разположена вдясно от нея. Лявата ръка държи дългата плитка на косата, тъй като останалата коса при темето е сплетена на кок. Анатомично тази фигура е представена много вярно, отделните части на тялото ѝ са съразмерни помежду си. Очите и устата са очертани с дълбоки врязвания. Носът е правилен. Особено майсторство личи в трактовката на тялото, което е с изящни заоблени форми. Умело е предадена и гъстата коса на фигурата. Общо взето, тази фигура е най-голямото достижение на майстора в тази плочка.

Нейният поглед е обърнат надясно към лявата женска фигура, която е вдигнала нагоре и двете си ръце и държи в тях дълъг надиплен хитон. И тук личи една изработка. Особено внимание е обърнато на изобразяването на къдравата, навита на кок отзад коса.

Третата жена е вдясно от богинята. Тя е също с къдрава коса, прибрана отзад на кок. Двете ѝ ръце са отпуснати надолу и с тях тя държи съд, приличащ на фиала. Долната част от тялото ѝ е отчупено.

Безспорно тази сцена е свързана с къпането на Диана. Богинята е привършила банята си

и сега издежда дългата си коса. Затова лявата фигура държи хитона ѝ, готова да го наметне, а дясната — съд, с който я е обливала.

Казахме, че средната фигура е Диана. И при нея, както при Актеон, няма специални атрибути, чрез които да я идентифицираме. Обаче, от друга страна, трябва да приемем, че двете сцени — горната и долната, са във вътрешна връзка и единство помежду си. Жените, заобикалящи богинята, са две горски нимфи. И наистина в мита се говори, че заедно с нея са се къпали нимфи, когато Актеон ги е виждал.¹

Има и друг паметник, върху който двете сцени — нападението на Актеон и къпането на Диана — са представени заедно в едно композиционно цяло. Касае се за така наречения Актеонов саркофаг, сега в Лувър.² Тук са представени още две сцени от мита — разкъсването от кучетата и смъртта на Актеон. Освен това върху саркофага е представено самото къпане, като едната от нимфите пълни стомна с вода, а втората облива богинята, която и в двата случая е изобразена с дълга коса. Докато върху сцената на саркофага е отразено присъствието на Актеон по време на къпането, в нашата сцена той липсва.

Прилика има и между сцената, представяща Актеон нападнат от кучета, и нашата горна сцена. Актеон върху сцената от саркофага е без рога и гега. Едното от кучетата го е захапало за лявото рамо. Разликата между двете сцени откриваме в това, че при саркофага присъствува и самата богиня, че Актеон е даден там в цял ръст и че го напада само едно куче, а богинята е хванала с двете си ръце по едно друго куче. Откриваме, че в долната сцена майсторът също не се е придържал точно към установената гръко-римска иконография. Отсъствието на Актеон в тази сцена се обяснява с факта, че в горните ъгли, където би трябвало да го очакваме, е липсвало за целта място. В горната пък сцена пак поради липса на място не е представена Диана. Можем да кажем, че нашият майстор е бил изобщо ограничен от даденото му на разположение място, в което той би могъл да покаже дарованието си. И все пак той е създал, особено във фигурата на Диана, един великолепен образ, при който безспорно се чувства гръко-римското влияние.

В стилово отношение различаваме два вида фигури, някои от които и преди всичко богинята Диана са твърде добре изработени и говорят за немалки творчески възможности на автора. Същото важи и за двете горски нимфи и за нападащите кучета, докато Актеон носи белезите на твърде примитивна изработка. По стил паметникът принадлежи към паметниците на римското провинциално изкуство от края на II и началото на III в.

¹ RE, I, 1, стр. 1210; W. H. Roscher, цит. съч., I, 1, стр. 215; Kalim. Hymnen V, 10. Dio Chrysostomus, I, 158, 14; II, 312; 18; Pausanias, IX, 2, 3, Apollodores, Bibl. III, 4, 4; Ovid. Metamorph. III, стр. 138—252.

² S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine, I, Paris, 1897, стр. 3—4, обр. 65—69.

Диана е една от най почитаните женски божества в Древна Тракия през римската епоха и затова новооткритата плочка с нейното изображение и на Актеон хвърля нова светлина върху разпространението на техния култ у нас. Досега ни са известни немалко паметници, свързани с култа на Диана в България. В Михайловградски окръг също са познати паметници на тази богиня.¹ Тук преди всичко поставяме сведението за откритото още в 1915 г. светилище на тази богиня в самия Михайловград, което обаче не е било проучено.² Оброчни плочки на същата богиня са откривани и в селата Гаганица,³ Бистрилица,⁴ Чипровци.⁵ Най-известната оброчна плочка на Диана от този край е намерена в с. Вълчедръм.⁶ В последно време бе публикуван един жертвеник на Диана и Аполон, открит в гр. Лом, за който обаче има основателни предположения да се смята, че също произхожда от гореспоменатото светилище в Михайловград.⁷

Приведените примери свидетелствуват, че Диана е била почитана в интересувания ни край. И тук, както и в другите краища на България тя се явява главно като ловджийка, представена върху паметниците права или яхнала елен.

В нашата плочка срещахме нова, непозната у нас иконография на тази богиня, на къпещата се Диана. Тази сцена, свързана донякъде с жанровите сцени, обогатява сведенията ни за иконографията на тази богиня. Безспорно тази сцена е била пренесена отвън, от Рим или западните провинции.

Нов е и епитетът на богинята. Посвещението *conservatrici* върху рамката е дателна форма от *conservatrix*, което означава пазителка, спасителка. Докато у нас са познати немалко посвещения на Диана, особено на *Diana Regina*, епитетът *Diana conservatrix* се среща за пръв път в Мизия и Тракия. Още в началото на този век Wissowa изтъкна с право, че при Диана *conservatrix* се касае за богиня, защитаваща човек не само по време на лов, а и във военно време.⁸

В останалите римски провинции този епитет е засвидетелствувал върху надписи,⁹ между които има и посвещения на войници

У нас той е донесен вероятно от римски легиони, разквартирувани по дунавския лимес.

И така по отношение на Диана плочката е интересна както в иконографско, така и в епиграфско отношение. Тя свидетелствува за постепенното проникване на римската религия в нашите земи и за модифициране на местните култове под нейно влияние. Интересното в случая е, че епитетът на богинята няма нищо общо с нейното изобразяване върху плочката. Той би изисквал повече тя да бъде представена в традиционното у нас изображение като ловджийка.

Що се касае до Актеоновата сцена, и тя поставя пред нас някои интересни въпроси.

И докато при плочката от с. Мулетарово се чувствава стремежът към точно придържане към споменатата иконография, в новата плочка откриваме обратното. Като художник той стои по-високо от онзи, който е изработил плочката

от с. Мулетарово. Той е усвоил майсторството и техническите прийоми на римските майстори и създава значително произведение в художествено отношение. Изкуството си той е показал най-ясно в долната сцена, обаче творческият му търсещ дух ние откриваме и в сцената с Актеон, където изобразяването на кучетата е доста реалистично. Важно е да се отбележи, че възприетият от Рим култ на Актеон, спазван в иконографско отношение в горепосочената плочка доста точно, не винаги е изобразяван по установения вече начин, а е претърпял също свое развитие.

Както при плочката от местността Кожух, така и тук Актеон не е представен сам, а заедно с Диана, която в първия случай се явява в типичната у нас иконография — яхнала на елен. В античното изкуство той е изобразяван или заедно с нея и други божества, или отделно, самостоятелно. У нас нямаме още паметници, представящи само Актеон, но това още не значи, че той евентуално не е бил изобразяван и сам. Бъдещите открития на нови паметници на този герой биха отговорили на въпроса, дали той е изобразяван у нас без Диана. Може би поради непосредствената и близка връзка между него и богинята траките винаги са ги изобразявали заедно. Няма съмнение, че релефът е дело на местен майстор.

След откриването на оброчната релефна плочка на Диана, която е била зазидана над вратите на църквата Св. Параскева в с. Вълчедръм,¹⁰ новата релефна плочка от с. Мърчево е втора творба от Михайловградския район, възпроизвеждаща също техническите и художествени прийоми на гръко-римските скулптори от края на II и началото на III в.

Няма да се спираме обстойно на въпроса, защо култът на Актеон се е разпространил в нашите земи, тъй като този въпрос е разглеждан вече по друг повод. Ще припомним само, че според нас причините за това са главно две:

На първата се спряхме по-горе, когато подчертахме, че митът за Актеон и превръщането му в елен е тясно свързан с името и мита за Диана, която е твърде почитана в нашите земи.

¹ Д. Пеков, Оброчна плочка на Артемида, в. Септемврийско слово, бр. 602, 2. VI. 1962 г.

² Б. Филев, Светилище на Диана и Аполон в гр. Фердинанд, ИБАД, V, 1915, стр. 216.

³ И. Велков и Х. Данов, ИАИ, XII, 1938, стр. 434; И. Велков, ИАИ, XIV, 1940—1942, стр. 268, № 2.

⁴ В. Добруски, Материали по археология на България, МСБНУ, XI, 1894, стр. 94, № 2, табл. XVII; М. Тошев, ИАИ, VII, 1932, стр. 317.

⁵ В. Добруски, цит. съч., СБНУ, XIII, 1896, стр. 427.

⁶ В. Добруски, цит. съч., СБНУ, XVI, 1900, стр. 31.

⁷ Я. Младенова, Два епиграфски паметника от Северозападна България, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 260—261. Тук е събран целият материал във връзка с разпространение култа на Диана в тази област.

⁸ Pauly Wissowa, RE, V, Stuttgart, 1905, стр. 336.

⁹ CIL, III, 3074, CIL, III 3672, CIL, III, Suppl. 7447; CIL, V 3223; Pauly Wissowa, цит. съч., стр. 336.

¹⁰ В. Добруски, цит. съч., СБНУ, кн. XVI—XVII, 1900, стр. 31.

Тази богиня, както е известно, заема особено по важност място в религията на траките. Още Херодот споменава като тракийско божество Артемида.¹ Д. Дечев изтъква, че античните лексикографи са установили, че с нейното име гръцкият историк означава в същност тракийската богиня Бендида.²

Диана е богиня на лова, а Актеон е страстен и изкусен ловец, каквито са били траките.

Второ, Актеон е бил олицетворение на хубавата и разделенила се природа, страдаща през лятото, особено през петдесетте горещини (така наречените „кучешки дни“), от силна жегата и пек, символизиращи от петдесетте кучета, с които се бори Актеон.³ В случая той се явява като покровител на земеделието и скотовъдството — основни поминъци на траките.

В Актеон живее духът на пролетта и свежестта. Той е бил оня, който е измолвал от Зевс ветрове, роса и прохлада в тези петдесет горещи дни. Култът му е свързан с почитането на Зевс.

Не е случайно обстоятелството, че според Павзаний (IV, 384) в околностите на Орхоменос е била прикована върху една скала метална статуя на Актеон, на когото древните гърци са поднасяли дарове, за да запази имота им от кучешките горещини.

Оброчната релефна плочка от с. Мърчево е имала същото предназначение. Тракийското земеделско-скотовъдно население в северозападните български земи измолвало Актеон да пред-

пази растителността от изгаряне през летните горещи дни.

Двете оброчни плочки с изображение на Актеон, намерени досега в нашите земи, говорят вече ясно, че и траките са почитали този герой, който се явява покровител на основния им поминък — земеделието. И ако Диана носи епитета conservatrix, то и при него би могло да се очаква прозвище conservator.

Новият паметник от с. Мърчево има значение в две насоки, на които вече се спряхме — преди всичко като ново неопровержимо доказателство за съществуването на култ към Актеон у нас и разпространението му в Северозападна България и, от друга страна, като паметник, хвърлящ нова светлина върху иконографиите на Актеон и Диана и техните епитети.

Някои от въпросите, които поставяме във връзка с този паметник, не могат да бъдат още решени, докато не се открият нови материали, особено във връзка с култа на Актеон. Надяваме се обаче, че в бъдеще това ще стане и въз основа на по-изобилен материал ще могат да се направят по-цялостни и задълбочени проучвания на този култ, на неговото разпространение, иконография и същност.

¹ Д. Дечев, Култът на Артемида в областта на Средна Струма, ИАИ, XX, сб. Г. И. Капаров, 1955, стр. 96; Herod., V, 7.

² Д. Дечев, цит. съч., стр. 96.

³ W. H. Roscher, цит. съч. стр. 215—216.

Монети и печати от Пернишката крепост

Йорданка Юркова

При разкопките на Пернишката крепост през 1960 и 1961 г. са намерени 175 монети, които допълват археологическия материал.

Те произхождат от различни места и дълбочини във вътрешността на крепостта.

Най-ранните монети са от V—IV в. пр. н. е. Към тях спада една сребърна монета (тетрабол) на Тракийския Херсонес (табл. I 1), която е свидетелство за твърде големия обсяг на проникване на монетите на този град във вътрешността на Тракия.

От IV в. пр. н. е. имаме 3 бронзови монети от Александър III (336—323), които са от еднакъв тип (табл. I 2).

Споменатите монети ни сочат ясно, че още в V—IV в. пр. н. е., а може би и много по-рано, на това естествено защитено място, заобиколено от р. Струма, върху което в последствие се издига самата крепост, е имало живот. Тук е съществувало някакво укрепено тракий-

ско селище. Останки от материалната култура на обитателите му бяха открити при разкопките. Между досега откритите материали отсъствуват монети от III в. пр. н. е. Може би това е случайност и при бъдещите разкопки такива монети несъмнено ще се намерят.

От II в. пр. н. е. имаме една сребърна монета от I-ва Македонска област (табл. I 3). Имаме и един републикански денар от I в. пр. н. е. Но макар и единични засега горните две монети са все пак указание, че животът тук е продължавал в по-късно време.

Най-многобройни са монетите от римската императорска епоха: 120 на брой, които по време се разпределят така: 3 от II в.; 9 — от

¹ Разкопките са провеждани под ръководството на др. Йорданка Чангова, научен сътрудник при Археологическия институт и съдействието на др. Мариана Табакова, бивш уредник на Окръжния музей — гр. Перник.

III в.; 37 — от IV в. и 71 от V в. По отношение на метала напълно преобладават бронзовите монети: 118 на брой. Получените данни показват, че нямаме изобщо римски монети от I в. и че тези от II в. са твърде малобройни. Към тях спада една прекрасно запазена бронзова монета от Антонин Пий (138—161), сечена в Пауталия (табл. I 4).

Между монетите от III в., чийто брой е вече по-значителен, преобладават монетите, сечени в градовете Пауталия, Тесалоник, Пела и Виминациум.

Както трябва да се очаква, повече на брой са монетите от селищата, намиращи се сравнително близко до Пернишката крепост, както е например случаят с монетите, ковани в Пауталия. Това е напълно обяснимо, като се има пред вид, че бронзовите монети, сечени в отделните градове с разрешение на римския император, са циркулирали главно върху територията на дадения град, задоволявайки нуждите на местния стоково-паричен пазар.

Между монетите от III в. липсват напълно тези на Сердика, намираща се в най-близко съседство до Пернишката крепост. Това може да се обясни с обстоятелството, че Пернишко е принадлежало към стратегията на Пауталия¹ и затова именно и монетите на Пауталия широко циркулират в него.

Най-голям е броят на римските монети от V в., които са бронзови и повечето от най-дребен номинал. По-голямата част от тях са зле запазени. Образите и надписите са почти напълно изтрпiti.

Хронологически след тези монети следват византийските. Те са на брой 39 и се разпределят по време, както следва: от VI в. — 22 монети, изключително бронзови; от XI в. — 5: 3 сребърни и 2 медни; от XII в. — 11 медни и от XIII в. — 1 медна.

Най-значителен е броят на монетите от VI в. Те свидетелствуват, че и през този период животът в Пернишката крепост е продължавал, че няма промяна в стопанството на селището в крепостта, че стоково паричните отношения са налице.

Между монетите от VI в. са застъпени екземпляри с името на Анастаси (491—518 г.), Юстин I (518—527), Юстиниан I (527—565) и Юстин II (565—578). Най-многобройни са тези на Юстиниан I — 10. Повечето от намерените монети на императорите от VI в. са сечени в Константинопол (7), чиято монетарница през цялото съществуване на Византийската империя е била най-продуктивна. Застъпени са и монети, сечени в Тесалоника (2), както и такива, носещи знаците на монетните ателиета в Мала Азия, Никодимия — 3, Кизик — 3 и Антиохия (Теуполис) — 2.

От монетите, сечени при Юстиниан, правят впечатление 2 малки бронзови монети от 5 нумиа (€), носещи върху лицето си образа на владетеля в профил надясно, а върху опа-

кото — монограма на Христос (табл. II 2)

и (табл. II 1), със знака за стой-

ност — € — 5 нумиа и номера на официите (A или B). Върху лицето на едната от тези монети се чете ANVS AVG; а върху другата: DNIVS. Всичко това ни позволява да смятаме, че тук се касае до пентанумии, сечени при Юстиниан I, вероятно в Константинопол. Такъв тип монети не е застъпен нито у Sabatier,² нито в Католага на Wroth³ и представя една малка нумизматична новост. Имаме и един друг тип на монета (табл. II 3) от 16 нумии (IS), сечена в Тесалоника пак при Юстиниан, на която върху опакото се четат от двете страни на знаците на стойността (IS) буквите A и P. Никакво по-определено обяснение на тези две букви засега не е дадено.

Твърде заслужилият в областта на византийската нумизматика W. Wroth⁴ смята, че AP може би означават ANNO PRIMO, т. е. първата година от царуването на Юстиниан I. За съжаление обаче едно такова обяснение не е твърде положително, защото едва в 538 г. (т. е. в дванадесетата година от царуването на Юстиниан I — ANNO XII) във Византия се въвежда обичаят да се поставят върху опакото на медните монети и годината на тяхното отсичане. Значи в такъв случай означените години върху медните монети на Юстиниан I са от ANNO XII нагоре.

За времето от Юстин II (565—578) до Василий II (976—1025), т. е. от един близо четирикратен период, нямаме никакви монети. Това въпрос е напълно естествено, тъй като византийските монети от VI—IX в. са извънредно редки. Този хиатус трябва единствено да се обясни с идването на славяните, а след това и с образуването на новата славяно-българска държава, в която господствувало затвореното натурално стопанство. Така за един доста продължителен период се прекъснал вносът на византийски монети в територията на новата българска държава.

От XI в., когато Пернишката крепост преминала в ръцете на византийците, наново се срещат византийски монети. Това са три сребърни монети от Михаил VII Дука (1071—1078), една медна от Михаил IV Дука (1034—1041), и една медна от Василий II (976—1025).

Най-късните византийски монети, намерени при разкопките на Пернишката крепост, са от края на XII в. Последната монета е от Исак II Ангел (1185—1195). Това ни дава повод да изкажем предположението, че в неравната борба между Асеновци и Византия за освобождаване на България от византийско иго, Пернишката крепост заедно с други крепости е била разрушена и впоследствие изоставена, с което и животът в нея бил прекъснат.

¹ Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, ГСУФФ т. LIV, 3, 1959/60 стр. 249.

² J. Sabatier, Description générale des monnaies byzantines, Paris, 1862.

³ W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, London, 1908.

⁴ Wroth, цит. съч., т. I, стр. 41.

I. Гръцки монети

1. Тракийски Херсонес (480—350)

Лице: Предна половина на лъв с обърната назад глава.

Опако: Срещуположни правоъгълни вдлъбнатини с по една пъпковидна изпъкналост.

Сребро. 1,23 г. Диаметър 13 мм.

(Табл. I 1)

2. Александър III (336—323)

Лице: Глава на Херакъл с лъвска кожа, надясно.

Опако: В. А. Кривак и колчан.

Бронз: Диаметър 15 мм.

(Табл. I 2)

II. Римски монети

1. Антонин Пий (138—161)

Лице: ΑΥΤΑΙΤΑΙ ΑΛΡΙ / ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ — Бюст на императора с лавров венец, надясно.

Опако: ΝΗΜΠΟΜΠΕΙ/ΟΒΟΠΕΙΣΚΟV. Тюхе, седнала на трон, с калатос на главата; в дясната си ръка държи кълбо с Виктория отгоре, а в лявата — рог на изобилието.

В отреза: ΠΑΥΤΑΔΙΩΤΩΝ

Бронз. Диаметър 30 мм.

(Табл. I 4)

2. Каракала (198—218)

Лице: [ΑΥΤ ΚΜ ΑΥΡΗ] ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ. Бюст с лавров венец, надясно.

Опако: ΟΥΔΙΠΑΣ/ΠΑΥΤΑΔΙΑС. Тюхе права, с кормило и рог на изобилието.

Бронз. Диаметър 29 мм. (Табл. I 5)

3. Тесалоника

Лице: ΘΕССΑ/ΔΟΝΙΚΗ. Бюст на жена с крепостна корона, надясно.

Опако: — Четириреден надпис: ΘΕС
САΙ
ΟΝΙΚΕ
ΩΝ

Бронз. Диаметър — 18 мм. (Табл. I 6)

4. Юлиан Отстъпник (361—363)

Лице: DN FL CLIVLIANVS PF AVG. Бюст на Юлиан с шлем, щит и копие наляво.

Опако: Лавров венец с надпис: VOT
MVLТ

В отреза: HAPACΛ*Α

Бронз. Диаметър 19 мм. (Табл. I 7)

¹ В Каталога се дава описание на най-добре запазените монети.

Табл. I. Монети от Пернишката крепост
Tabl. I. Monnaies de la forteresse de Pernik

1. Анастасий I (491—518)

Лице: DNANASTA/SIVS PPAVG — Бюст на императора в профил надясно.

Опако: М — отляво и отдясно звезда; отгоре кръст. В отреза CON.

Бронз. Диаметър 33 мм.

2. Юстиниан I (527—565)

Лице: DN[IVS]TINI/ANVS. P. AVG. Бюст с диадема в профил, надясно.

Опако: М — отгоре кръст; отляво и отдясно звезда; официна Γ; в отреза + THCPR + I.

Разместен печат.

Бронз. Диаметър 32 мм. (Табл. II 4)

3. Юстиниан I (527—565)

Лице: DNIVSTINI/ANVSPPAVG. Бюст на императора насреща; в едната си ръка държи кълбо с кръст отгоре; другата прикрита от щит. В полето в дясно кръст.

Опако: М — отляво ANNO, отдясно II (539/540); официна А. В отреза NIK. I

Бронз. Диаметър 39 мм. (Табл. II 5)

4. Юстиниан I (527—565)

Лице: DNIVSTINI/[AN]VS[PP]AVG. Бюст на императора, насреща (като № 3).

Опако: К — отляво ANNO, отдясно — ХС (542/543); под К — $\frac{v}{z}$.

В случая К играе двойна роля: за означаване на стойността (К = 20 нумиа) и като съставна част от името на монетарницата — Кизик.

Бронз. Диаметър 33 мм.

5. Юстин II (565—578)

Лице: DNIVSTI/NVSPPAVG. Юстин и София седнали на двоен трон.

Опако: М — отляво ANNO отдясно I II (567/568); официна А; в отреза NIKO.

Бронз. Диаметър 29 мм. (Табл. II 6)

6. Анонимна монета — Михаил IV (1034—1041)

Лице: Образ на Христос до пояс, насреща.

Опако: В зрънчест кръст: $\overline{IC} \overline{XC}$
 $\overline{NI} \overline{KA}$

Бронз. Диаметър 29 мм. (Табл. II 7)

7. Анонимна монета — Василий II (976—1025)

Лице: Бюст на Христос, държащ евангелието.

Опако: $\overline{IHSCS}$
 $\overline{XPISTCS}$
 $\overline{BASIAEC}$
 $\overline{BASIAE}$

Бронз. Диаметър 33 мм. (Табл. II 8)

8. Михаил VII Дюка (1071—1078)

Лице: Императорът прав, в цял ръст във военно облекло. В едната си ръка държи кръст с дълго отвесно рамо, а в другата меч.

Опако: Богородица права, с нимб; облечена в туника и мантия; благославяща с двете си широко разтворени ръце.

В полето: $\overline{MP} \overline{OV}$

Сребро — 0,80 г. Диаметър 12/17 мм. (Табл. II 9)

9. Михаил VII Дюка (1071—1078)

Лице: MIXANA RACIA (OΔY?) Императорът прав, във военно облекло, държащ кръст с дълго отвесно рамо в едната си ръка и меч в другата.

Опако: + ΘΚΕ RONΘEI/TW CW ΔOVA

Богородица права, благославяща с двете си широко разтворени ръце.

Сребро — 2,48 г. Диаметър 26 мм. (Табл. II 10)

10. Мануил I Комнин (1143—1180)

Лице: ΔЄСП (вертикално)

Мануил и Богородица в цял ръст. Богородица е с дълга драпирана дреха, с едната ръка коронясва императора, а другата е вдигната за благослов. Мануил държи лабарум в едната си ръка. Той е с дълга туника, с пояс, орнаментиран в средата ∴. Отгоре между главите им — М. В полето в дясно — Θ(V)

Опако: Христос седнал на трон, държащ евангелието в едната си ръка и благославящ с другата. От двете страни: $\overline{IC} \overline{XC}$

Мед. Диаметър 29 мм. (Табл. II 11)

11. Мануил I Комнин (1143—1180)

Лице: Бюст на владетеля насреща, държащ лабарум в едната си ръка и кълбо с кръст в другата.

Опако: — съкратена монограма

от *Μανουήλ Δεσποτης Κομνηνος Πορφυρογενητος*².

Мед. Диаметър — 17 мм. (Табл. II 12)

Оловни печати

При разкопките на Пернишката крепост са намерени и 6 византийски оловни печата от XI в., както и 3 оловни ядра. Този сфрагистичен материал ни показва, че след падането на Пернишката крепост в ръцете на византийците последната не е била разрушена. В нея е била настанена войскова част заедно с византийски длъжностни лица, от чиято кореспонденция са и намерените печати.

¹ Тази монета е сечена между 529 и 538 г. От 529 г. Антиохия, жестоко разрушена от земетресение, приема името Теуполис (град на бога), а от 538 г. монетите започват да се датират като се заменя бюста на императора в профил на дясно с бюст насреща.

² W. Woth, цит. съч., II, стр. 580.

Табл. II. Монети от Пернишката крепост
 Tabl. II. Monnaies de la forteresse de Pernik

Табл. III. Византийски печати от Пернишката крепост
Tabl. III. Sceaux byzantins de la forteresse de Pernik

Имайки пред вид стратегическото положение на крепостта, която е била ключ както към Софийското поле, така и към Македония чрез долината на р. Струма, е напълно естествено настаняването на византийски гарнизон и на византийски чиновници в нея.

Някои от печатите са принадлежали на византийци, живеещи в самата крепост. Обстоятелството, че тук са намерени и 3 оловни ядра за печати, ни показва, че изготвяне на печатите се е извършвало и на самото място.

1. Печат на Симеон Пригуле

Лице: + KERΘ
TWCW
Δ8ΔW
—*—

Κύριε βοήθει
τῷ σῶ
δούλῳ

Опако: CVME
WNTW
ΠΡΙΓ
—ΔΗ—

Συμεώνι τῷ Περιούλῳ

Олово. Диаметър 17 мм. (Табл. III 1)

2. Печат на Алипи

Лице: Бюст на Богородица с вдигнати за благослов ръце, в средата на зрънчест кръг. В полето: Μ (ΘV)

Опако: . . . ΕΡΟ, Θ(εοτόκ)ε βο(ήθει) (τῷ σῶ)
. . . Δ8Δ

. . . VAA δούλ(ω) . . . v 'Αλιπ
. . . ΙΠΙ

Този печат е зле запазен. След инвокацията към Богородица са запазени няколко букви, които съставят името Алипи.

Олово. Диаметър 18 мм. (Табл. III 2)

3. Печат на Леонти

Лице: Бюст на свети Георги с младежко лице и коса на букли в средата на зрънчест кръг. В едната си ръка държи копие.

В полето + Ο (δ ἀγιος) — г

Опако: KER, Θ Κ(ύρι)ε βο(ή) θ(ει)
ΔΕWNTI
AMOP . . . Λέωντι Ἀμορ --- ω'ο'
W' . . . Ο'

Печатът е зле запазен и счупен на две. В 3 ред на надписа се чете начало на името AMOP, което може би е остатък от родово или фамилно име, произлязло от града Аморион в Мала Азия или от селото Аморион в Тракия.

Олово. Диаметър 21 мм. (Табл. III 3)

4. Печат на Михаил Пердеке, вестис

Лице: Бюст на Богородица с вдигнати за благослов ръце в средата на зрънчест кръг. На гърдите ѝ медальон на Христос.

В полето: Μ ΘV

О пако: ΔΕΣΠΟΙ Λέσποινα σκέπ(ας) Μιχ (αήλ)
 ΝΑΣΚΕΠ Βέστис τῶ Περιδέκη
 ΜΨΙΡΕΣΤΙ
 ΤΩΠΕΡ
 ΔΕΚΗ

Печатът носи името на Михаил Пердеке, чиято титла е вестис.¹ Вестис или вестиярий са били представители на висшата придворна аристокрация. Тяхната титла е свързана с Вестияриум — императорския гардероб. Вероятно този печат е принадлежал на някой чиновник в Цариград.

Олово. Диаметър — 18 мм. (Табл. III 4)

5. Печат на Леон

Лице: ΔΕΩΝΜΙ
 ΤΩΡΤΗΣ
 ΣΧΟΛΙ Δέων μίτωρ τῆς σχολῆς
 С τῶν Κηρυκῶν
 О пако: ΤΩΝ
 ΚΗΡΥ
 ΚΩΝ

Олово. Диаметър 21 мм. (Табл. III 5)

Собственикът на този печат Леон е заемал някаква длъжност в школа (училище) за проповедници (— *σχολῆς τῶν Κηρυκῶν*), намирала се вероятно в Цариград.

Досега в достъпната ни литература по византийска сфрагистика не сме срещали споменатата „школа за проповедници“, която несъмнено е религиозно училище и в това отношение нашият печат представлява известен интерес.

6. Анонимен (?) печат

Лице: Бюст на Богородица с вдигнати за благослов ръце в средата на зрънчест кръг. На гърдите — медалиона на Христос.

В полето Μ — Θ(V)

О пако: + СΚΕ
 ΠΙCΜCΕ + Σκέπ(ο)ς μ(ε) σεμνη
 ΜΝΙМСΟ Μιχαήλ ? с(όν) οἰκέτι
 ΗΚΕΤΙ
 Ν

Олово: Диаметър 15 мм. (Табл. III 6)
 Намерените три оловни ядра са със диаметър: едното 27 мм (обр. 1) и двете 20 мм.

1 Ядро от византийски печат от Пернишката крепост
 Bulle byzantine de la forteresse de Pernik

През всяко едно от тях минава вътрешен канал, предназначен за преминаване на ласето (шнура) — на документа или писмото).

Тези три метални ядра ни показват, че изготвянето на печати е ставало и в самата крепост — и в това именно е и тяхното значение.

¹ За повече сведения върху титлата вестис вж. G. Schlumberger, Sigillographie de l'Empire Byzantine, Paris, 1884, стр. 601.

Нови гробни находки в Стара Загора и околността

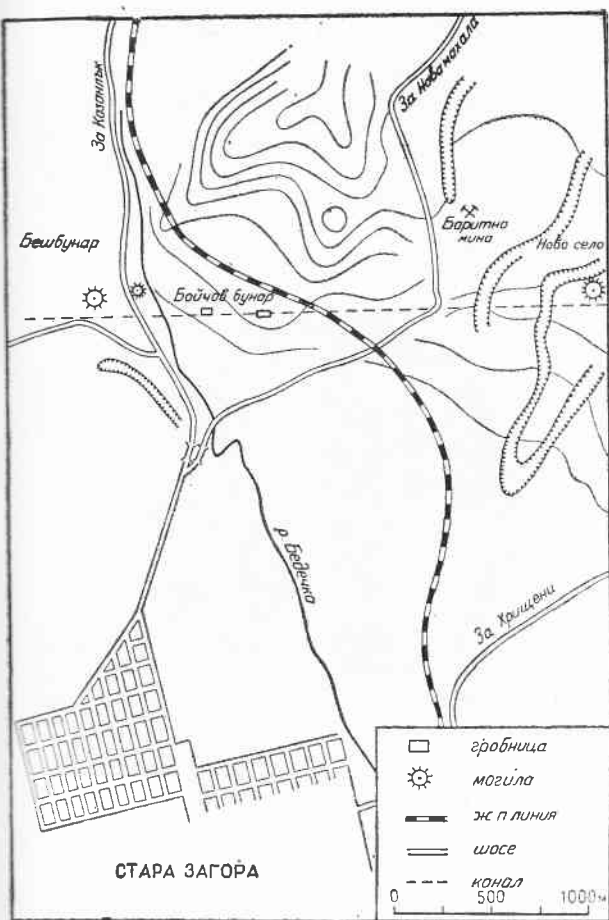
Христо Буюклиев

В края на м. ноември 1959 г. при прокопаване на водопровод за Азотноторовия завод край Стара Загора на около 2,5 км северно от града в местността Бойчов бунар се разкриха две гробници.

Местността Бойчов бунар се намира в южните склонове на Средна гора, на левия бряг на р. Бедечка (обр. 1). На изток от нея се простира местността Ново село. И двете местности са осянати с антични материали, предимно ке-

рамика.¹ При изкопни работи са откривани и погребения, които са част от некропола на селището, което се е простирало и на двете местности. Още по-на изток, в местността Три могили, през 1960 г. бе разкрита уникалната

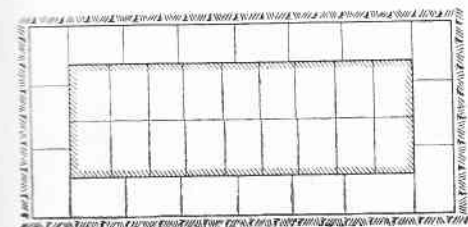
¹ Х. Райков, ИИД, XVI—XVII, стр. 365—368; D. P. Dimitrov, Bronzestatue eines sitzenden Zeus aus Stara Zagora (Augusta Traiana), A, A, LII, 1937, стр. 310—335.

1 План на местността Бойчов бунар
Plan du lieu dit Boichov Bunar

находка от пет тракийски колесници и десет коня, заровени през римската епоха.¹

Най-напред е била открита гробницата, която е в непосредствена близост до жп. линия Стара Загора — Русе. За съжаление работниците извършили с отварянето ѝ, което не позволило да се извърши пълна документация. Гробницата е изградена и застлана с тухли с размери $0,31 \times 0,21 \times 0,04$ м (обр. 2). Върху тях личат знаци, очертани с пръсти, предимно прави диагонални линии. За покрив е била използвана една грубо одялана каменна плоча, дебела $0,20-0,25$ м. Гробницата е ориентирана изток — запад и има следните вътрешни размери: дължина $1,80$ м,

2 План и напречен разрез на гробницата, покрита с каменна плоча
Plan et coupe transversale du tombeau recouvert d'une dalle de pierre

ширина $0,60$ м и дълбочина $0,72$ м. Погребението е извършено чрез трупополагане. По сведения на работниците скелетът е бил ориентиран с главата на запад. Инвентарът се състои от:

1. Стомна от добре изпечена глина, висока $0,46$ м. Липсва част от дръжката ѝ (обр. 3). По форма наподобява твърде много плоско-дънна амфора.

2. Три светлокафяви глинени чашки с крушовидна форма правят устиета и нестабилни столчета. Високи са по $0,010$ м (обр. 3).

Втората гробница, която отстоеше на около 120 м западно от първата, е градена и постанена от тухли със същите размери (обр. 4). Единственото различие е в покрива, който е бил от дървена конструкция с наредени върху нея тегули. След като изгнили дърветата, покривът се е срутил.

Вътрешните размери на гробницата са: дължина $1,70$ м, ширина $0,50$ м и дълбочина $0,62$ м. И тук погребението е извършено чрез трупополагане. Скелетът е ориентиран с главата на изток, а ръцете спуснати покрай бедрата. Сруването на покрива причинило разрушаване на голяма част от инвентара. Намериха се следните предмети:

1. Силно фрагментирана каничка с една дръжка от пречистена глина със светлокафяв цвят след изпичането. Външната ѝ повърхност е покрита с червен лак. Висока е около $0,12$ м с диаметър на устието $0,085$ м.

2. Силно фрагментирана стъклена ампула със сферично тяло и сравнително къса шийка.² Висока е около $0,11$ м.

3. Игла за коса от бронз, дълга $0,155$ м. Единият ѝ край завършва с халка, а другият е пръстеновидно профилиран (обр. 5).

4. Девет сини стъклени мъниста от огърлица.

5. Една бронзова автономна монета, сечена в Адрианопол (края на II в.). На лицевата страна е изобразена главата на Херакъл наядно с надпис TONKTIΣTHN , на опакото два голи ероса, които си играят с кривака на Херакъл, и надпис: ADRIANOΠΠΟΛΗΤΩΝ ³ (обр. 6).

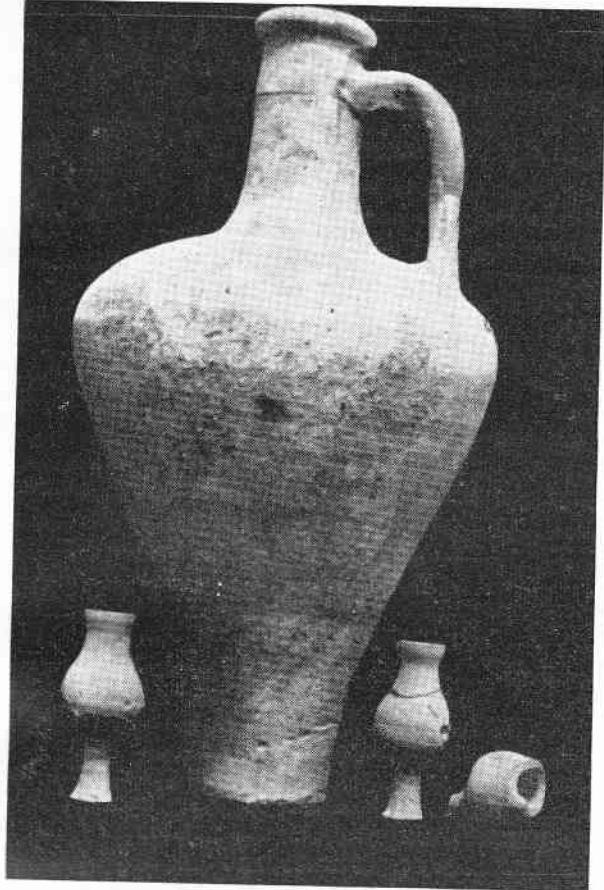
Освен тези предмети в гробницата се намериха и няколко фрагмента от различни глинени съдове.

При втората гробница правят впечатление главно две неща: първо, дървеният покрив, който не е характерен за периода на римското владичество и в случая се явява само като отглас на старата тракий-

¹ Д. Николов, Тракийски колесници край Стара Загора, Археология, III, 1961, кн. 3, стр. 8.

² За формата вж. Б. Дякович, Находки из некропола на античния Пловдив, ИАИ, I, 1921, стр. 31, обр. 33.

³ Н. Мушмов, Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе, София, 1912, № 2482, табл. XVIII₁₄.

3 Столна с три чашки
Cruche et trois vases

ска традиция в погребалните обичаи,¹ и, второ че т. нар. игла за коса не се намери, както би следвало, около главата, а встрани от лявото коляно. Това поставя под съмнение тълкуването, което досега се даваше, за предназначението на този вид гробна находка. По същия начин бяха поставени и други две игли в гробници от некропола на Августа Траяна.

Гробният инвентар и монетата датират двете гробници от края на II в. и първата половина на III в.

Некрополът на Августа Траяна е един от най-богатите източници за проучване античната история на Стара Загора. Поради това през последните години Окръжният музей започна да провежда по-системни и целенасочени наблюдения върху изкопните работи, извършващи се в района на некропола, който е разположен във всички посоки около стените на стария град. Целите на тези наблюдения са: окончателно уточняване на неговите граници, научно документиране на всички гробни съоръжения и инвентар и изясняване причините за околоръстното му разположение.

Гробницата (обр. 7), която е обект на настоящото съобщение, заслужава по-обстойно разглеж-

дане поради изключително интересния инвентар, намерен в нея. Тя беше открита при изкоп за жилищен блок близо до новия градски стадион,² на дълбочина от околния терен 1,80 м. Ориентирана е изток—запад (обр. 7, ситуация). Изградена е от четири монолитни плочи с дебелина до 12 см. Тъй като една от дългите плочи, поставена от северната страна, е била отчупена, празното място е запълнено с тухлен градеж (обр. 7, надлъжен разрез). За покрив също са били използвани две правоъгълни плочи, поставени напречно върху гробната камера. Тяхната дебелина на места достига до 15 см. Подът на гробницата е постлан с квадратни и правоъгълни тухли с размери $0,34 \times 0,34 \times 0,04$ м и $0,17 \times 0,34 \times 0,04$ м. Мерена отвътре, гробната камера има следните размери: дължина 2 м, ширина 1,12 м и дълбочина 0,85 м.

В гробницата бяха намерени два скелета и около тях следните предмети:

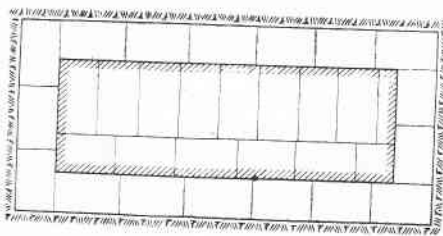
1. Бронзова игла за коса, дълга 0,205 м, с изпъкнал нарез по средата и халка в единия край. Диаметър на халката 0,02 м (обр. 8). Иглата е намерена до краката на скелета в източната половина на гробницата (обр. 7, хоризонтална проекция).

2. Бронзови обковки, които са служили за закрепване ъглите на тоалетна дървена кутия (обр. 8). Запазена е и външната част от бронзовата ключалка на кутията. Железният ѝ механизъм е силно разрушен. Тоалетната кутия е била поставена също в източната част на гробницата, между краката на покойниците (обр. 7, хоризонтална проекция).

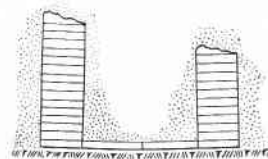
3. Стъклен балсамарий с почти сферично търбухче и леко конкавно дъно (обр. 9 в). Шийката му има формата на два пресечени конуса, долепени с основите си. Устието е отчупено. Височина с шийката 0,173 м, запазена височина на шийката 0,08 м, диаметър на търбухчето 0,104 м. Балсамарият бе намерен до краката на скелета в източната половина на гробницата (обр. 7, хоризонтална проекция).

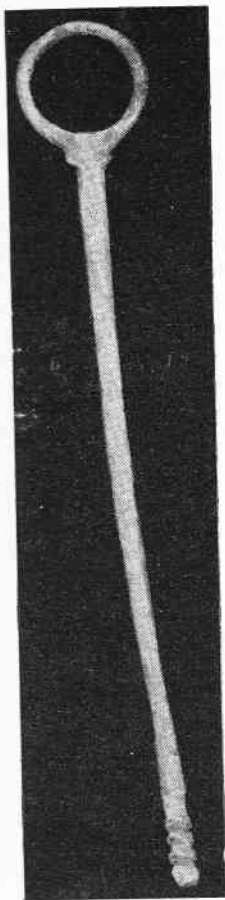
¹ И. Велков, Могилни гробни находки от Дунавлия, ИАИ, VI, 1930, стр. 1. Гробницата от Башова могила имала дървен покрив, крепен на изправени подпори в краищата на гробницата, като гредите били поставени успоредно по дължината на гробницата и схванати с дълги железни гвоздеи. Също И. Велков, Могилни гробни находки от Брезово, ИАИ, VIII, стр. 1.

² Тук по южните склонове на хълма „Аязмото“, сега преименуван в парк „Ленин“, са откривани и други градени гробници изключително от периода II—IV в.

4 Гробницата с дървен покрив
Le tombeau au toit de bois

5

Бронзова
игла
*Aiguille
de bronze*

4. Подобен на гореописания стъклен балсамарий с цилиндрична шийка, която също в горния си край е отчупена (обр. 9 б). Височина 0,132 м, запазена височина на шийката 0,04 м, диаметър на търбухчето 0,117 м. Намерен в западната половина на гробницата до главата на единия скелет (обр. 7, хоризонтална проекция).

5. Стъклена каничка със сферично търбухче и висока, почти цилиндрична шийка, завършваща с широко кръгло устие (обр. 9 а). Ръбът на устието е канелиран. В долния край на шийката е наденат назъбен стъклен пръстен. Отделно излята двуръменна дръжка е залепена в горния си край за ръба на устието, а в долния за търбухчето. В горния край на дръжката се разклонява на три, като двете разклонения обхващат половината от ръба на устието, а третото, перпендикулярно на тях, завършва във вид на палец. Капачката завършва с ниско кръгло столче, горе профилирано, а отдолу конкавно. Стъклото на каничката има зелен оттенък. Височина 0,206 м, диаметър на устието 0,75 м, диаметър на търбухчето 0,107 м, диаметър на дъното 0,83 м, диаметър на пръстена 0,56 м, височина на дръжката 0,155 м. Поставена е била до гърдите на трупа в северната част на гробницата (обр. 7, хоризонтална проекция).

Този вид съдове, характерни за периода I—III в.,¹ са намирани в римските провинции Финикия (III в.), Гърция, Галия и Германия.² Подобен съд се съхранява и в Ленинградския ермитаж, датиран също I—III в. Стъклен съд-фиала (обр. 10) с гравирана танцова сцена на дъното, диаметър на устието 0,20 м, дълбочина на съда 0,42 м, дебелината на стените е еднаква навсякъде — 0,002 м, е била намерена в източния край на гробницата до краката на скелета (обр. 7, хоризонтална проекция).

Като се изключи едно незначително отчупване към центъра на представената сцена от външната страна, а също и получената слаба иризация на стъклото, която само до известна степен е дала разноцветен оттенък, може да се каже, че фиалата е отлично запазена.

Неизвестният античен гравьор е представил много пластично и раздвижено млада танцьорка, препасана в къс хитон, под който отпред и надолу се спуска плащ. Минавайки между краката на танцьорката при плавното ѝ движение, пла-

щът се развява ветрилообразно назад. През ръцете на девойката е праметнат воал от тънка и фина материя. В краищата си той се разклонява на три, а едната от дългите му страни е украсена с къси, гъсто наредени ресни. Воалът също се спуска зад тялото, а извитата му долна част минава под коленете. Двата му края се развяват встрани: единият на височината на лакътя, а другият на височината на рамото.

Гледана откъм изпъкналата част на подноса танцьорката е в движение надясно, гърдите ѝ са насреща, а главата ѝ в профил наляво. Тя е леко стъпила на пръстите на изпънатия си ляв крак, вдигнала и слабо свила назад десния си крак. Левият крак с изключение на стъпалото е затулен от спускащия се пред нея плащ, а десният е гол догоре. Лицето ѝ е предадено твърде схематично, почти безизразно, с остър удължен профил, като линията на челото се слива с линията на носа, а устните и брадата са леко издадени напред. Окоето е представено чрез несъразмерно голяма за лицето удължена бадемовидна ямичка. Косата е предадена стилизирано: чрез къси ресни, групирани във взаимно пресичащи се пояси. Привързана зад тила, тя се спуска ветрилообразно към раменете. Цялата глава е леко наклонена надясно. Дясната ръка е свита в лакътя и на нивото на рамото с върха на палеца и показалеца поддържа съд, подобен на описания. От двата противоположни края на този съд се спускат две панделки. Видимата част от вътрешността му е застрихована с полегати резки. Би могло да се допусне, че и двата съда не само по форма, но и по материал, а вероятно и по орнамент са еднакви. Но по този въпрос ще се спрем по-надолу. Не е ясно имало ли е нещо в придържания от танцьорката съд. Лявата ръка, грациозно извита над главата, държи едно петлистно цветче с края на пръстите, непосредствено над разлатия съд. Подобни две цветчета, но по-големи, фланкират изобразената сцена. Цялата композиция е обрामчена от вдлъбната окръжност, която минава непосредствено до периферията на подноса.

Във връзка с изображението върху фиалата пред нас стоят следните два въпроса:

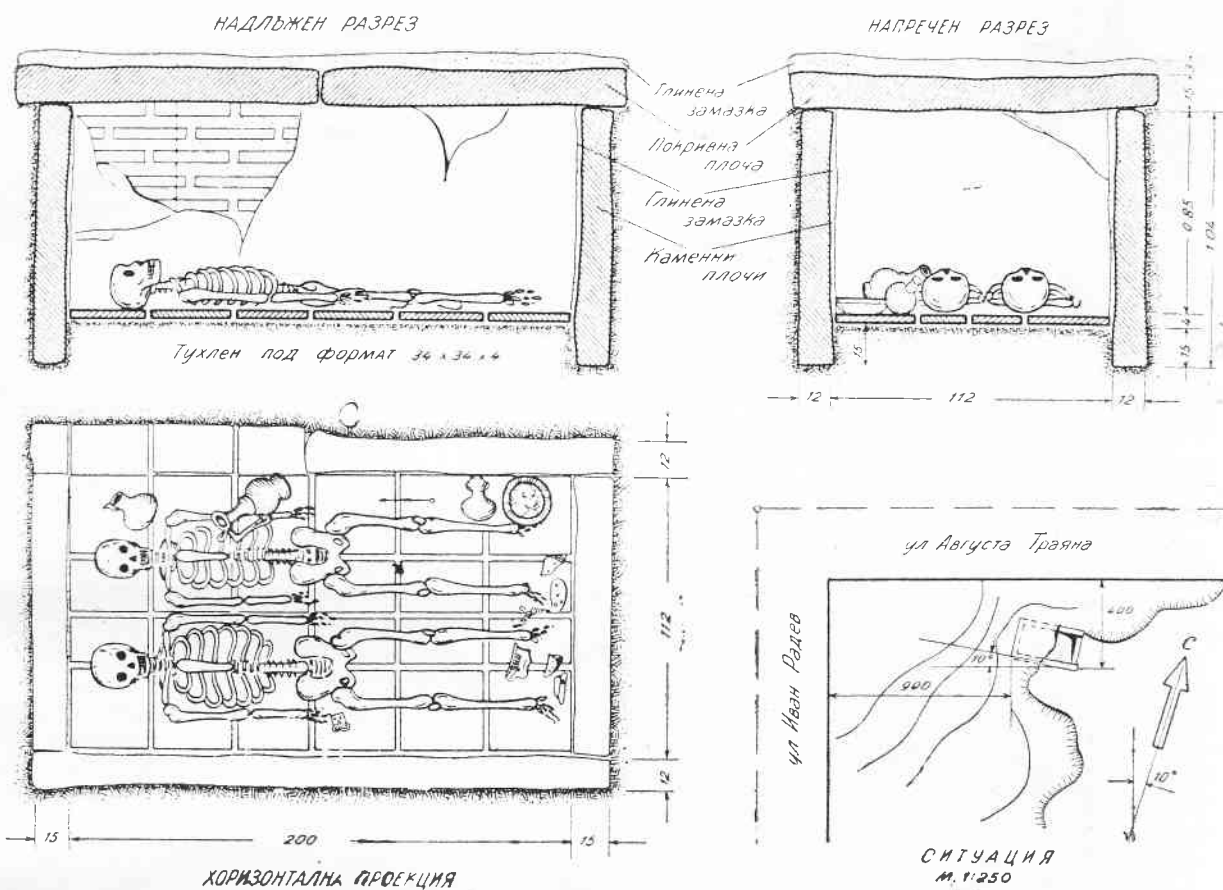
¹ Н. Качалов, *Стекло*, Москва, 1959, стр. 80.

² A. Kisa, *Das Glas im Altertume*, Leipzig, 1908, т. III, ч. III.

6

Автономна монета от Адрианопол
Monnaie autonome d'Adrianople

7 План и ситуация на гробницата от Стара Загора
Plan et emplacement de la tombe de Stara Zagora

8 Бронзова игла за коса и обковки от дървена тоалетна кутия
Epingle à cheveux en bronze et sertissures de boîtes à toilette en bois

а

б

9

Стъклени съдове: а) каничка; б и в) балсамари
 △ Vases en verre: а) cruche;
 б et в) balsamaires

1. Какво в същност е искал да ни покаже античният гравьор. След продължително и внимателно разглеждане и сравняване на изобразената сцена ние достигнахме до извода, че поради липса на атрибути и характерни особености тя не може да бъде свързана с митологията. Най-вероятно предположение се явява свързването ѝ с един от жанровете на театралните представления през времето на Римската империя — пантомимата. И като изхождаме от голямото разпространение на пантомимата през този период,¹ ние мислим, че соловото изпълнение и най-вече маниера на игра основателно можем да отнесем към този род театрално представление.

¹ Д. П. Димитров, Археологически и епиграфски паметници от Стара Загора и нейната околност, ГПлНМ, II, 1950, стр. 210 и заб. 5.

10

Стъклена фиала с гравюра на танцьорка
 Fiale en verre gravé décoré d'une danseuse

2. За да отговорим на въпроса, какво е било предназначението на разглежданата фиала, ние смятаме, че можем да се позовем на самото изображение. Както видяхме, танцорката или изпълнителката на пантомимата в дясната си ръка държи подобен на нашия съд. Оттук следва, че предназначението и на нашата фиала не ще да е било по-различно от това, показано на самата гравюра. В подкрепа на това наше тълкуване се явява и неудобната ѝ сферична форма, която я прави неустойчива и трудно използвана в обикновения бит на хората.

В заключение ние достигаем и до един извод, който е особено важен и интересен за културната история на Августа Траяна. Както е известно, поставяният в погребенията инвентар по един или друг начин е свързан с покойника: или е бил негово притежание, или пък отразява неговата професия, любимото занятие и пр. Изхождайки от това, ние не можем да обясним поставянето и на нашата фиала в гробницата освен с това, че и тя е служила на своята притежателка, и то по начин, показан на самата гравюра. Следователно ние достигаем и до извода, че един от положените в гробницата е представител на пантомимата (по всяка вероятност жена). Този факт се подкрепя от присъствието и на другите предмети, като тоалетното сандъче, бронзовата игла за коса, балсамарите и каничката — вещи, неизбежно необходими за една жена. В такъв случай още веднъж¹ се потвърждава поставянето на пантомими в театъра на Августа Траяна.

На това къде, как и от кого е произведен нашият стъклен съд, смятам да не се спирам поради факта, че това е въпрос, който изисква подробно и задълбочено изследване. Известно е обаче, че по-важните стъклопроизводителни центрове в Римската империя са били Италия, Галия, Кампания, Бретан, Пикардия, Руан, Лион, Финикия, Сирия, Гърция, Египет.² Именно в някой от тях ще да е била произведена и нашата стъкленица. И като имаме пред вид по-непосредст-

вения контакт, който нашите земи са поддържали с Изтока, а до известна степен и стила, в който е изработена гравюрата, можем да смятаме, че тя е дело на някое от източните ателиета. Към този извод ни насочва и съображението, че гравирани стъклени съдове са били пренасяни чрез първите християни³ от източните провинции на империята.

Липсата на монета ни затруднява в точното датиране на гробницата. За определяне на датата ни помагат стъклените съдове: фиалата и каничката.

Фиалата не може да бъде поставена по-рано от III в. поради факта, че едва от началото на този век започва да се работи рисуваната гравюра върху стъкло.⁴ В случая III в. се явява като сигурен *terminus post quem*. За *terminus ante quem* може да ни послужи каничката, чиято изработка и употреба се датира до края на III в.⁵ Но като вземем под внимание икономическото и политическото състояние на нашите земи (включително на Августа Траяна) през този век, ние сме в състояние да стесним още рамките на датировката. Както е известно, първите години от втората половина на III в. са началото на икономическата криза и нашествието на готите в нашите земи. Това става причина от средата на III в. да се преустанови сравнително мирното и благополучно развитие на икономиката и културата в балканските провинции на империята. Следователно ние можем да предполагаем, че и разглежданата гробница заедно с инвентара ѝ, който в общи линии демонстрира икономическия и културния разцвет на града до настъпването на кризата, е градена в периода в първата половина на III в.

¹ Д. П. Димитров, цит. съч., стр. 210.

² Н. Качалов, цит. съч., стр. 94.

³ Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, s. Vitrum, XI.

⁴ Там там.

⁵ Н. Качалов, цит. съч., стр. 80.

Римска военна диплома от с. Лешко, Благоевградско

Димка Стоянова-Серафимова

През месец февруари 1962 г. в местността Балабански валог в землището на с. Лешко, Благоевградско, при оране бе намерена първата бронзова плочка на римска военна диплома от времето на император Александър Север.¹ Плочката е покрита с тъмнозелена патина. Тя има правоъгълна форма с размери: височина 14,3 см, ширина 11 см, дебелина 0,2 см; тежи 243 г. В средата са запазени двете дупки за прикачване към втората плочка на дипломата, която липсва. Две успоредни вдлъбнати линии рамкират текста от външната страна. Текстът от вътрешната страна е написан по дългата страна на плочката. Височината на буквите е от 0,3 см до 0,6 см.

Външна страна (обр. 1)

1. IMP CAES DIVI ANTONINI MAGNI PII FILIVS DIVI SEVERI PII NEP M AVRELLIVS SEVERVS ALEXANDER PIVS FELIX AVG PONT MAX TR POT III COS P P
5. NOMINA MILITVM QVI MILITAVERVNT IN COHORTIBVS PRAETORIS SEVERIANIS DECIM I II III IIII V VI VII VIII VIII X PIIS VICIBVS QVI PIE ET FORTITER MILIA FVNC TI SVNT IVS TRIBVI CONVBI DVMTAXAT CVM
10. SINGVLIS ET PRIMIS VXORIBVS VT ETIAM SI PEREGRINI IVRIS FEMINAS IN MATRIMONIO SVO IVNXERINT PROINDE LIBEROS TOLLANT AC SI EX DVOBVS CIVIBVS ROMANIS NATOS A D VII IDVS IAN APP CL IVLIANO II L BRVTIO CRISPINO
15. COS COH X PR SEVERIANA P V M AVRELIO M F VLP MVCIANO PAVTALIA DESCRIPT ET RECOGNIT EX TABVLA AEREA QVE FIXA EST ROME IN MVRO POS TEMPL
20. DIVI AVG AD MINERVAM

Вътрешна страна (обр. 2)

1. IMP CAES DIVI ANTONINI MAGNI PII FILIVS DIVI SEVERI PII NEP M AVRELLIVS SEVERVS ALEXANDER PIVS FEL AVG PONTI TRIB POT III COS P P NOMINA MILITVM
5. QVI MILITAVERVNT IN COH PR SEV X PIIS VINDICIB QVI PIE ET FORTITER MILITIA FVNCTI SVNT IVS TRIBVI CONVBI DVMTAXAT CVM SINGVLIS ET PRIMIS VXORIBVS VT ETIAMSI PEREGRINI
10. NI IVRIS FEMINAS IN MATRIMONIO SVO IVNERINT PROINDE LIBEROS TOLLANT AC SI EX DVOB C R NATOS

Пълният текст на външната страна гласи:

1. Imp(erator) Caes(ar), Divi Antonini Magni Pii filius, Divi Severi Pii nep(os), M. Aurelius Severus Alexander Pius Felix Aug(ustus), pont(ifex) max(imus), tribu(n)cia pot(estate) III, co(n)s(ul), p(ater) p(atriciae),
5. nomina militum, qui militaverunt in cohortibus praetoris Severianis decem: I, II, III, IIII, V, VI, VII, VIII, VIII, X, piis vinctibus, qui pie et fortiter mili(ti)a functi sunt, ius tribuit conubii dumtaxat cum
10. singulis et primis uxoribus, ut etiam si peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint proinde liberos tollant ac si ex duobus civibus Romanis natos. A(nte) d(iem) VII Idus Ian(uarias),
15. App. Cl. Iuliano II, L. Bruttio Crispino co(n)s(ulibus). Coh. X. pr(aetoria) Severiana p(ia) v(index). M. Aurel(i)io, M. f., Ulp(ia) Muciano Pautalia. Descript(um) et recognit(um) ex tabula aerea, qu(a)e
20. fixa est Rom(a)e in muro pos(t) templ(um) Divi Aug(usti) ad Minervam.

Превод на текста на външната страна на дипломата:

„Император Цезар, син на божествения, великия, благочестивия Антонин, внук на божествения, благочестивия Север, Марк Аврелий Се-

¹ Намерена е от селянина Стойчо Балабанов, който я предаде в Окръжния народен музей в Благоевград.

вер Александър благочестив, щастлив Август, върховен жрец, с трибунска власт за трети път, консул, баща на отечеството.

Имената на войниците, които са служили в десетте преториански Северови кохорти: I, II, III, IIII, V, VI, VII, VIII, VIII, X, верни защитници, които честно и доблестно са изпълнили военната си служба, даде право на законен брак само с една, и то с първата съпруга, та дори и ако са се оженили за жени с перигринално право, да имат от тях деца като чели са родени от двама римски граждани.

Седмият ден преди януарските Иди (9 януари), през консулството на Апий Клавдий Юлиан II и Луций Брутий Криспин.

Десета преторианска Северова кохорта, благочестива защитница.

За Марк Аврелий Муциян, син на Марк, от Улпия Пауitalia.

Преписано и проверено от медната плочка, която е закована в Рим върху стената зад храма на божествения Август към Минерва.“

Надписът от външната страна на плочката е грижливо изработен. Буквите са ясни, но знаците за съкращение липсват на някои места. Третият, петият, петнадесетият и двадесет и първият ред не са оразмерени правилно. Поради липса на място началните или последните букви излизат извън обрамченото поле или са гравирани с по-малки размери.

От вътрешната страна плочката е с неизгладена повърхност. Надписът, който повтаря текста на външната страна, е издълбан небрежно с друг почерк и мъчно се чете. Навсякъде на вътрешната страница имаме отворено Δ вместо А. В ред единадесети се среща лигатурата AE.

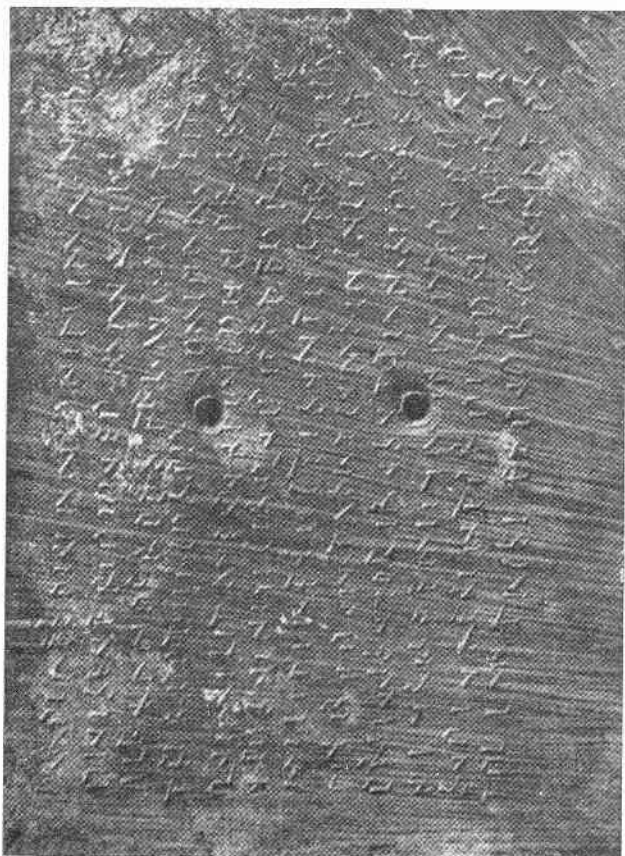
В осмия ред на първата страница резачът е направил грешка. Гравирал е MILIA вместо MILITIA. В деветнадесетия ред също е допусната грешка. Вместо дифтонга AE в QVAE гравирано е само E. В деветия и десетия ред на вътрешната страница липсват хаста на буквите R и N.

Височината на буквите в шестнадесетия, седемнадесетия и осемнадесетия ред на първата страница, които се отнасят до името на притежателя на дипломата, и вторият почерк на втората страница се обясняват с начина на приготвяването на римските военни дипломи.¹

Титулатурата на императора,² означаването на неговата трибунска власт (TRIBVNICIA POTESTATE III) и имената на двамата консули, упоменати в дипломата, показват, че указът, от който дипломата от с. Лешко представлява из-

1 Римска диплома — външна страна Δ Diplôme militaire romain — partie extérieure de la plaque

2 Римска диплома — вътрешна страна Δ Diplôme militaire romain — partie intérieure

¹ Kubitschek, *Öjh*, XVII, 1914, стр. 153. Поради бързината, с която е трябвало да се приготвят дипломите, за да се раздадат на изслужилите войници, шом е бивал издаден декретът, започвало се преписването му върху дипломните плочки. Датата, името на притежателя и др. се попълвали, след като се подписал от императора и се определили мястото, гдето ще се постави.

² W. Liebenam, *Fasti consulares Imperii romani*, Bonn, 1910, стр. 111.

влечение, бил издаден от император Александър Север на 9 януари 224 г. Александър Север встъпва на римския престол на 11 март 222 г., когато става консул и бива облечен в трибунска власт за първи път.¹ За трети път Север Александър получава от сената трибунска власт на 10 декември 223 г. и я упражнявал до 9 декември 224 г.²

Имената на двамата консули, дадени в ред петнадесети (външна страна) App. CL. IVLIA-NO II et L. BRVTIO CRISPINO CO(n) S(ulibus), са ни познати от листата на консулите и от редица паметници от III в.³ Те са били консули през първата половина на 224 г.

След титулатурата на императора следват имената на войниците, които честно и храбро изпълнили военната си служба в десетте преториански Северови кохорти, носещи епитетите „верни защитници“. Формулата NOMINA MILITVM, QVI MILITAVERVNT, IN, употребена в текста при изброяване на преторианските кохорти, се среща няколко пъти от времето на император Александър Север.⁴ Според дипломата императорът давал брачно право (IVS CONVBII) на войниците в споменатите по-горе десет кохорти, с което се признавали за законни децата им, родени от жени (FEMINAE IVRIS PEREGRINI) не римски граждани. Тия деца според указа на Александър Север трябвало да се считат като че ли са се родили от двама римски граждани (AC SI EX DVOBVS CIVIBVS ROMANIS NATOS).

Препис от указа на императора бил направен за преторианеца Марк Аврелий Муциан от Пауталия. От времето на император Траян нататък, когато се създава градският център Пауталия, районът на Благоевград със село Лешко, където е намерена дипломата, бил включен в градската територия на Пауталия. Че действително районът на Благоевград се е намирал в териториалния обсег на Улпия Пауталия през първата половина на III в., свидетелствува и надписът от Скаптопара от 238 г.⁵ Войниците от територията на Пауталия са означавали родните си места вече като граждани на Пауталия.⁶

М. Аврелий Муциан, притежателят на дипломата, е служил в десетата кохорта на преторианската гвардия отначало се е състояла от 9 кохорти, след това от 10 по 1000 човека. Набирана била предимно от италийци. Една част от преторианските кохорти оставала в Рим под командата на един от префектите на преторията, а другата част е придружавала императора по време на войните, които водел. При император Септимий Север (193—211 г.) старата преториан-

ска гвардия била разформирована и била създадена нова гвардия, за която се набирали най-добрите войници от легионите, намиращи се в Сирия и Придунавските провинции.⁷

По произход Муциан бил романизиран тракиец.⁸ Романизма си дължал на римската армия, през която минал. На същата армия дължи и императорското си гентилно име.

В списъците на изслужили преторианци от края на II и началото на III в. се срещат голям брой преторианци с императорски гентилни имена.⁹ Това обстоятелство говори за големите рекрутни възможности на Пауталийската територия, чиито войници служели главно в легионите на балканските провинции и само най-годните измежду тях са били премествани в преторианската гвардия в Рим.¹⁰

Преторианецът Муциан след уволнението си вероятно се е завърнал в родното си място, където дочаква края на своя живот.

Дипломата от с. Лешко е първата римска военна диплома, намерена досега в долината на Средна Струма. Тя поставя въпроса за основното проучване на землището на с. Лешко: на „Касабата“, на „градището“, на стария път, наречен „друма“, който е свързвал Скаптопара през с. Лешко с долината на р. Брегалница. Дипломата от с. Лешко прибавя към списъка на преторианците още едно име на романизиран тракиец от територията на Пауталия, който е служел по времето на Север Александър.

¹ W. Liebenam, цит. съч., стр. 28, № 222; CIL, VIII, 22247.

² Пак там, стр. 111; CIL, VIII, 26549.

³ Пак там, стр. 28, № 224; CIL, V, 4241 — Iuliano et Crispino cos; CIL, VIII, 6942, 2467 — Iuliano II et Crispino cos, a. 224; CIL, XI, 2702₁ и 2702₂; CIL, XIII, 7319. Iuliano et Crispino cos, a. 224; CIL, XIV, 3553, Iuliano II; Crispino, a. 224.

⁴ Същата формула е употребена при дипломата от Север Александър с дата 7 януари 226 г., публикувана от Ст. Китанчев с обяснителна бележка от В. Добруски в Псп, год. VII, кн. XXXII и XXXIII, стр. 352.

⁵ CIL, III, 12336 = Dittenberger, Syll.³ 888.

⁶ CIL, VI, 32599, 32626, 32523 — преторианци от II и III в., родени в територията на Пауталия. Вж. повече примери у Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, София, ГСУФФ, 1961, стр. 366.

⁷ Treidler, RE, XXII, 2, кол. 1634 и сл.

⁸ Μουκιανός е тракийско романизирано име, произхождащо от Μονκας, Μονκατης. Вж. G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, т. II, 542 и посочената там литература.

⁹ CIL, VI, 32628, т. 14. M. AVREL. M. f. VLP. CELSVS PAVT.; CIL, VI, 32624, с. 12; M. AUR. M. f. ULP. DIZA PAVTA, с. 31; [...] M. f. VLP. BALBVS PAVTA. d. 2. M. AVR. M. f. VLP. DIZA PAVTALIA; d. 27. M. AVR. M. f. VLP. CAPITO PAVTA.

¹⁰ Б. Геров, Проучвания върху западнотракийските земи през римско време, София, 1961, стр. 230.

Римски некрополи от Толбухинско и Варненско

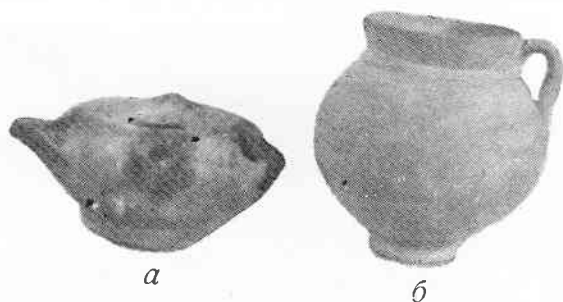
Горана Тончева

През последните няколко години Варненският археологически музей се обогати с нови находки, които произхождат от няколко некропола. Те са намерени случайно по време на изкопни работи за строежи при с. Оброчище, гр. Каварна, с. Коритен и с. Снежина.

1. *С. Оброчище.* През 1953 г. кооператорите от Трудовото кооперативно земеделско стопанство в с. Оброчище, Толбухинско, при изкопи за основи на овчарник, попаднали на много гробове, в които намерили голям брой археологически паметници. Мястото на находките се намира югоизточно от турското Теке и на 150 м източно от шосето. Гробовете били направени от керемиди или били оградени и покрити с варовикови плочи. За находките бе съобщено късно на Варненския археологически музей,¹ без да могат да се вземат по точни данни за устройството на гробовете и за местоположението на намерените в тях предмети.

В един от гробовете, изградени с керемиди, поставени във форма на двускатен покрив, били намерени два предмета:

1. Чаша от червеникава глина, висока 0,09 м и широка 0,053 м (инв. № II 3638). Обр. 1 б. Тя има сферично тяло и е с малко, плоско и кръгло дъно. Между тялото и устието ѝ, което е слабо разширено, се намира релефен пояс. Дръжката е малка и плоска.

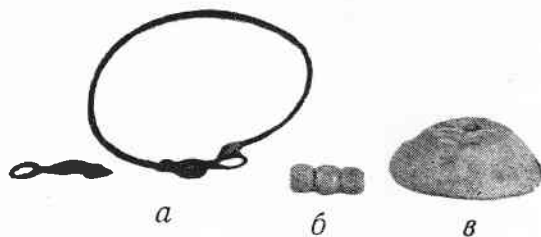

1 а) лампичка и б) чаша от глина
a) petite lampe et б) bol en argile

2. Торква от бронз с диаметър 0,08 м и дебелина 0,02 м (инв. № II 3639). Обр. 2 а. Направена е от заоблен тел. На мястото, където се закопчава, се намират кукичка с издатък на края и халкичка, в основата на която спираловидно е увит край на тела. Според размерите на торквата може да се допусне, че в гроба е било погребано дете, по всяка вероятност момиче. Според намерената в гроба монета от император Юлиан (284 г.) погребението може да се датира в края на III в. на н. е.

За другите находки не можа да се установи кой предмет от кой гроб произхожда, затова тук само ще ги опишем.

1. Съд от червеникава глина с размери 0,21×0,09×0,04 м (инв. № II 3663). Обр. 3. Той има цилиндрично тяло, което в долния си край се стеснява. Раменете му са отвесни, а шията е широка, в основата си разширена. Той има малка, плоска дръжка, която излиза от рамената му и се съединява в основата на шията.

2 а, б и в) торква, зърно от огърлица и прешлен от вретено △ а, б et в) torque, perle d'un collier et fusaiote

2. Стъкленаца от синкаво прозрачно иризирано стъкло с размери: 0,17×0,06 м (инв. № II 3664). Обр. 4 а. Той има устие и вдълбано навътре дъно, силно удължена шия, разширена в основата си, конусообразно тяло, завършващо със силно издаден плосък ръб.

3. Стъкленаца от синкаво, прозрачно, иризирано стъкло с размери 0,145×0,038 м (инв. № II 3665). Обр. 4 в. Под ръба на устието, който е плосък, неравен и силно издаден, се намират две вдлъбнатини. Тя е с конусообразно тяло с дъно, вдлъбнато навътре и силно удължена шия.

4. Стъкленаца от синкаво прозрачно иризирано стъкло с размери 0,12×0,38 м (инв. № II 3666). Обр. 4 б. Тя има плосък, силно издаден ръб на устието, конусообразно тяло, вдлъбнато навътре дъно и удължена в горния си край разширена шия.

5. Стъкленаца от синкавозелено прозрачно иризирано стъкло с размери 0,148×0,04 м (инв. № II 3667). Обр. 4 г. Тя има устие, което завършва с плосък ръб, конусообразно тяло, слабо вдълбано дъно и удължена шия, разширена в горния си край.

6. Лампичка от червеникава глина с размери 0,02×0,08 м, диаметър на диска 0,055 м. Част от диска е отчупена (инв. № II 3668). Обр. 5 а. Тя е с конкавен диск, който е бил украсен с релефни изображения, сега отчупени. Раменете са отвесни, фитилникът малък, а дръжката е заоблена и висока.

7. Лампичка от червеникава глина с размери 0,025×0,08 м, диаметър на диска 0,06 м.

¹ Изказвам благодарност на Д. Ил. Димитров, научен сътрудник при Варненския археологически музей, който прибра находките.

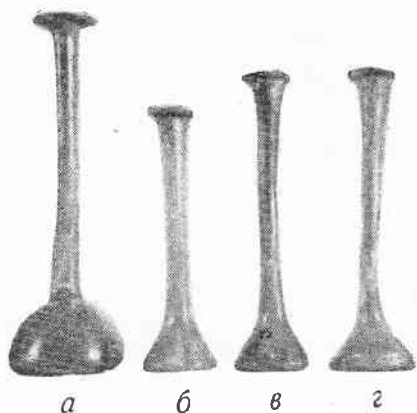
3 Съд от глина
Vase en argile

Отчупена е част от диска (инв. № II 3669). Обр. 5 б. Дискът на лампата е бил украсен с релефни изображения, сега отчупени. Той е ограден с пояс, върху който се намират релефни неясни изображения. Раменете ѝ са отвесни, дъното плоско, фитилникът малък, дръжката висока и заоблена

8. Зърно от огърлица от стъкло с жълтеникъв блясък, по повърхността му златен варак с размери — дължина 0,23 м, диаметър 0,01 м (обр. 2 б). То има цилиндрична форма и два дълбоки жлеба по дължината на тялото.

В един от гробовете е бил намерен и златен медальон, окачен на златна верижка. Върху него се е намирало изображение на мъж.¹

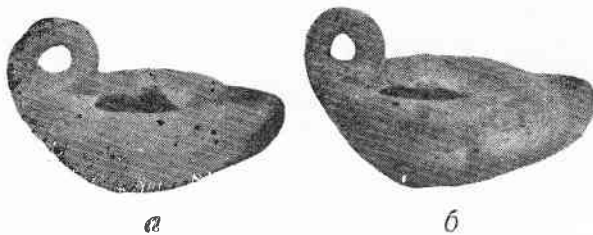
Освен гореизброените глинени съдове от този некропол произхождат и голям брой фрагменти от тракийска керамика.

4 Стъкленици
Verroteries

Стъклениците, чашата от глина и огърлицата от стъклени зърна са били купени вероятно от близкия Дионисопол. Всред находките от некропола край с. Оброчище голям интерес представлява бронзовата торква. Нейната украса е характерна за траките, а и самата тя е била украшение, което се е носело от траките². Това ни дава известно указание за етническата принадлежност на погребаните в този некропол. По всяка вероятност голяма част от тях са били от тракийски произход. Този некропол според намерената в един от гробовете монета на Юлиан може да се датира в края на III и началото на IV в. на н. е.

2. Каварна. През 1955 г. след пороен дъжд е бил открит случайно античен гроб по пътя от г. Каварна за пристанището, над Хюснювата

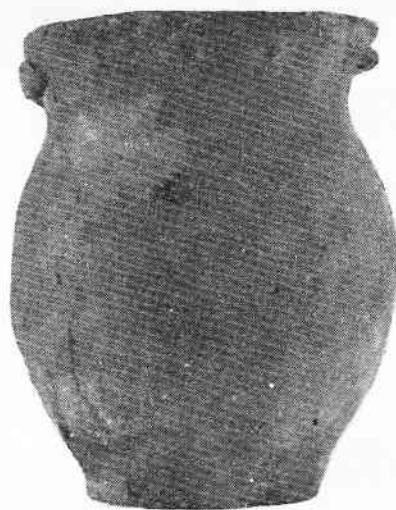

5 Лампички от глина
Petites lampes en argile

чешма. Той бил ограден от страни и покрит отгоре с плочи от местен варовик. В гроба бил намерен следният инвентар.

1. Гърне от сива глина, примесена с натрошени мидени черупки, високо 0,17 м и диаметър на устието 0,13 м. Липсват части от устието. Тялото на съда е напукано по дължината си. По повърхността му се забелязват следи от загладване (инв. № II 3706). Обр. 6. Тялото на съда има яйцевидна форма. Ръбът му е слабо издаден навън и е отсечен остро и неравномерно. Под него се намират четири хоризонтални издатъка, по повърхността на които са направени вдлъбнатини с долната част на палеца. Съдът е работен на ръка и неравномерно изпечен.

2. Чаша от сива глина, примесена с натрошени мидени черупки глина, висока 0,065 м

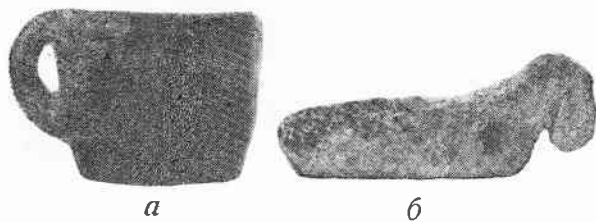
6 Гърне от сива глина
Pot en argile grise

и диаметър на устието 0,08 м. Липсват част от тялото и дръжката. По повърхността на съда се забелязват следи от загладването (инв. №

¹ Намервачът не предаде медалиона в музея.

² В. Миков, Тракийски накитни предмети от V—IV в. пр. н. е., ИАИ, XVII, стр. 146 и сл.

П 3707) Обр. 7 а. Съдът има форма на пресечен конус. Дъното е плоско, ръбът на устието е заоблен. Дръжката според очертанията на

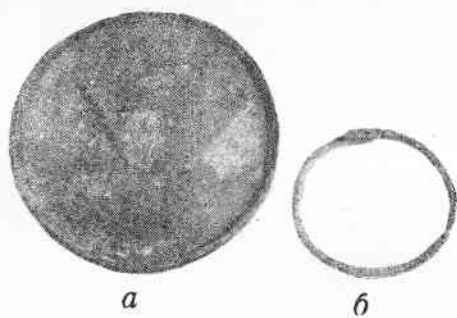
7 а) чаша от глина; б) светилник
а) *bol en argile*; б) *chandelier*

основата ѝ е била малка и заоблена. Съдът е работен на ръка и недобре изпечен.

3. Гривна от бронз с диаметър 0,049 и 0,052 м и дебелина 0,3 м (обр. 8 б.) Тя има елипсовидна форма. Изработена е от объл тел. Краищата ѝ са надебелени, имат квадратно сечение и по-върхността им е украсена с тесни релефни пояси.

4. Съд от сива глина, недобре пресята, при-месена с натрошени мидени черупки с размери 0,05×0,13 м (инв. № П 3708). Обр. 7 б. Той има продълговата форма, а дъното елипсовидна. Единият му край е притиснат и се е получила празнина с полукръгла форма, която наподобява фитилник на лампа. Другият му край е удължен във форма на плосък продълговат издатък-дръжка. По повърхността, отвън и отвътре на полукръгла празнина се намират черни петна от сажиди, което ни дава основание да приемем, че съдът е служил за светилник. Той е работен на ръка и изпечен в обикновена пещ.¹

5. Лампичка от червеникава глина с размери 0,03×0,075 м, диаметър на диска 0,055 м. Липсва част от фитилника (инв. № П 3704).

8 а) огледало; б) гривна
а) *miroir*; б) *collier*

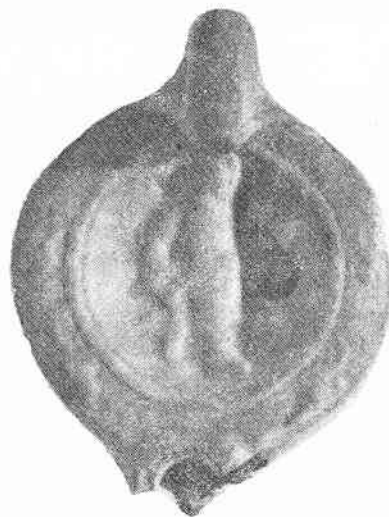
Обр. 9. Дискът на лампата е конкавен, като отворът за наливане на маслото е поставен встрани. Върху диска се намира релефно изображение на гладиатор, секутор, обърнат надясно, с правоъгълен голям щит пред тялото и с къс меч в дясната ръка. Дискът с ограден с релефен кръг и плосък пояс с релефни украси. Лампата има отвесни рамена, малък

фитилник и обла висока дръжка. Тя е била потопена в червеникав лак, който е покрил само диска и дръжката и е потекъл по рамената и фитилника.

6. Огледало от бронз с диаметър 0,09 м (инв. № П 3705). Обр. 8 а. То е кръгло, плоско и с ръб по края.

Огледалото и гривната показват, че в този гроб е била погребана жена, а ако се съди по малките размери на гривната, вероятно младо момиче. Единственият предмет всред тези находки, който се поддава на датиране, е лампичката, която може да се датира най-късно в III—IV в. на н. е. Към същото време можем да отнесем и цялото погребение.

През 1954 г. до самата Хюснюва чешма пак случайно при копаене на бяла пръст е бил открит подобен гроб с богат инвентар. В него били намерени две римски лампички, стъкле-

9 Лампичка с изображение на гладиатор *△ Petite lampe avec la représentation d'un gladiateur*

ница с поставена в нея вотивна пръчка от стъкло, на върха на която се намира гълъбче, глинени съдове и др., които могат да се датират също в III—IV в. на н. е. Около мястото, където бе намерен гореописаният гроб, се е простирали късноримският некропол на град Бизоне, който се е намирал на високата тераса Чаракмана до пристанището на гр. Каварна. Тези части от некропола, които са по-близо до пристанището, се датират в V—VI в. на н. е., а гробовете, които се намират около Хюснювата чешма — в III—IV в. на н. е.

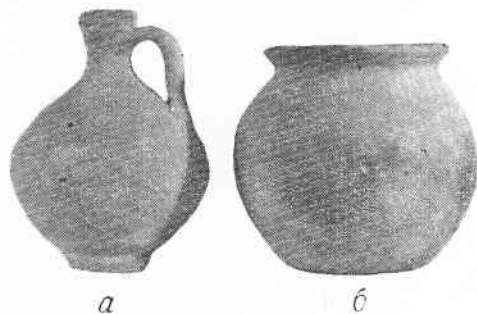
3. *Коритен, Толбухинско*. На 4 км източно от с. Коритен, Толбухинско, в м. Къшлъкулак през 1959 г. кооператорите на Обединеното трудово кооперативно земеделско стопанство на селата Коритен, Добрин и Абрит при изкопи

¹ За подобни съдове вж. Г. Тончева, Сондажни разкопки край блатото Тузлата, ИВАД, IX, 1953, стр. 122, обр. 150.

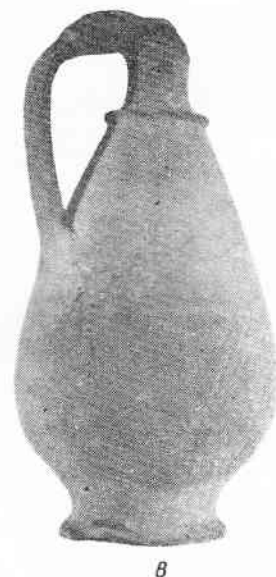

10 Общ изглед от мястото на находките
от с. Коритен Δ *Vue générale de l'em-
placement des trouvailles du village Koriten*

за малък язовир попаднали на античен некропол (обр. 10). В разстояние на един месец тук били открити повече от четиридесет гроба на дълбочина 1,2—1,5 м от повърхността и на разстояние един от друг на 1—1,5 м. По думите на кооператорите във всеки един гроб се намирили по 2—4 глинени съда, лампички и винаги по 3—4, а в някои случаи и по 30—40 монети.

11 а) съд; б) гърне от глина
a) vase; б) pot en argile

12 а, б, в) гърнета от глина
a, б, в) pots en argile

Тези гробове, които можахме да видим, след като бе съобщено за находките, бяха ориентирани изток — запад и имаха размери $1,8 \times 0,60$ м. Погребенията са ставали чрез трупополагане, тъй като край тях се намериха в голямо количество разхвърляни и разтрошени човешки кости. Голяма част от находките били взети от кооператорите. Тази част, която можахме да приберем във Варненския археологически музей, описваме по-долу.

По думите на намервачите в един и същ гроб били намерени следните предмети:

1. Гърне от червеникава глина, недобре пресята, високо 0,13 м, диаметър на устието 0,10 м (обр. 11 б). Устието му завършва със силно издаден и заоблен ръб. Тялото му е с кълбовидна форма със силно вдълбано навътре дъно с пъпковиден издатък в средата.

2. Два фрагмента от гривна от тъмносино стъкло с размери: а) $0,07 \times 0,09$ м и б) $0,05 \times 0,09$ м от лицевата си страна тя е заоблена, а от вътрешната — плоска.

Освен тези два предмета в гроба са били намерени и 14 бронзови монети, които се разпределят, както следва: Аврелиан (1 бр.); Диоклетиан (3 бр.); Константин Хлор (2 бр.); Максимилиан (1 бр.); Лициний баща (3 бр.); Константин II (4 бр.); неопределена (1 бр.).

Това погребение според монетите, които били намерени в гроба, може да се датира към средата на IV в. на н. е.

В друг гроб били намерени следните предмети:

1. Гърне от сива глина, високо 0,12 м и диаметър на устието 0,125 м (обр. 12 а). Тялото му има форма на пресечен конус. То е с широка шия, устието на която завършва с цилиндричен, издаден навън ръб. Гърнето има две срещуположни малки плоски дръжки.

2. Пръстен от бронз с диаметър 0,018 м, счупен на две. Той е изработен от тънък, заоблен тел.

3. Гривна от бронз със слаби следи от позлатяване по повърхността ѝ с диаметър 0,076 (обр. 13 в.) Тя е направена от заоблен тел. Краищата ѝ са изгънени и минават един над друг, като единият край е завит спиралообразно.

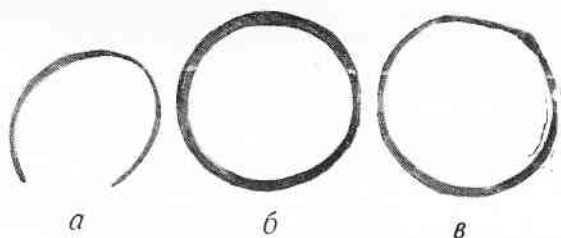
4. Гривна от бронз с диаметър 0,065 м. От нея липсва малка част (обр. 13 а). Тя е изработена от плоска дебела пластинка с жлеб в средата.

5. Гривна от тъмносиньо непрозрачно стъкло с диаметър 0,073 м и дебелина 0,003 м (обр. 13 б). От вътрешната си страна тя е плоска, а от лицевата е набраздена от релефна украса.

6. Апликация от тоалетно сандъче или кутия от бронз с размери $0,075 \times 0,06 \times 0,012$ м (обр. 14). Тя е изработена от дебела пластинка. Изобразява глава на медуза, обърната напред,

14 Апликация — глава на медуза
Appliques — tête de méduse

13 а, б, в) гривни
а, б, в) bracelet

с отворена уста. Косата ѝ е вчесана на път по средата и в краищата си е завита във форма на опашка на змия. Над челото ѝ, в косата, се намира седемлистна розета, а от двете ѝ страни по едно крилце.

7. Прешлен за вретено от ябълката на раменната или бедрената кост на животно. Ябълката е срязана наполовин с трион, като е отнета и горната ѝ част и по този начин прешленът е получил форма на пресечен конус с размери: височина 0,017 и диаметри 0,027 и 0,047 м. За да служи като прешлен, през средата е пробито кръгло отворстие (обр. 2 в).

Освен тези предмети в гроба били намерени 34 монети, които се разпределят, както следва: Константин Велики (25 бр.), Константин II (8 бр.); Лициний син (1 бр.).

В този гроб по всяка вероятност е била погребана жена. Според намерените монети погребението може да се отнесе към първата половина на IV в. на н. е.

По всяка вероятност също от един гроб произхождат и следните предмети:

1. Лампичка от светлокафява глина с размери $0,045 \times 0,09$ м, диаметър на диска 0,08 м. Дръжката и част от фитилника са отчупени (обр. 1 а). Отворът за наливане на маслото е голям, плещите са заоблени. В единия край на лампата се намират разположени един до друг три малки фитилника. Дъното ѝ е плоско.

2. Пряжка от колан от бронз с размери $0,078 \times 0,055 \times 0,002$ м. Част от нея е правоъгълна, а друга част — триъгълна. Лицевата ѝ повърхност е украсена с кръгчета и в тях вдълбани точки.

3. Съд от сива глина, висок 0,21 м и диаметър на устието 0,13 м. Липсва част от устието (обр. 12 б). Тялото му има форма на пресечен конус и по ширината си е украсено с плитки релефни пояси. Плещите му са заоблени, а шията му е широка, към устието стеснена. Устието завършва с издаден навън объл ръб. В единия си край то е притиснато за по-лесно

15 Умбо от щит
Umbo d'un bouclier

изливане. Под този улей шията е слабо издута. Дъното на съда е плоско, с пъпковиден издатък в средата.

Освен тези находки от некропола край с. Коритен произхождат и следните предмети, за които не може да се каже дали са от един и същ гроб, нито пък с какви други предмети са били намерени:

1. Съд от добре пресята сива глина с размери $0,30 \times 0,15$ м. Липсват част от устието и дъното (обр. 12 в). Тялото има форма на пресечен конус, по който едва се забелязват плитки релефни пояси. Шията е сравнително къса и с релефен пояс в основата си. Устието завършва със силно издаден плосък ръб. Дъното е вдлъбнато в средата. Дръжката е плоска, в средата от лицевата страна надбелена. Върху нея до устието се намира правоъгълно надбеляване, което е украсено с пет тесни плитки жлеба.¹

2. Съд от жълтеникавокафява глина с размери $0,16 \times 0,13$ м (обр. 11 а). Той е с кълбовидно

с полусферична форма и с широк и плосък ръб в основата си. Върху него се намират четири срещуположни малки отвърстия, през които са минавали гвоздейчетата, с които то е било прикрепено към щита.

2. Пет пластинки от желязо с размери: а) $0,22 \times 0,015 \times 0,02$ м; б) $0,18 \times 0,15 \times 0,02$ м; в) $0,125 \times 0,013 \times 0,02$ м; г) $0,11 \times 0,014 \times 0,062$ м; д) $0,11 \times 0,015 \times 0,03$ м и е) $0,04 \times 0,015 \times 0,09$ м

(инв. № II 447). Обр. 16. Те са плоски и правоъгълни. По повърхността им се намират гвоздейчета, с които били прикрепвани към щита.

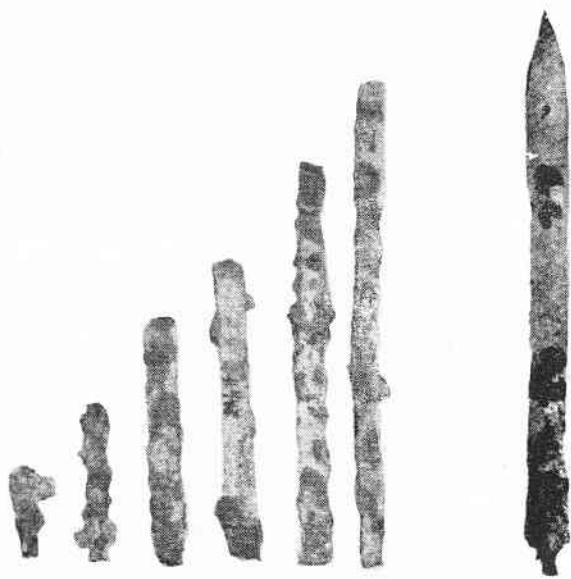
3. Меч от желязо с размери: дължина 0,545, ширина 0,037 м и дебелина 0,03 м (инв. № II 448). Обр. 17. Той е плосък, правоъгълен, заострен от двете си страни. Острият му връх има форма на равнобедрен триъгълник. Долният му край, който е бил втикнат в дървена дръжка, е стеснен и надбелен.

4. Съд от червеникава глина с размери: височина 0,45, ширина 0,30 м, диаметър на дъното 0,09 м. Част от ръба на устието е отчупена (инв. № II 446). Обр. 18. Тялото му е във форма на пресечен конус. Плещите му са заоблени. Върху тях се намират два слабо изпъкнали релефни пояса. Шията е къса, към устието се стеснява и завършва с малък, заоблен ръб. В основата на шията се намират три слабо изпъкнали релефни пояса. Дръжката е силно извита, плоска. По дължината ѝ се намира силно издаден, плосък в горния си край ръб. Дъното е малко, плоско, слабо вдлъбнато, с пъпковиден издатък в средата. Този съд може да се датира в III—IV в. на н. е.

Според съда, намерен при скелета, който се датира в III—IV в. на н. е., можем да отнесем и цялото погребение към това време.

На североизток от селото се намират още четири тракийски могили, а до тях в м. Тарничево — останки от старо селище. Според керамиката, която се намира в изобилие на повърхността му, то може да се датира във II—IV в. на н. е., което не противоречи на нашето датиране на могилното погребение.

¹ Т. Иванов, Принос към проучването на античния град при Чомаковци, Изследвания в памет на Карел Шкорпил, София, 1961, стр. 268, обр. 15 и посочената там литература.

16 Пластинки от желязо от щит Δ *Lamelles de fer d'un bouclier*

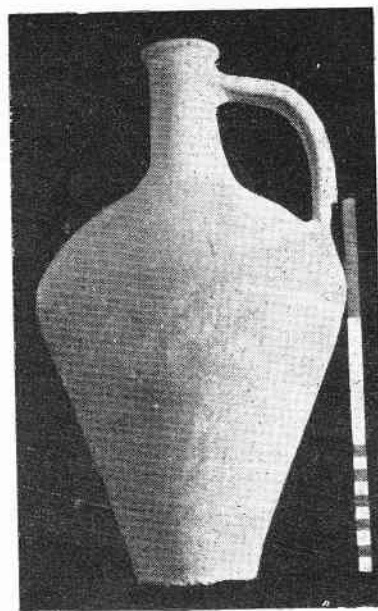
17 Меч от желязо *Epee en fer*

тяло, с плоско дъно на ниско столче. Шията му, която към края си се разширява, има по средата си релефен пояс. Дръжката е извита, малка и с жлеб по средата.

На запад от този некропол на висока тераса, стръмна от изток, бяха открити следи от старо селище. Според керамиката, която се откриваше по повърхността му, то може да се датира от римската и от късноримската епоха. По всяка вероятност новооткритият некропол е принадлежал на това селище. Според намерените в гробовете монети некрополът може да се отнесе към III—IV в. на н. е.

4. С. Снежина, Варненско. През м. март 1959 г. при строеж на мост било открито погребение чрез трупополагане в югоизточната част на една могила. Изглежда, че трупа е бил положен направо в земята, без гробът да е бил ограден с камъни или пък да е била построена гробница. При горната част на скелета е бил открит глинен съд, а малко по-надолу меч и шито от щит, които описваме по-долу.

1. Умбо от щит от желязо с размери: височина 0,055 м, диаметър 0,18 м. Отчупена е част от ръба (инв. № II 447). Обр. 15. То е

18 Съд с една дръжка *Vase à une seule anse*

Новооткрити амфорни печати във Варна

Ана Балканска

При разкопките на антични селища много често се натъкваме на фрагменти от остро-дънни амфори, които са служили като амбалаж за презморския транспорт на вино и дървено масло. Особено значение като първокласен исторически източник имат амфорните дръжки, които носят печати. Тяхното проучване ни дава ценни данни за търговските връзки в античността, за икономическото развитие на прочути търговско-производителни центрове като Тасос, Родос и др., както и на редица области и центрове по периферията на античния свят. През последните години е натрупан огромен материал от цели и фрагментирани амфори и амфорни печати от разкопките на Тасос, Делос, Атина, античните градове по Северното Черноморие, Истрия в Румъния и др. Въз основа на този материал се съставят корпуси, публикуват се редица изследвания върху развитието на типовете амфори, произвеждани в различни центрове, разработва се хронологията на този вид керамика. Това дава възможност на някои специалисти да пристъпят към по-пълна и задълбочена интерпретация.¹ У нас през последните 15 г. са открити масово амфори и амфорни печати при разкопките на Аполония (1946—1949),² Севтополис (1948—1954)³ и Месемврия.⁴ Досега обаче най-голямо коли-

чество са намерени в античния Одесос (Варна) и близките антични градове Дионисопол (Балчик) и Бизоне (Каварна).⁵

При разкопките на римската баня във Варна през 1960 г. са⁶ били открити (не в културен пласт) печати върху дръжки от елинистическата епоха, които произлизат от Тасос, Родос и Синопе. По-голямата част от тях са доста повредени — изпочупени или силно изтрити, а 2 напълно нечетливи. В добро състояние са запазени само 4 печата. Ние се опитахме да установиме типа и местопроизхода на печатите, да допълним надписите върху тях и да ги датираме.

¹ И. Б. Брашинский, Успехи керамической эпиграфики, СА, 1961, II, стр. 293 и сл.

² Т. Иванов, Керамиката от некропола на Аполония, РП, II, 1948, стр. 44 и сл.; Аполония (под печат).

³ А. Балканска, Търговски връзки на тракийския град Севтополис, VI международна конференция за антични изследвания в Пловдив (под печат).

⁴ Разкопките продължават, материалите не са издадени.

⁵ К. Шкорпил, Печати върху амфори от Черноморското крайбрежие, ИАИ, VIII, 1934, стр. 24 и сл.; М. Мирчев, Амфорните печати от музея във Варна, София, 1958. Досегашните публикации са върху печатите, амфорите не са издадени.

⁶ Г. Тончева, научен сътрудник при Варненския музей и ръководител на разкопките, ми предостави тези печати да ги публикувам, за което ѝ изказвам благодарност.

1 Амфори от Родос
Amphores découvertes à Rodi

1. Дясната половина от тасоски печат: запазена част от емблемата — задната част на животно (жаба?), окончанието на етникона и на личното име на износителя — собственник на търговското предприятие. Окончанието-*πολις* е много рядко за тасоските имена.¹ Този екземпляр принадлежи към типа тасоски печати, който намира широко разпространение от края на IV и през III в. пр. н. е. (обр. 2₁).

- - -] *πολις*
[*Θασίων*]

Към ранната елинистическа епоха принадлежат и 4 амфорни печата от Родос. Подпечатването на родоските амфори започва в края на IV в. пр. н. е. Родоските печати се датират предимно според името на епонима, което се съдържа в надписите на голяма част от тях,² както и по формата на дръжката, която се различава при трите основни типа родоски амфори: I тип — от края на IV в. пр. н. е., II тип — от края на III в. пр. н. е., III тип — от I в. пр. н. е. (обр. 1₁₋₃).³

2. Част от родоски печат: има правоъгълна форма, без емблема, с двуреден надпис, който се състои от името на епонима с предлога *ἐπὶ* и името на износителя⁴ (обр. 2₃). По формата на дръжката той се отнася към най-ранния тип родоски амфори с печати — от края на IV в. пр. н. е. (обр. 1₁).⁵

Ἐπὶ Α [- - -
- - - Ε] ὕργον.

3. Част от родоски правоъгълен печат: вляво личи емблема, която изобразява слънцето. Надписът е двуреден, нечетлив (обр. 2₄). Извивката на амфорната дръжка е леко заоблена, което датира и този печат в края на IV в. пр. н. е.

4. Печат върху дръжка със същата форма, характерна за родоските амфори от края на IV в. пр. н. е. Формата на печата не е запазена. Личат само отделни букви (обр. 2₅).

- - -] *εσ* [- - -
- -] *τρατ* [- - -]

5. Силно изтрит печат върху дръжка от същия тип родоски амфори от края на IV в. пр. н. е. Формата на печата не е запазена, личат само отделни букви (обр. 2₆).

- - -] *παρ*-
[- - - - -]

6. Кръгъл родоски печат: емблема наров цвят. Надписът съдържа името *Καλλικρατίδας* и названието на месеца *Συννθιος* (март—април) от родоския календар (обр. 2₇). По този начин чрез името на епонима и названието на месеца върху родоските печати е означена датата на разливането и сорта на виното⁶ с търговска цел — да се рекламира и гарантира износната стока. Напълно сходен печат със същото име, придружено с предлога *ἐπὶ*, е намерен в Истрия. Смята се, че *Καλλικρατίδας* е изпълнявал длъжността епоним през 220—180 г. пр. н. е. Следователно бихме могли да дати-

раме нашия печат също така към края на III—началото на II в. пр. н. е.

[*Καλλικρατίδα. Συννθίου*]

Към края на III в. пр. н. е. принадлежат и следните родоски печати:

7. Част от правоъгълен печат: надписът е разположен в три реда. На първия и втория ред е личното име, което не може да се възстанови, тъй като на това място печатът е силно изтрит. Поради това не знаем също дали то е било съпроводено от предлога *ἐπὶ* и следователно дали е име на длъжностно лице или на износителя. На третия ред е запазено окончанието на названието на месеца *Συννθιος* (обр. 3₈). Формата на дръжките ни насочва към родоските амфори тип II, който датира от края на III в. пр. н. е. (обр. 1₂).⁷

[- - - - - - -]
- - -] α.
[*Συννθίου*].

8. Правоъгълен печат седнороден надпис: както е известно, родоските амфори носят печати и върху двете си дръжки,⁸ като надписът може да продължава от единия печат върху другия. Така вторите имена често пъти намираме върху отделен правоъгълен печат, докато името на епонима и месецът са също така обособени в отделен печат. Печати с името на износителя *Φιλαινος*, какъвто е нашият случай (обр. 3₉), са известни от Истрия,⁹ сбирките на Ермитажа¹⁰ и др. Според формата на дръжката, присъща на родоските амфори тип II (обр. 1₂), този печат датира също не по-рано от края на III в. пр. н. е.

Φιλαννίου.

9. Същият тип родоски печат (обр. 3₁₀): формата на дръжката обаче отговаря на тази при родоските амфори тип III — от I в. пр. н. е. (обр. 1₃).

Ἡρακλείτου

В резултат на изследването на амфорните печати, намерени в Истрия, е установено, че в импорта в тази гръцка колония от южно-гръцките търговско-производителни центрове първостепенно място заема Синопе на малоазийския бряг на Черно море.¹¹ Материалът от

¹ A. M. Bon et A. n. Bon, Les Timbres Amphoriques de Thasos, Paris, 1957, стр. 426, N 1774.

² Ю. С. Крушкoл, Легенды родосских амфор, ВДИ, 1946, № 3, стр. 90.

³ V. Grace, The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps, Hesperia, XXII, 1953, 2, стр. 116—128, табл. 42.

⁴ Ю. С. Крушкoл, О значениях вторых имен родосских амфорных клейм. Древний мир, Москва, 1962, стр. 555 и сл.

⁵ V. Grace, цит. съч., табл. 421.

⁶ Крушкoл, Легенды родосских амфор, стр. 90 и сл.; О значениях... стр. 559, 561.

⁷ V. Canarache, Importul amforelor stampiate la Istria, Bucuresti, 1957, стр. 232, № 521.

⁸ Крушкoл, Легенды... стр. 90 и сл.; О значениях... стр. 555 и сл.

⁹ Canarache, цит. съч., стр. 266, № 651.

¹⁰ Пак там, цит. литература.

¹¹ Пак там, цит. съч., стр. 433.

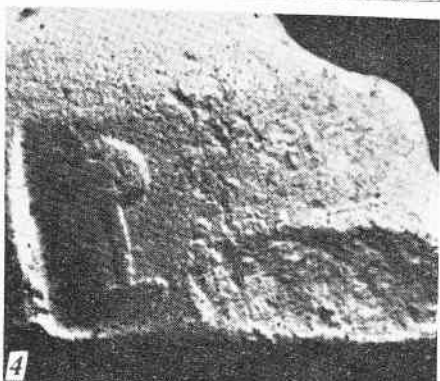
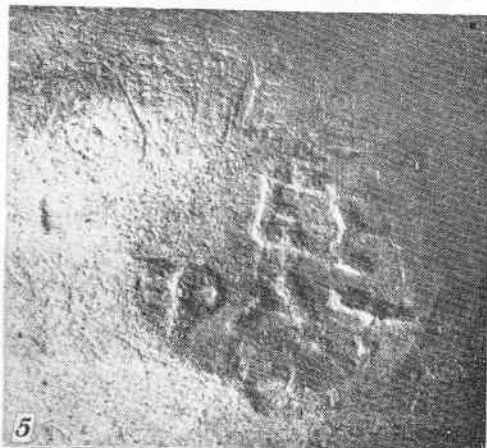
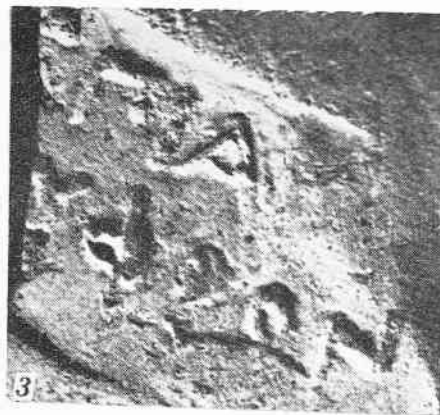
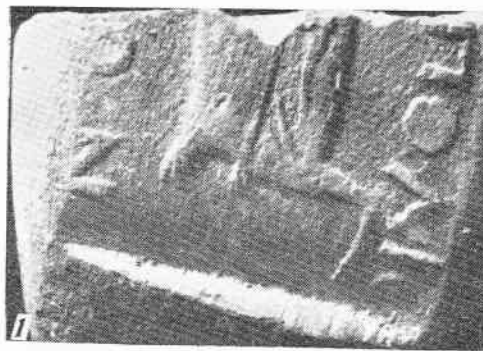
Одесос и близките градове показва, че и тук Синопе заема голям дял във внасяната в подпечатани амфори стока.¹

И трите синопски печата в находката от римската баня във Варна принадлежат на един тип, при който магистратурата е означена в началото на надписа — на първия ред. На втория ред следва личното, а на третия ред — бащиното име на длъжностното лице. При третия екземпляр на четвъртия ред е отбелязано името на износителя. Този тип синопски печати преобладава и в сбирката на Варненския музей. Той датира според установената от Б. Н. Граков хронология на астиномите от Синопе,² от началото докъм последната четвърт на II в. пр. н. е. (IV и V хронологическа група). Би могло да се предполага, че към това време се отнася най-интензивният внос от Синопе в този сектор на Западното Черноморие.

10. Част от амфорна дръжка с печат: триредният надпис, който е много изтрит, съдържа освен титлата и името на длъжностното лице и неговото бащино име (обр. 311). В списъка на собствениците имена върху амфорните печати от Синопе, съставен от Б. Н. Граков,³ на бащиното име *Ἀδηνόμων* съответствува на личното име на астинома *Μητροδόωτος*. Печатите с името на този астином Граков отнася към VI хронологическа група — 122—70 г. пр. н. е.⁴

[Ἀστυνόμων]
[Μητροδόω-]
[ο]ν του Ἀδηνόμων.

11. Правоъгълен печат: глината с примес от черни кварцови зрънца, елипсовидното сечение на дръжката, формата и големината на самия печат са характерни за амфорите от Синопе. Надписът е разположен в четири реда. Вдясно от него емблема — статуарно изображение на права човешка фигура, опряна с дясната си ръка върху колона, в лявата ръка държи неясен предмет. Надписът съдържа титлата,

2 Амфорни печати *Estampilles amphoriques*

собственото и бащиното име на длъжностното лице и името на износителя. Подобни печати с името на същия астином, но с имената на различни износители са намерени в пристанището на Каварна (ант. Бизоне)⁵ и в Истрия⁶ (обр. 312).

[Ἀστυνόμων]
Πουδεί[ου]
τοῦ Θεοφίλου.

¹ М. Мирчев, цит. съч., стр. 38 и сл.

² Б. Н. Граков, Древне-греческие керамические клейма с именами астиномов, Москва, 1928, стр. 110 и сл., стр. 183 и сл.

³ Граков, цит. съч., стр. 213.

⁴ Граков, цит. съч., стр. 192.

⁵ Мирчев, цит. съч., стр. 45—46, № 206—209.

⁶ V. Sappasche, цит. съч., стр. 139, № 323—329.

3 Амфорни печати *Estampilles amphoriques*

12. Ляв долен ъгъл на амфорен печат: личат началните букви на трите реда на надписа (обр. 313). Печатът е възстановен по аналогия на един синопски печат от варненската музейна сбирка,¹ както и на подробни печати, намерени в Истрия.² Тези печати от Синопе с името на астинома *Ἀυθεταιρίου* имат вдясно от надписа емблема — задната част на кораб.

*Ἀσ[τυνόμου]
Ἀυ[θεταιρίου]
τοῦ Ν[ουμηρίου].*

Всред амфорните печати, намерени през 1960 г. при римската баня във Варна, има и един печат с неопределен произход:

13. Правоъгълен печат без емблема: надписът е двуреден (обр. 314).

*Ἐπὶ Πολυ-
κλεις.*

Изучаването на тази малка находка от амфорни печати, които произлизат от един изолиран археологически обект на територията на античния Одесос, е част от изследванията върху амфорния материал, откриван в града и близките антични селища, а така също и в другите гръцки колонии по Западното Черноморие. Досегашните проучвания ни дават ценни данни за историческото развитие на търговските връзки и икономическите отношения между западно-понтийските градове и южногръцките търговско-производителни центрове. Както в Истрия, така и в Одесос и Бизоне и по-на юг, за което свидетелствуват амфорните печати, намерени в Бургаско,³ най-голям е вносът на стока, извозвана в подпечатани остроудни амфори, от Тасос, Родос и Синопе — големите антични центрове — износители на вино и дървено масло. Вероятно при по-нататъшните изследвания ще се установи, че в нашия сектор от Западното Черноморие търговски връзки с тези центрове са били поддържани още твърде рано, преди да бъде възприета прак-

тиката за подпечатване на амфорите, предназначени за износ (VI—V в. пр. н. е.). Съществуването на такива връзки с Тасос в края на V и началото на IV в. пр. н. е. е доказано от намерените в Аполония ранни тасоски печати.⁴ Както видяхме, в античния Одесос се откриват и ранни родоски печати — от края на IV в. пр. н. е. Търговските връзки със Синопе също имат продължително историческо развитие, т. к. синопски печати намираме дори във вътрешните тракийски пазари още през ранната елинистическа епоха (края на IV—III в. пр. н. е.).⁵

Както изглежда обаче, най-голям е бил вносът на вино и дървено масло за градовете по

¹ Мирчев, цит. съч., стр. 39, № 179.

² Сапагасче, цит. съч., стр. 108 и сл., № 218—221.

³ Т. Иванов, *Керамиката...*; Аполония; А. Алексиева, *Амфорни печати в Бургаския музей*, ИНМБ, I, 1950, стр. 45 и сл.;

⁴ Иванов, цит. съч., стр. 44 и сл.

⁵ А. Балканска, *Търговски връзки...*

тракийското Черноморие през елинистическо време. В ранния период на тази епоха (края на IV и началото на III в. пр. н. е.) в тези земи предимство има Тасос. През следващия период (III—II в. пр. н. е.) на западочерноморския пазар важно място заема и Родос. Особен интерес представят търговските връзки със Синопе, който по вноса на стока в подпечатани амфори в Одесос и близките антични градове според досега намерените материали заема трето място.

Обяснението за трайността и интензивността на тези връзки, особено по отношение на Северното Черноморие, а така също и за Северо-западното и Западното Черноморие, трябва да се търси във факта, че Синопе е бил един от най-големите доставчици на дървено масло за античния Север. Той се явява главен източник за този край от древния свят на един продукт от първа необходимост не само като храна, а преди всичко като гориво за осветление.

Праисторически селища във Врачанско

Богдан Николов

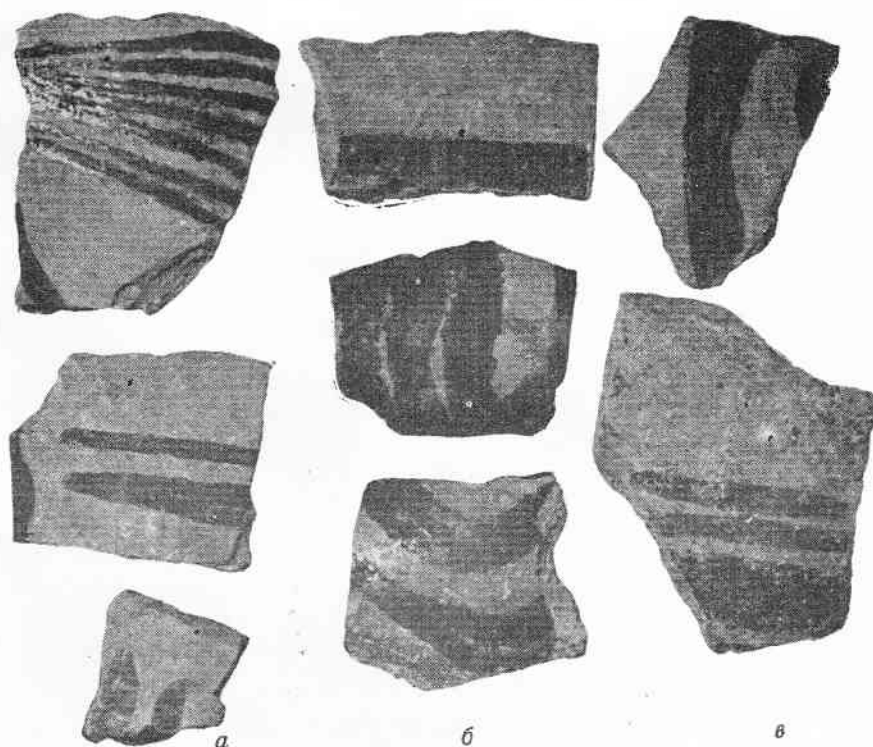
В нашата научна литература са известни сравнително малко публикации на материали от праисторически селища във Врачанско.¹ Повечето обнародвани находки са открити случайно било при разораване на земята, било при изкопи за строеж, без да са правени системни разкопки и по-задълбочени проучвания. Затова и праисторическата култура в този район на страната ни все още няма една по-пълна систематизация, което да намери своето място в археологическата литература.

Единствено праисторическото селище при с Криводол,² Врачански окръг, е разкопано през 1946 г. Публикуваните материали ни дават една по-точна стратиграфия на селището, която характеризира западната група графитна керамика и определя нейната граница на разпространение.

През последните няколко години на територията на днешния Врачански окръг при различни обстоятелства се откриха десетки селища. По намерените останки, особено керамичен материал, селищата може да се систематизират в три хронологически групи: 1) рисувана с черен орнамент керамика от ранния неолит; 2) селища с графитна керамика и с връзан орнамент, отнасящи се към каменно-медната (енеолитна) епоха, и 3) селища от бронзовата епоха.

Неолитните селища с боядисана керамика са разкрити при селата Баница, Кунино и Горна Бешовица.³

В центъра на днешното село Баница, на около 150 м източно от минералните извори, при копане пръст за насипване около банята се попаднало на праисто-

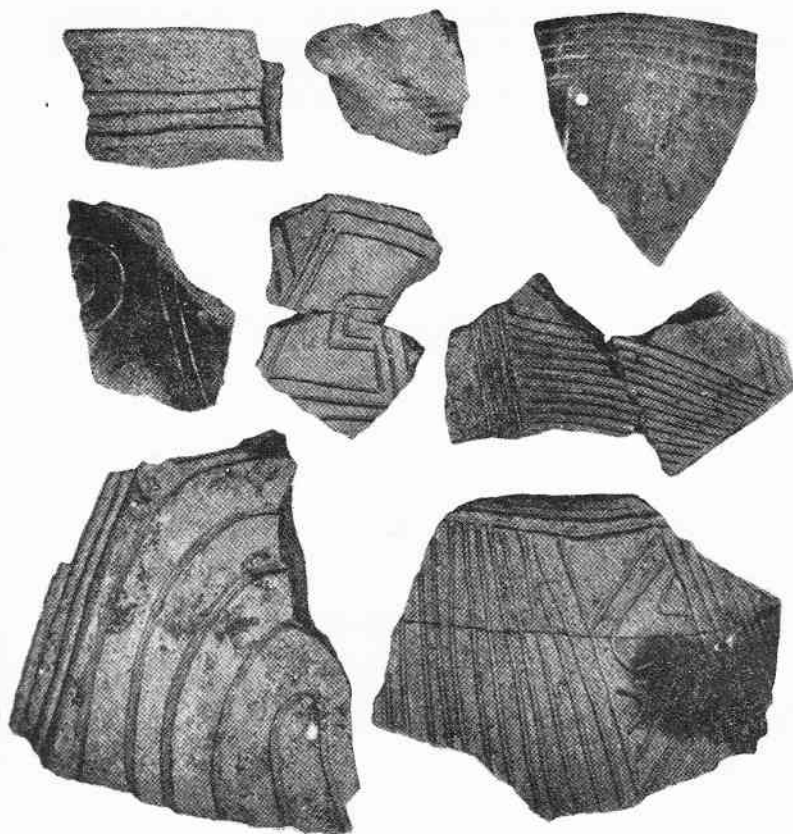

1 Късове от глинени съдове, рисувани с боя от селищата при: а) Баница; б) Кунино. $\triangle$ Fragments de vases en argile peints des sites près de: а) Banitza; б) Kunino

¹ В. Миков, Предисторически селища и находки в България, 1933.

² В. Миков, Предисторическото селище при Криводол, Врачанско, РП, I, 1948, стр. 26—63.

³ Непубликувани материали в Археологическия музей в София. Селището сега е разрушено и покрито с водите на микроязовир, западно от Г. Бешовица.

2 Късове от глинени съдове с врязана украса от селището при Кунино
Fragments de vases en argile à décor incisé des environs de Kunino

рическо селище. Културният пласт започва от дълбочина 0,40 м и достига до 1 м, под който лежат глинести и чакълести алувиални отложения. В профила на разкопаното място се намериха десетки по-късни погребения, вследствие на което пластове на селището са разбъркани. В направените изкопи откъм северната и западната страна на селището се откри еднообразен културен пласт с останки от опожарена стенна мазилка от жилища с отпечатащи от колове и пръти и много късове от глинени съдове, работени на ръка от глина, примесена с минерални частици (песъчинки) и растителни остатъци. По-големите (дебелостенни) съдове имат светлокафява или черно опушена добре загладена повърхност. Откъм външната страна от провлачване на пръстите-гладилка са запазени бразди. Известен брой съдове са снабдени с малки пъпчести дръжки, пробити с хоризонтално или косо отвърстие. Имат прав или профиливан навън устен ръб и равно кухо дъно.

Малките глинени съдчета са тънкостенни, работени от добре пречистена глина (обр. 1 а).

3 Късове от глинени съдове и фигурки с врязана украса от селището при Борован
Fragments de vases en argile et figures à décor incisé des environs de Borovan

Външната и вътрешната повърхност е старателно загладена и полирана с червена ангоба, рисувана с черни ленти.

Този вид рисувана керамика у нас е известна от долните пластове на селищата до Кремиковци,¹ Слатина и другаде из Софийско.² Срещат се подобни селища по долината на р. Искър, Струма, Вардар и др. и се отнася към старата неолитна култура. Късове от глинени съдове с рисуван черен орнамент са открити в Деветашката пещера³ и Ловешките пещери.⁴

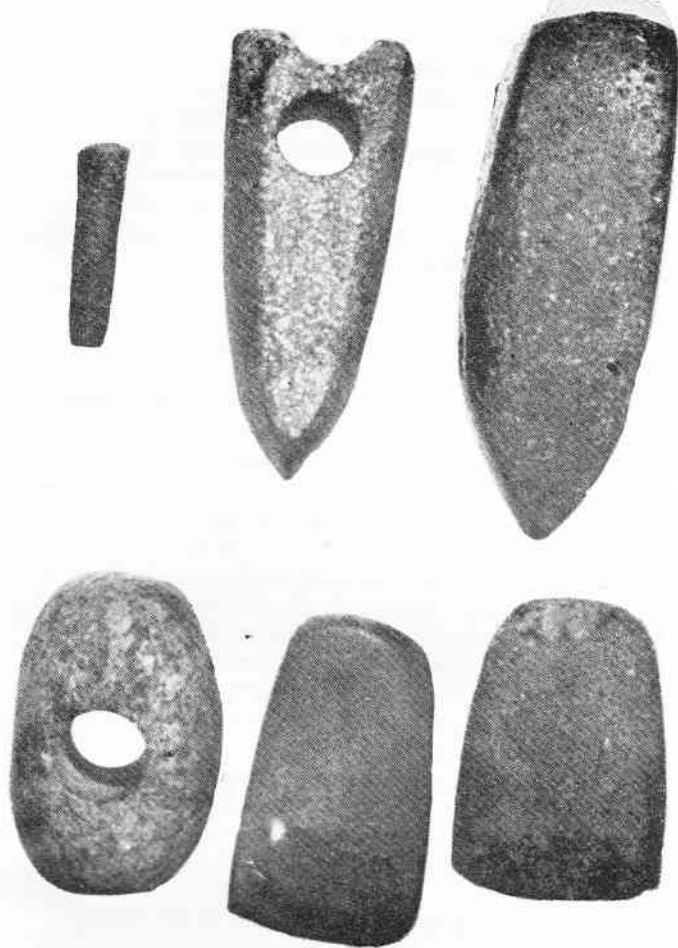
Останки от по-късна епоха в селището при Баница не бяха открити. Това даде основание да смятаме, че селището се отнася към първата половина на ново-

¹ Г. Ил. Георгиев, Из живота и културата на първите земеделско-скотовъдни племена в България. Археологически открития в България, София, 1957, стр. 33 и сл.

² Н. Петков, Рисуваният орнамент през неолита из Софийско и неговите околности, Археология, кн. 3, 1962, стр. 43—49. Посочена е останалата литература.

³ В. Миков и Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, стр. 39.

⁴ Непубликувани материали в Археологическия музей в София. Разкопки Н. Джамбазов.

4

Каменни оръдия на труда от селището в м. Липчовец при с. Борован *Outils en pierre de la localité Lipčovec près de Borovan*

каменната епоха, след което животът бил преустановен.

Селището при Кунино е разположено в местността Полето или под Присоето, на около 1,5 км югозападно от селото, зад жп. кантон. Възникнало на равнината със слаб наклон към левия бряг на р. Искър непосредствено до сладководен извор, единствен в този район, селището е разкрито при копане на пръст за насипване на новостроящото се шосе за с. Радовене. Направен е изкоп на дълбочина до 1,40 м от повърхността, где то най-горе има следи (главно керамика и покривен материал) от късно антично селище. На дълбочина от 0,60 до 1,20 м се разкриха останки от праисторическото селище (керамика, мазилка от колиби, огнища, хромели

5

Парчета от глинени съдове с врязана украса от селището при Градешица *Tessons de vases en argile à décor incisé du site près de Gradechnitza*

(мелнични камъни), бойни топки, кремъчни остриета и пр.).

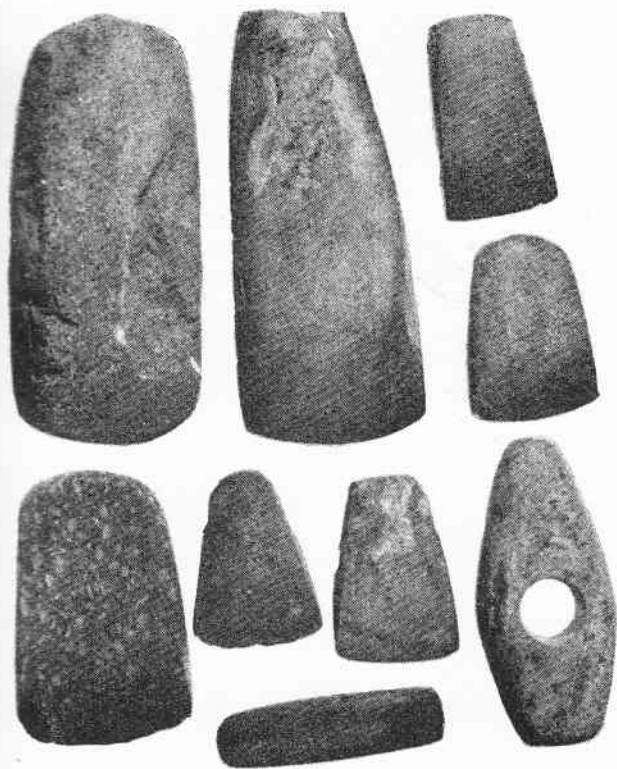
От най-долния културен хоризонт произхождат късове от глинени съдове с червена ангоба и черна боя, които по начина на изработката у мотивите на украсата си напълно приличат на тези от селището при Баница (обр. 1 б, в). Над тях се намериха парчета от глинени съдове със светлокафяв, червеникав или сивоопушен цвят. Работени са на ръка от глина с примес на минерални песъчинки. Външната им повърхност е загладена и украсена с врязани геометрични орнаменти от волути, спирали, кръгове и други мотиви (обр. 2). В горния пласт се попадна на парчета от глинена масичка с врязан орнамент, няколко каменни теслички, късове от хромели, глинени тежести за стан, костени шила, части от кремъчни ножове и пр. От околностите на с. Кунино са известни няколко селища, които имат за украса на глинени съдове същия орнамент.¹

Този вид керамика е разпространен в много селища у нас — при Мадара,² Г. Пасарел,³ пра-

¹ И. Василков, *Vicus trulensium*, ИЧД, 1958, стр. 559—561, обр. 3, 5—6; При изследване на селищата, а при разкопките на пещерите край селото до Крепостта са открити неолитни находки. За останалите неолитни селища вж. Н. Джамбазов, *Покрай Кунино*, *Турист*, 12, 1958, стр. 7.

² Г. Ил. Георгиев, *Относно датуването на праисторическото селище при Мадара, Коларовградско*, *ИАИ*, XXII, 1959, стр. 34, обр. 6.

³ Н. Петков, *Праисторически материали от разкопките при с. Горни Пасарел, Софийско*, *ИАИ*, XXII, 1959, стр. 43, обр. I.

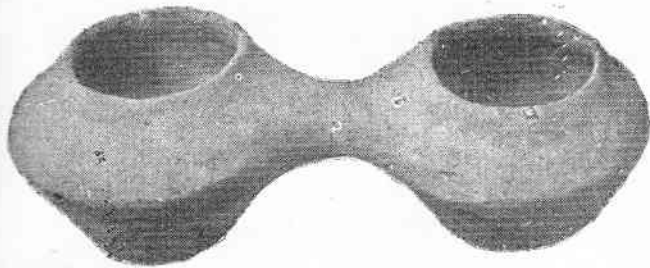

6 Каменни оръдия на труда от селището в м. Врачанка при с. Комарево
Outils en pierre de la localité Vratchanka près du village Komarevo

историческото селище в центъра на София,¹ Деветашката пещера,² Караново и се датира към каменно-медната епоха.

Следователно селището при Кунино в м. Полето е съществувало през неолита и енеолита. Това многослойно находище предизвиква особено голям научен интерес преди всичко и главно с рисувания орнамент и неговото развитие, застъпен от малък брой находкища в северните предели на Стара планина.

На 3 км североизточно от с. Борован се намира м. Лапчовец с малък полегат склон срещу едноименния извор. При оран с трактор са разкрити останки от селище: глинени съдове, украсени с врязан орнамент като този от селището при Кунино (горен пласт) (обр. 3). В южния край на селището, гдето поройната дъждовна вода е издълбала дълбоко

7 Двоен глинен съд от праисторическото селище при с. Комарево Δ Vase en argile du site préhistorique des près du village Komarevo

до 0,70 м, се разкриха останки от подобно селище. При разчистване на опожарената стенна мазилка в основни на жилище намерихме няколко кремъчни стъргалки, кремъчен връх за стрела, добре запазен кремъчен нож, две каменни теслички, каменен чук с дупка, оформен, но още недопробит чук-брадва, каменен чук-брадва, счупен през дупката на две части, и в долната отново е пробита дупка за поставяне на дръжка, цилиндричен каменен прешлен, служел за основа при провъртяване на каменни брадви (обр. 4). Освен глинени съдове (късове от съдове) с врязан орнамент има и такива без украса. Последните са с добре загладена външна повърхност. Някои са снабдени с две малки дръжки или пъпковидни израстъци.

От намерените и недовършени каменни брадви се вижда, че тяхната направа е ставала на самото място край жилището. Намериха се и няколко парчета от счупени глинени масички, части от глинени фигурки (обр. 3). Последните са украсени с врязан орнамент, каквато украса имат фигурките от посочените погоре енеолитни селища, а по схематичното представяне на човешкото лице се доближават до глинени фигурки от селището при с. Криводол.³

На 1 км западно от с. Градешница върху обширна карстова тераса е разположено Градището или Калето. В югозападния край на тази местност се откриха богати находки от праисторическо селище, за което отбелязва Иван Велков.⁴

При дълбока оран с тракторен плуг и особено при разкопките за поставяне на стълбове за електропровода от различни дълбочини произхождат голям брой късове от глинени съдове, парчета от стенна мазилка, мелнични камъни и пр. Повечето от съдовете тук са големи (дебелостенни), работени на ръка от глина с примес на дребни песъчинки. Външната повърхност е загладена и украсена с врязан геометричен орнамент (обр. 5).

По украсата си и орнамента съдовете от Градешница твърде много приличат на тия от селището при Кунино, Баница и Борован.

На 1 км северно от с. Комарево в м. Врачанка се разкриха останките на друго енеолитно селище. При изкопи за направа на кооперативни сгради на дълбочина от 0,60 до 1,20 м работниците попаднаха на богат културен пласт и останки от жилища (опечена мазилка от колиби, две глинени пещи, хромелни камъни. При оглеждане профила на изкопите намерихме няколко каменни мотики, каменни теслички и един боен каменен чук-брадва (обр. 6), а също така един напълно запазен двоен глинен съд (обр. 7) и един антропоморфен глинен съд (обр. 8). Двойният глинен съд е работен на ръка от глина, примесена с дребни песъчинки, и има

¹ Т. Ил. Георгиев, Останки от първобитно селище в центъра на София, ИАИ, XXII, 1959, стр. 329, обр. 1.

² В. Миков и Н. Джамбазов, цит. съч., стр. 58—59.

³ В. Миков, пак там.

⁴ И. Велков, Градища, ГНМПл II, 1950, стр. 159.

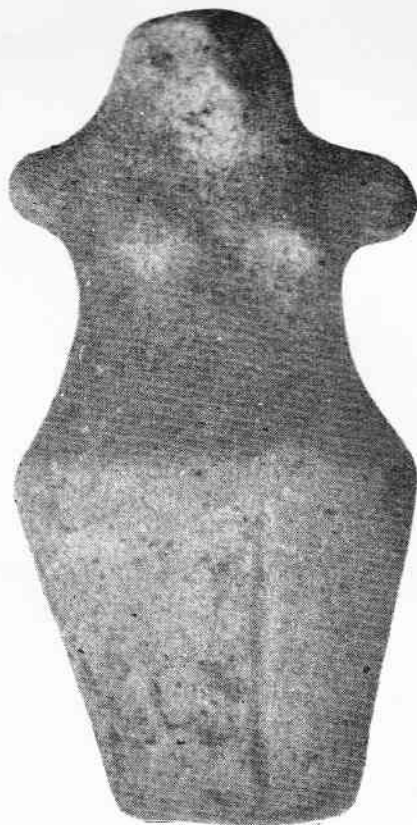
керемиденочервен цвят. Антропоморфният глинен съд има от лицевата страна същия цвят, а от обратната е кафяво опушен. Съдът представя голо женско тяло с доста схематично изразени таз и крайници.

В изкопаната пръст се намериха много късове от счупени глинени съдове, също работени на ръка от глина, примесена с дребни песчинки или растителни частици. Повечето от съдовете имат червен и сиво-кафяв цвят. Някои са украсени с врязани орнаменти, а други — с украса, получена от провличане на пръстите. Едни от съдовете са били снабдени с малки дръжки или пъпки.

При внимателните наблюдения, които имаме възможност да направим в културните пластове на праисторическите селища при Кунино, Борсван, Градешница и Комарево, не бяха открити по-късни останки, които хронологически и непосредствено да следват каменно-медната епоха. Следователно посочените тук селища са преустановили живота си през последната епоха.

Докато селищата при Кунино, Борован и Градешница, характерни с врязания си орнамент, са разположени по ниски и равни места, обикновено край извори или реки, и не са били укрепвани, из Врачанско се разкриха повече селища с графитна керамика от същата епоха, разположени на високи, естествено укрепени и неуязвими от нападения места. Такива са селищата при Криводол, Галатин и Крушовица.

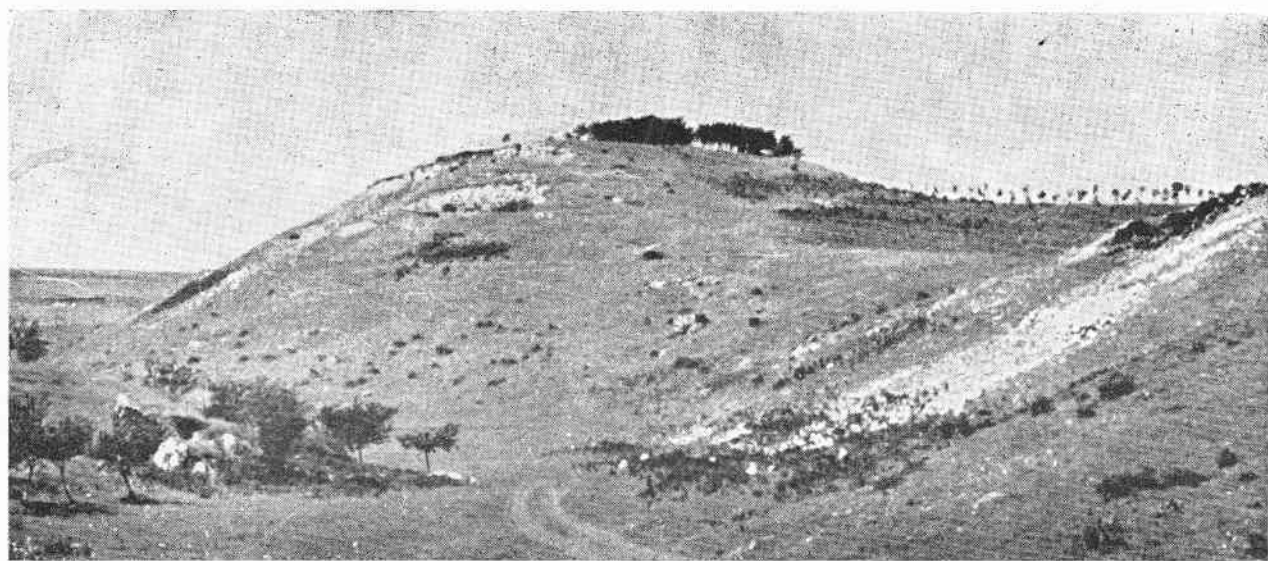
Праисторическото селище при с. Галатин се намира на 500 м южно от селото. Разположено е на височината, известна под името Чуката или Тепето. Това е една естествено укрепена скалиста височина, оградена от трите страни с долове (обр. 9). От източната страна има малка седловина, посредством която се свързва с околния скалист терен. Горната част на тази височина представлява заравнена тераса,

8 Антропоморфен глинен съд от селището при с. Комарево
Vase anthropomorphe en argile du site près de Komarevo

на която е възникнало селището. Доскоро от това селище е бил запазен каменен зид без хоросанена спойка. Сега не са запазени никакви следи.

През последните две-три години населението при вадене на камъни е разкрило значителна част от южната и югозападната част на сели-

9 Местността Текето при с. Галатин, гледана от юг
La localité dit Teketo des environs de Galatin, vu du sud

10 *Разкрит културен пласт от южната страна на селището в м. Текето при с. Галатин*
Couche archéologique mise au jour au sud de la localité Teketo des environs du village Galatin

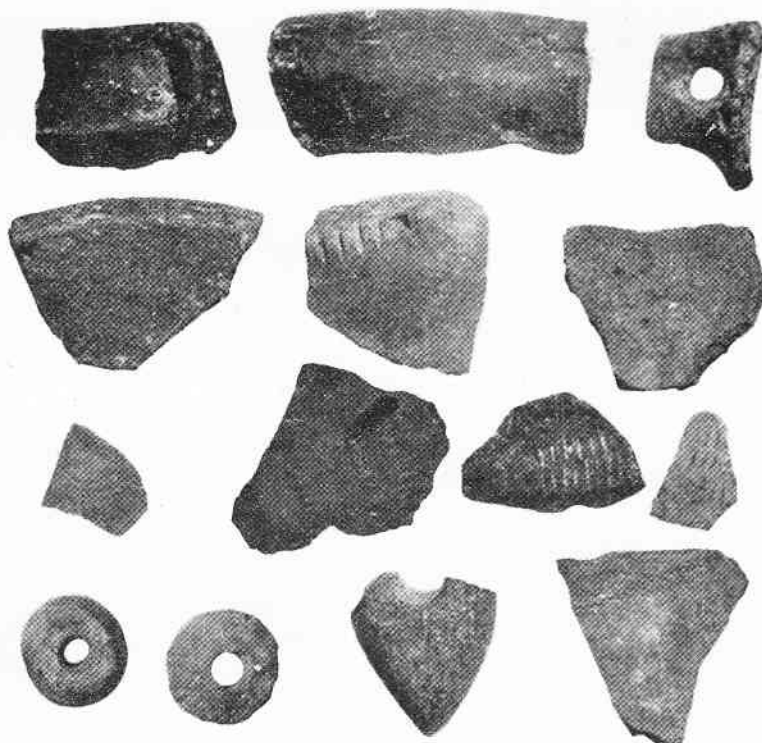

11 *Глинени съдчета от селището при с. Галатин*
Petits vases en argile du site près de Galatin

щето. След като спряхме по-нататъшното вадене на камъни от кариерата, тук можахме да направим някои научни наблюдения и да спасим от унищожаване разкритите находки. Културният пласт, който разкрихме, най-добре се очертава откъм южната страна, гдето достига дебелина 1 м и лежи непосредствено върху скалата и глинената подложка (обр. 10).

От долното селище събрахме множество късове от глинени съдове, някои рисувани с графит. Ако се съди по начина на изработката на украсата, този вид керамика у нас е добила широко разпространение, особено в селището при Криводол. В полза на това последно твърдение говорят и намерените два цели глинени съда (обр. 11).

В горното селище се откриха късове от глинени съдове, опожарена стенна мазилка от жилище, разрушено огнище и пр. Из пепелта близо до огнището са откриха три глинени съдчета с черен цвят и заоблени дъна (обр. 11). Външната им повърхност е добре загладена. Имат широки устия, от които излизат по две високи дръжки, разположени симетрично в горната част на съда. Първото съдче е високо 7 см и с диаметър на тялото 14 см, а второто — високо 6 см с диаметър 13 см. Непосредствено край тях се попадна на четири глинени тежести за стан и множество късове от счупени глинени съдове (обр. 12).

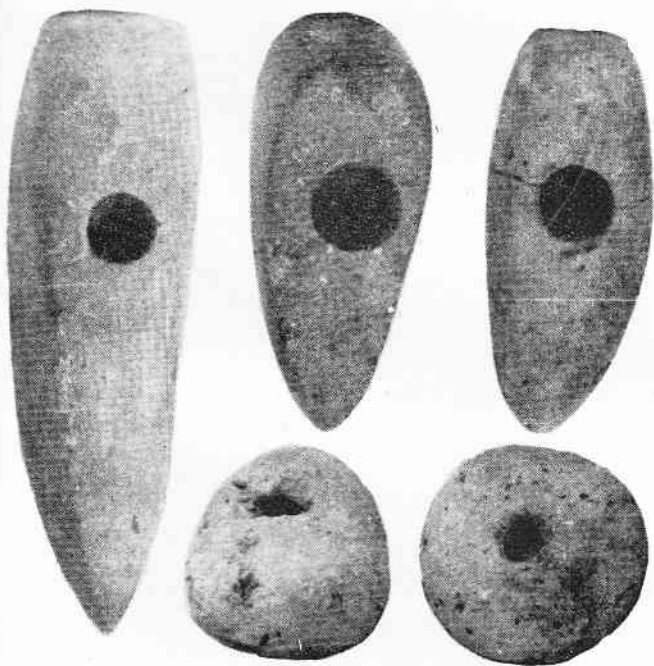
13

Късове от глинени съдове, част от каменна брадвичка и глинени тежести от селището при с. Крушовица
Fragments de vases en argile, une partie d'un petit marteau en pierre et poids en argile du site près de Krouchovitzza

При оглеждане на околността, гдето са вадени камъни, се намериха три каменни чукове-брадви (обр. 12), няколко оръдия от кост, парчета от животински и човешки фигурки и късове от глинени съдове с графитна украса, някои снабдени с малки дръжки.

На 2 км западно от с. Крушовица (бивша Оряховска околия) се издига естествено укрепено място, известно под името Борованската могила. На юг, запад и север местността е оградена от коритото на р. Скът, а от изток има малка седловина, свързана с околния терен. Горната част на Борованската могила е заравнена и има форма на неправилна елипса. В продължение на десетилетия населението е копало кариерата за вадене на камъни. По този начин е унищожена по-голямата част от праисторическото селище. В изкопите тук попаднахме на късове от глинени съдове (обр. 13). Съдовете по украсата си и по начина на изработката напълно приличат на тия от Криводол и Галатин.

Прави впечатление, че описаните селища при Галатин и Крушовица са разположени на високи укрепени места, каквото е и праисторическото селище при Криводол. Културните пластове започват от каменно-медната епоха и завършват с напластявания от първия период на бронзовата епоха. И в трите селища се срещат само графитна керамика и други културни останки, които съвпадат с културата от горните пластове на много селищни могили у нас, обитавани през същото време.

12

Каменни чукове и глинени тежести за стан от селището при с. Галатин
Marteau en pierre et poids en argile de métier à tisser du site près de Galatin

Археологическата експозиция в Новозагорския музей

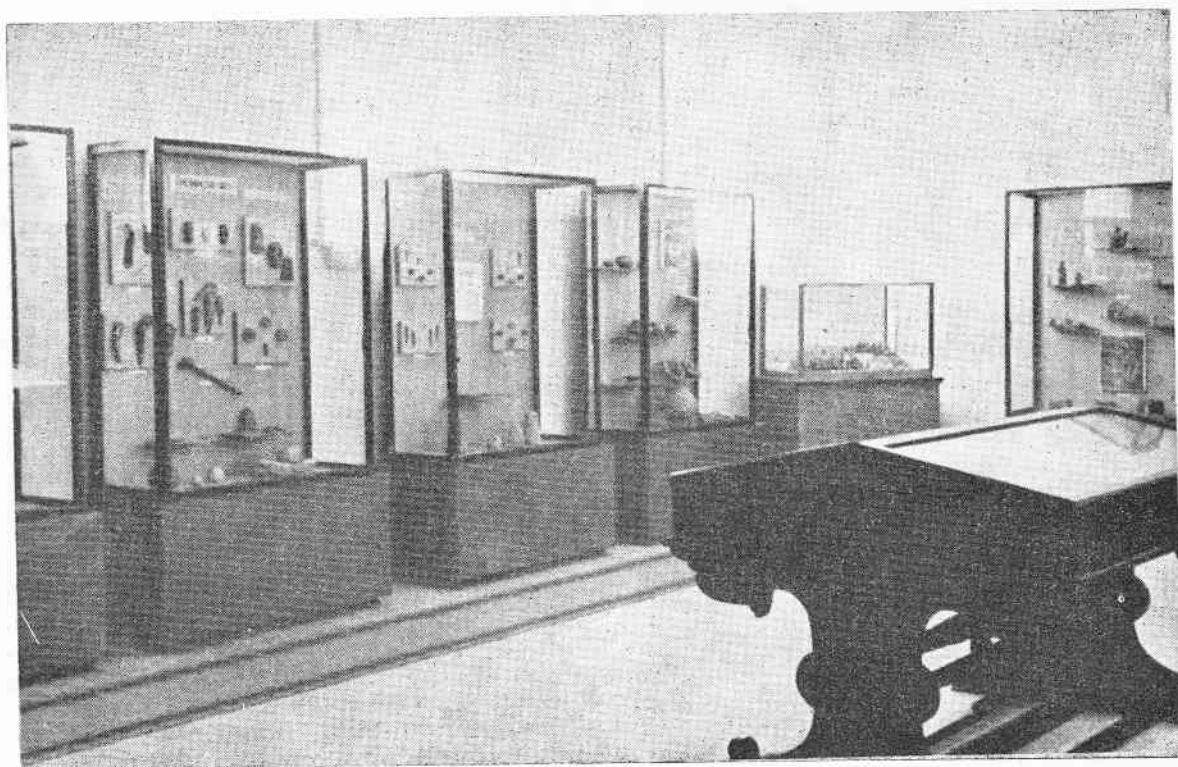
Евгения Христова

Идеята за създаване на музей в гр. Нова Загора е поставена в 1921 г. с основаване на археологическото дружество „Загоре“, чиито членове проявиха голяма любов и грижи към старините, за да ги спасят от разрушаване. И това беше съвсем правилно. Благодарение на събирателската работа Н. Койчев в своята училищна и извън училищна дейност успя да събуди интерес у учениците и ги подтикне към събиране на монети, накити и други предмети, като постави начало на историческа сбирка към гимназията.

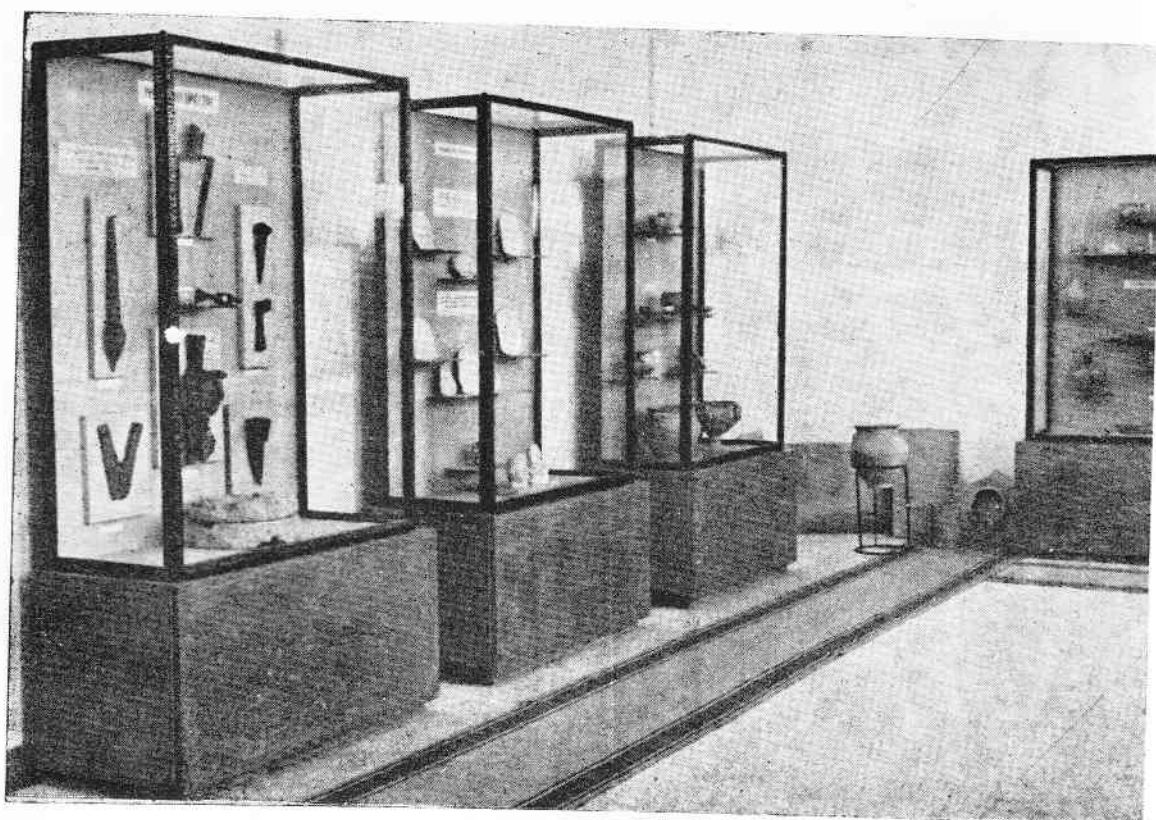
В богатата със старинни паметници Новозагорска околия през 1948 г. се създаде самостоятелно археологически музей. Обаче при малкото помещения, в което първоначално бяха

съхранявани разнообразните находки, наложи се да се построи нова специална сграда, гдето да бъде застъпено правилно развитието на културата на племената и народите, населявали този край в различните обществено-икономически формации.

Сградата бе завършена през 1960 г. и на 4 септември се откри Археологическият отдел с 1273 експоната. В салона пред първата зала на двуетажното здание е поставена карта на разпространението на много селища, надгробни могили и други находища с важно историческо значение. Посочен е римският път, минавал в северната част на района, ерkesията, средновековни укрепления, които повдигат националното съзнание на подрастващото поколение.

1 Праисторическата част на експозицията — зала 1
Section préhistorique de l'exposition du Musée de Nova Zagora — Salle

2 *Античният дял на експозицията — зала I*
Section des antiquités de l'exposition — Salle I

ние за опазване на българското минало. Отбелязано е мястото, где то са разкрити ценни колективни находки и пр. Обаче тежестта на експозицията пада върху докласовото и раннокласовото общество поради обстоятелството, че близо до Нова Загора се намират двата национални праисторически обекта — селището до с. Караново и Дипсизката могила.

От могилата до Караново, где то за пръв път у нас са направени системни в най-голям мащаб разкопки, произхождат по-голямата част от експонатите. Поставен е модел-макет на селището, което дава възможност да се направят най-общи наблюдения на разнообразната стопанска дейност — устройство на жилище, изработване на оръдия на труда и оръжия, глинени съдове и други отрасли от поминъка на населението през онова време.

Материалите са подредени хронологически по епохи, но тъй като в околността на града досега не са открити останки от човека през старата каменна епоха (палеолит), експозицията започва с новокаменната (неолитна) епоха — IV хилядолетие пр. н. е.

Върху стъклени или дървени поставки с подходящи стъклени витрини са окачени на табла или поединично находките, систематизирани по теми във всяка област на материалното производство, придружено с кратки и четливи наборни или написани на стъкло пояснителни текстове. Изложени са костени шила, игли, един сърп от еленов рог с жлеб за прикрепване на кремъчни

зъбци. Наблизо е мелничният камък (хромел) за стриване на зърнени храни, костени мотички за разораване на земята и други предмети, свързани със земеделието — основно занятие на обитателите на селището.

Отразено е гърнчарството, като на реконструкция е изобразен начинът на направата на глинени съдове. Те имат грубо загладена тъмнокафява повърхност, украсена с врязани линии, нокътни вдлъбнатинки или прищъпнати пояси. За украса са използвани и червената ангоба, рисувана с бяла материя, характерен белег за раннеолитната керамика.

Съдовете са снабдени с пъпчести пробити дръжки. В по-горните неолитни пластове са разкрити глинени съдове с тъмен или сив цвят. Имат висока шийка, цилиндрични крачета и дръжка.

По-разнообразна форма имат съдовете от каменно-медната (енеолитната) епоха — III хил. пр. н. е. Малките съдчета най-често са украсени с графитен орнамент в най-различни мотиви. Срещат се глинени съдове с врязани линии, инкрустирани с бяла паста, рисувани с червена боя и други украси. Някои съдове имат заоблени дръжки, пъпчести израстъци, чучурче, равно дъно или ниско столче.

На преден план са поставени тежести за стан, прешлени за вретено, които сочат, че през това време тъкачеството и предачеството са достигнали значителен напредък при направа на облекло, въженца за ловни мрежи и други

всекидневни нужди. Все във връзка с живота на селището са човешките и животинските фигури от глина, кост и мрамор. Особено интересно е глиненото съдче във вид на таралеж.

Каменните брадви са с пробита дупка за поставяне на дръжка. Един каменен боздуган с допълнително построена дървена дръжка е прикрепен на гърба на витрината, гдето са и брадвичките, тесличките от камък, чуковете и мотичките от еленови рога, кремъчните ножове, стъргалките, нуклеусите, бойните топки и чукалки и медната игла, клинът, свидетелстващи за една многостранна дейност. Застъпени са ловът и риболовът.

От бронзовата епоха заслужават внимание колективната находка от каменни калъпи за отливане на медни оръдия на труда, оръжия и пр. Калъпите, намерени в землището на с. Сокол, са добили широка известност в археологическата литература. Изложени са и няколко потички за топене на метала.

Откриването на желязото и неговата употреба за направа на земеделски сечива, оръжия и други предмети у нас са дело на траките. Във витрината наред с железните мотички, палешник, брадви са изложени върхове за копия, двустър меч, криви тракийски ножове и пр. Интересен и напълно запазен е бронзовият шлем. В отделна илюстрация пък е представен тракийски войн, копиран от стенописите на Казанлъшката гробница.

Подобно на други места в Новоагорския музей, който съперничи със също оригинални находки, се съхраняват оброчни плочки от разни светилища. Такива оброчни плочки са тракийският конник, изображението на трите нимфи, плод на религиозните вярвания и изкуство у старите траки.

Освен местните божества те са почитали и божества от римския и гръцкия пантеон. Показани са бюст на Хера, глава от статуя на Зевс и Аполон от римското селище до с. Караново край Нова Загора.

Сивата тракийска керамика, придобита повече от погребения, без съмнено е местно производство. Съдовете са работени на грънчарско колело и имитират формата на гръцкия кантар, аскос, амфора и пр., но има и импортирани глинени съдове, получени по пътя на икономическите и културни връзки с Егейския свят.

Бронзовата хирия, разните монети пък, проникнали във вътрешността на страната ни, са една богата съкровищница за изучаване парично-стоковите отношения на траките със съседните земи.

В експозицията е отразена епохата на римското владичество, когато край Караново, Събраново, Еленово и другаде са съществували селища, крепости, откъдето днес музеят се обогатява с нови паметници.

В първата витрина, изобразена на обр. 2, са поставени железен палешник, лемеж, мотички и и други предимно земеделски сечива.

Керамичното производство е представено чрез различни типове и форми глинени съдове: погребална урна от с. Пет могили, три колек-

тивни находки от римски съдове от селата Еленово и Събраново и Нова Загора. Заедно с тях са изложени и вносни стъклени и бронзови съдове, свидетелстващи за високото стоково производство през разцвета на робовладелския строй. В една витрина са наредени монети от разни римски императори. Огромното строителство през време на римската власт в Тракия е подчертано с тухли, керемиди, водопроводни тръби и други градивни материали.

Музеят разполага с разни находки от славянобългарската култура. Изложени са само земеделски сечива, оръдия на труда и оръжия, керамика, накитни предмети и др., които хвърлят обилна светлина върху най-ранната българска култура. Освен византийски са дадени български монети от Константин Асен, Тодор Светослав, Иван Александър и Иван Срацимир.

Втората зала, открита на 28 август 1961 г., е посветена на Дипсизката селищна могила,¹ разположена на 3 км южно от Нова Загора. Материалите, добити в продължение на шест (1952—1956 и 1958) години от разкопките на горния пласт се отнасят към първия период на бронзовата епоха. По-важните находки, които могат да бъдат използвани като пълноценен исторически източник, са групирани и подредени стратиграфски с оглед на някои предварителни изводи, които могат да се направят не само за живота на селището, а и да се обобщават резултатите от досегашните изследвания въобще.

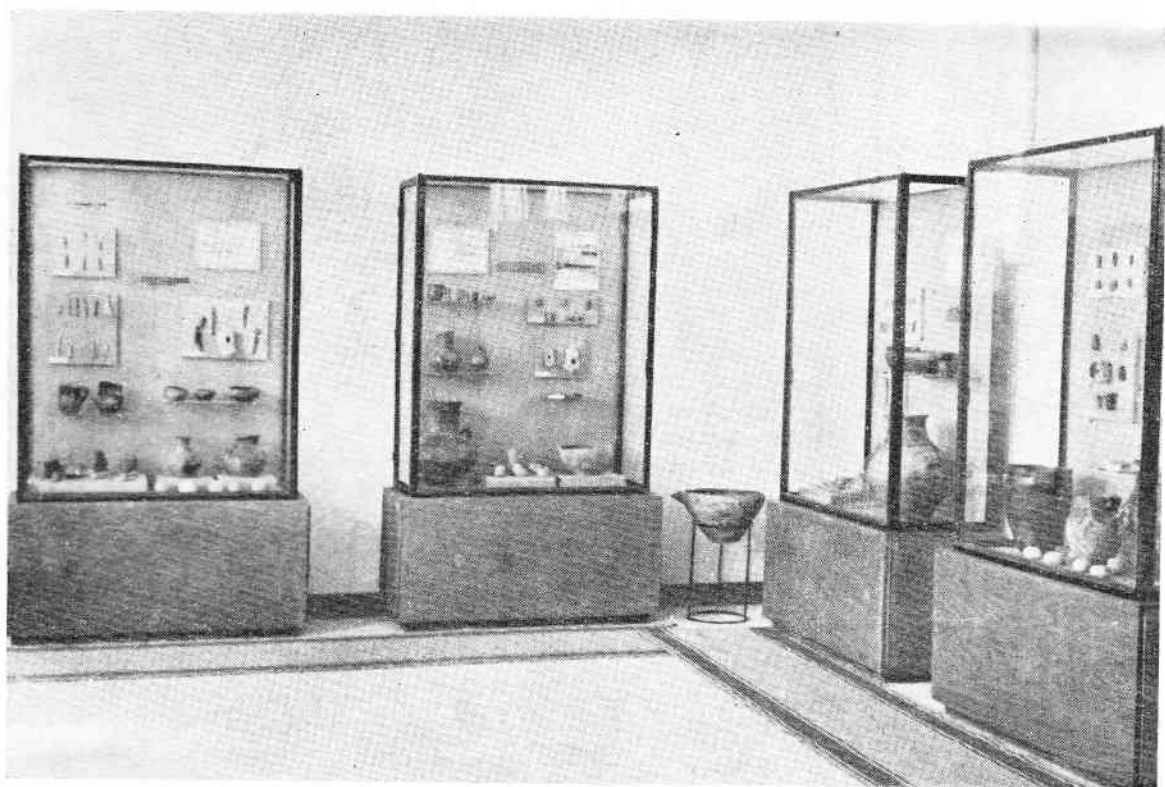
Илюстрирана със снимка е формата на основата на жилище с абсидна северна страна, характерна за жилищата през бронзовата епоха.

Има обаче и много важни в това отношение оръдия като например меден палешник, с който се постави начало на дървеното рало — орното земеделие. Говедото, веднъж опитомено, сега за разлика от предишните епохи е служело за впрягане. В текста се пояснява, че за пръв път у нас между останалите домашни животни има кости от кон. Изложени са животински кости пък във връзка с развитието на животновъдството, което взема превес в поминака. Срещат се кости от убит дивеч, ловен с ловна мрежа или убит в устроената му засада. Представени са само тежести от глина, превързани на ловна мрежа.

В няколко от следващите тук витрини е представено грънчарството. Глинени съдове са с лъскава черна или тъмнокафява лъскава повърхност, украсена с шнурови ленти. Малките съдчета са с високи дръжки. Интересни са глинени тежести за стан, прешлени за вретено, придружени с илюстрация за примитивен тъкачен стан.

От мед също били изработвани игли, върхове за шила, върхове за копия, накити. Изложени са каменни калъпи, в които е ставало отливане на метала.

¹ Разкопките са ръководени от В. Миков, ст. научен сътрудник в Археологическия институт при БАН със сътрудничеството на Н. Койчев, директор на Новоагорския музей. През 1961 г. разкопките са подновени от съвместна българо-съветска експедиция под ръководството на В. Миков и Н. Я. Мерперт, ст. н. сътрудник в АИ при АН СССР.

3 Част от експозицията с материали от Дунсизката могила — зала II
Section avec les matériaux du tell de Dipsis — Salle II

Накитите от глина, мидени черупки, охлюви, кости, мед и една златна обела са били добили широко употребление и разпространение. Някои са придобити по пътя на размяната.

От римското владичество върху могилата са запазени останки от тракийско селище. Разбира се, че в експозицията могат да бъдат изложени глинени съдове, бронзови предмети, мраморна глава на статуя и пр.

През XIII—XIV в. е съществувало българско селище, откъдето са изложени малко глинени съдове, железни сечива, стъклени украси и пр.

Експозицията на Археологическия отдел в Новозагорския музей днес се радва навсеотдайна почит и уважение. Тя задоволява ученици, кръжочници по история и много гости у нас и чужбина. Много посетители из околията с труда си и добросъвестното си отношение към паметниците, оценявайки тяхното огромно научно значение, ни съобщават за нови находки, за които в миналото малцина са се интересували. На места в училищата се създават учебни сбирки, каквато бе преди повече от 40 г. сбирката в Нова Загора.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

Арх. ПП	— Архив поселищни проучвания
БИБ	— Българска историческа библиотека
ВДИ	— Вестник „Древней истории“
ВИСб	— Военноисторически сборник
ГНМ	— Годишник на Народния музей
ГПНМБ	— Годишник на Пловдивския народен музей и библиотека
ГСУФФ	— Годишник на Софийския университет, философски факултет
ЗИНУ	— Записки императорского Новороссийского университета
ИАИ	— Известия на Археологическия институт
ИБАД	— Известия на Българското археологическо дружество
ИВАД	— Известия на Варненското археологическо дружество
ИИД	— Известия на Историческото дружество
ИНМБ	— Известия на Народния музей в Бургас
ИОМТ	— Известия на Окръжния музей в Търново
ИРАИК	— Известия Русского археологического института в Константинополе. Материалы болгарских древности Абога — Плиска
ИЧД	— Изследвания в чест на Дечев
ПСпБКД	— Периодично списание на Българското книжовно дружество
ПСп	— Периодично списание
СА	— Советская археология
СбНУ	— Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
СИ	— Corpus inscriptionum Latinarum
РП	— Газетски и проучвания
RE	— Pauly-Wissowa-Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft

СЪДЪРЖАНИЕ

Ст. Станчев. Славяни и прабългари в старобългарската култура 1

Материали и съобщения

В. Вълков. Разкопки на Калето в гр. Свищов	16
Г. Джингов. Към проучването на укрепителната система около средновековен Преслав	20
Н. Ангелов. Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г.	30
Б. Султов. Един занаятчийски център в Долна Мизия	35
Ат. Милчев и Д. Пеков. Нов паметник на Диана и Актеон	39
Й. Юркова. Монети и печати от Пернишката крепост	45
Хр. Буюклиев. Нови гробни находки в Стара Загора и околността	52
Д. Стоянова. Римска военна диплома от с. Лешко, Благоевградско	55
Г. Тончева. Римски некрополи от Толбухинско и Варненско	61
А. Балканска. Новооткрити амфорни печати във Варна	65
Б. Николов. Праисторически селища във Врачанско	

Музейно дело и консервация

Ев. Христова. Археологическата експозиция в Новазгорския музей	72
--	----

SOMMAIRE

St. Stantchev. Les Slaves et les Protobulgares de l'ancienne civilisation bulgare.

Matériaux et communications

V. Valov. Fouilles du lieu dit Kaletto de Svištov	7
G. Djingov. Sur l'étude du système de défense autour de la cité médiévale de Preslav.	16
N. Angelov. Fouilles de sauvetage à Carevec en 1961	20
B. Soultov. Un centre artisanal en Basse Mésie.	30
At. Miltchev et D. Pekov. Un nouveau monument de Diane et Actéon.	35
J. Uroukova. Monnaies et sceaux de la forteresse „Pernik“.	39
Chr. Bouikliev. Nouvelles trouvailles funéraires à Stara Zagora et ses environs.	45
D. Stoyanova. Un diplôme militaire romain du village Leško, arrondissement de Blagoevgrad	52
G. Toncheva. Nécropoles romaines des arrondissements de Tolbuhin et Varna	55
A. Balkanska. Estampilles amphoriques de Var	
B. Nikolov. Sits préhist de l'arrondisse-ment de Vraca.	65

Muséologie et travaux de conservation

Eug. Cristova. L'exposition d'archéologie du Musée de Nova Zagora.	72
--	----

ГОДИШНО СЪДЪРЖАНИЕ

Статии

	кн.	стр.
Георгиева С. По въпроса за характера на ранносредновековната българска култура	3	1
Кацарова Г. Принос към проучването на маронейските и тасоските тетрадрахми от II период	1	17
Кол Г. и Х. Квита. Радиовъглеродът (C-14) като средство за датиране в археологическата наука	3	10
Манова Ек. Битът в композицията „Деизис“ от манастирската църква „Свети Димитър“ до с. Бобошево	1	6
Манова Ек. Върху някои иконографски черти на св. Георги в българските стенописи от XV век	3	6
Маслев Ст. По някои въпроси относно Мадарския конник	1	12
Михайлов Ст. Решенията на XXII конгрес на КПСС и задачите на българската археология	1	1
Михайлов Ст. Нови данни за девашларите около Плиска	2	11
Миятев Кр. Где се е намирала Главиница	1	5
Станчев Ст. Стара традиция в един народен накит	2	5
Станчев Ст. Славяни и прабългари в старобългарската култура	4	1

Материали и съобщения

Ангелов Н. Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г.	1	20
Балканска А. Новооткрити амфорни печати във Варна	4	61
Буюклиев Хр. Трако-римски могилен некропол в района на промишления комплекс „Марица-изток“	1	50
Буюклиев Хр. Нови надгробни находки в Стара Загора и околността	4	45
Велков В. Към въпроса за аграрните отношения в Мизия през II в. на н. е.	1	31
Вълов В. Разкопки на Калето в гр. Свищов	4	7
Георгиев Г. Мл. Азмашката селищна могила край Стара Загора	1	59
Гетов Л. Нови данни за въоръжението у нас през латенската епоха	3	41
Детев П. Разкопки на могиленото селище при с. Леново, Пловдивско	3	49
Детев П. Праисторическо селище в с. Хисаря, Пловдивско	2	53
Джамбазов Н. Гробни находки от с. Крушуна, Ловешко	1	56
Джамбазов Н. и Н. Шишков. Едно праисторическо селище в гр. Плевен	2	49
Джамбазов Н. Разкопки на палеолитното находище при с. Белослав, Варненско	3	53
Джамбазов Н. Разкопки на палеолитното находище при с. Белослав, Варненско	4	16
Джамбазов Н. Към проучването на укрепителната система около средновековен Преслав	3	30
Джамбазов Н. Могилен погребение от Видинско	3	30
Димитров М. Костена човешка фигурка от с. Ловец, Старозагорско	1	65
Жуглев К. и Й. Калудова. Към историята на античното селище при Асеновград	1	35
Жуглев К. и Й. Калудова. Към историята на античното селище при Асеновград	2	38
Иванов Т. Новооткрит старохристиянски некропол при с. Горна Бешовица, Врачанско	1	44
Лазаров М. Тракийско могилен погребение при с. Просеник, Бургаско	4	35
Милчев Ат. и Д. Пеков. Нов паметник на Диана и Актеон	1	68
Миятев П. Епиграфски проучвания на паметници с арабско писмо в България	3	61
Миятев П. Паметници на материалната култура в нашите земи от турско време	2	33
Николов Б. Раннобългарски селища при Островския окол	4	65
Николов Б. Праисторически селища във Врачанско	3	21
Николов Д. Монетна находка от с. Свобода, Старозагорско	2	17
Петров П. Кръговидни паметници в Западна България	3	43
Петков Н. Рисуваният орнамент през неолита в Софийското поле и близките му околности	4	52
Стоянова Д. Римска военна диплома от с. Лешко, Благоевградско	4	30
Султов Б. Един занаятчийски център в Долна Мизия	4	55
Тончева Г. Римски некрополи от Толбухинско и Варненско	2	25
Чангова Й. Към проучването на сграфито керамика в България от XII—XIV в.	3	38
Чимбулева Ж. Две новооткрити бронзови хидрии от Несебър	4	39
Юркова Й. Монети и печати от Пернишката крепост	4	39

Музейно дело и консервация

Игнатов Б. Сто години от първото проучване на църквата „Св. четиридесет мъченици“ в Търново	2	56
Овчаров Д. Към историята на първото археологическо дружество в България	3	70
Рачев Р. Някои съвременни възгледи и понятия за консервацията като наука	2	64
Табакова Г. и Ев. Генова. Експозицията на Окръжния музей в Плевен	3	68
Христова Ев. Археологическата експозиция в Новоагарския музей	4	72

Критика и рецензия

Боев П. Върху една критика на Сборника за Мостич	1	75
Бояджиев Ж. Нова книга за френската археология	3	73

Велков В. Древняя Греция и Древний Рим. Библиографический указатель изданий, вышедших в СССР (1895—1959). Составитель А. И. Воронков. Академия наук СССР, Институт истории, Москва, 1961, 524 стр.	2	71
Михайлов Ст. Първично ли е погребението на Мостич	1	76
Станчев Ст. За датирането и надписа на Мостич	1	73

Преглед

Димитрова А. Седма отчетна конференция на Археологическия институт при БАН за 1961 г.	3	75
Иванов Т. Постижения на археологическата наука в НР Румъния	1	78
Иванов Т. VI международна конференция по класическите изследвания в Пловдив	2	73
Манова Ек. Чествуване на 70-годишнината на академик Кр. Минятев	1	78

SOMMAIRE ANNUEL

Articles

	Nº	page
Guéorguieva S. Sur le caractère de la culture ancienne bulgare	3	1
Kacarova G. Recherches sur les tétradrachmes de Maronée et de Thasos de la II ^e période	1	17
Kohl G. et H. Quitta. Le radio-carbone (C-14) comme moyen de datation dans l'archéologie	3	10
Manova E. Les coutumes dans la composition „Deisis“ de l'église du monastère St Démètre près du village Boboševo	1	6
Manova E. Quelques aspects de l'iconographie de St Georges dans les peintures bulgares du XV ^e siècle	3	6
Maslev S. Certains problèmes sur le cavalier de Madara	1	12
Michailov S. Les décisions du XXII Congrès du Parti Communiste de l'U.R.S.S. et les problèmes de l'archéologie bulgare	1	1
Michailov S. Données nouvelles sur les mégalithes (devtašlari) des environs de Pliska	2	11
Mijatev K. A quel endroit Glavinica était-elle située ?	1	5
Stančev S. Anciennes traditions dans les parures nationales	2	5
Stančev S. Les Slaves et les Protobulgares dans l'ancienne civilisation bulgare	4	1

Matériaux et communications

Angelov N. Fouilles de sauvetage à Carevec en 1961	4	20
Balkanska A. Estampilles amphoriques de Varna	4	61
Bouikliev Chr. Nécropole tumulaire thraco-romaine dans la région du complexe industriel „Marica-Iztok“	1	50
Bouikliev Chr. Nouvelles trouvailles funéraires à Stara Zagora et ses environs	4	45
Velkov V. Des relations agraires en Mésie au II ^e s. de n. ère	1	31
Valov V. Fouilles du lieu dit „Kalet“ de Svišov	4	7
Guéorguiev G. I. Le tell d'Azmach près de Stara Zagora	1	59
Getov L. Nouvelles données sur les armes en Bulgarie à l'époque de La Tène	3	41
Detev P. Fouilles du tell préhistorique près du village Lenovo, arr. de Plovdiv	3	49
Detev P. Site préhistorique du village Hisar, arr. de Plovdiv	2	53
Djambazov N. Trouvailles funéraires de Krušuna, arr. de Loveč	1	56
Djambazov N. et N. Šiškov. Un site préhistorique de Pleven	2	49
Djambazov N. Fouilles du site paléolithique près du village Beloslav, arr. de Varna	3	53
Djingov G. Sur l'étude du système de défense autour de la cité médiévale de Preslav	4	16
Djonova D. Tombes tumulaires de l'arrondissement de Vidin	3	30
Dimitrov M. La figurine d'homme en os du village Loveč, arr. de Stara Zagora	1	65
Juglev K. et I. Kaludova. Sur l'histoire du site antique près d'Assenovgrad	1	35
Ivanov T. Nécropole paléochrétienne récemment mise au jour près du village Gorna Bešovica, arr. de Vraca	2	38
Lazarov M. Ensevelissement thrace sous tumulus près du village Prosenik, arr. de Burgas	1	44
Miltchev At. et D. Pekov. Un nouveau monument de Diane et d'Actéon	4	35
Mijatev P. Etude épigraphique de monuments à écriture arabe en Bulgarie	1	68
Mijatev P. Monuments de la culture matérielle dans les terres bulgares sous la domination ottomane	3	61
Nikolov B. Site protobulgarie près du valum d'Ostrov	2	33
Nikolov B. Sites préhistoriques de l'arrondissement de Vraca	4	65
Nikolov D. Trésor monétaire du village Svoboda, arr. de Stara Zagora	3	21
Petrov P. Monuments funéraires de Bulgarie Occidentale	2	17
Petkov N. Le décor peint à l'époque du Néolithique dans la région de Sofia	3	43

Stoyanova D. Un diplôme militaire romain du village Leško, arr. de Blagoevgrad	4
Soultov B. Un centre artisanal en Basse Mésie	4
Tončeva G. Nécropoles romaines des arrondissements de Tolbuhin et Varna	4
Čangova J. Sur la céramique sgraffito en Bulgarie du XII ^e —XIV ^e s.	2
Čimbuleva J. Deux hydries en bronze découvertes récemment à Nessebăr	3
Jurukova I. Monnaies et sceaux de la forteresse de Pernik	4

Muséologie et travaux de conservation

Ignatov B. Cent ans depuis la première étude de l'église des „Quarante Martyrs“ de Tărnovo	2
Ovčarov D. Aperçu sur l'histoire de la première société archéologique en Bulgarie	3
Račev R. Certains points de vue et conceptions actuels sur les travaux de conservation	2
Tabakova G. et E. Genova. L'exposition du musée départemental de Pleven	3
Hristova E. L'exposition d'archéologie du musée de Nova Zagora	4

Critiques

Boev P. Sur une critique du recueil de Mostič	1	7
Bojadžiev G. Un nouvel ouvrage sur l'archéologie française	3	7
Velkov V. Древняя Греция и Древний Рим. Библиографский указатель издания, вышедших в СССР (1895—1959). Составитель А. И. Воронков, Академия наук СССР, Институт истории, Москва, 1961, 524 стр.	2	7
Michailov S. L'ensevelissement de Mostič est-il initial?	1	7
Stančev S. La datation de la tombe et de l'inscription de Mostič	1	7

Revue

Dimitrova A. Conférence sur l'activité de l'Institut d'Archéologie en 1961	3	7
Ivanov T. Les progrès de l'archéologie dans la RP Roumaine	1	7
Ivanov T. VI ^e conférence internationale des études classiques à Plovdiv	2	7
Manova E. 70 ^e anniversaire de l'académicien Kr. Mijatev	1	7

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Чл.-кор. проф. ДИМИТЪР П. ДИМИТРОВ (гл. редактор), НИКОЛАЙ ДЖАМБАЗОВ,
ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), АТАНАС МИЛЧЕВ, СТАМЕН МИХАЙЛОВ,
СТАНЧО СТАНЧЕВ (зам.-гл. редактор)

Адрес на редакцията

Археологически институт и музей при БАН, бул. Стамболийски 2, София Ц. Тел. 8-24-05 и 8-24-06

Адрес за абониране

Издателство на БАН, ул. Сердика 4, София Ц. Тел. 8-38-83

Технически редактор Л. Милошева	Художествен редактор на корицата М. Кънева	Коректор Ел. Котева
Дадена за набор на 29. X. 1962 г.	Подписана за печат на 22. XII. 1962 г.	Печатни коли 10
Формат на хартията 59/84/8	Тираж 1000	Поръчка 1329
		Отделна книжка 0,60 лв.
		Издателски коли 8,30
		Годишен абонамент 2 лв.

Набрана и отпечатана в печатниците на Българската академия на науките